NOVA

SCRIPTORUM LATINORUM

BIBLIOTHECA

NOVA

SCRIPTORUM LATINORUM

BIBLIOTHECA

AD OPTIMAS EDITIONES RECENSITA

ACCURANTIBUS PARISIENSIS ACADEMIÆ PROFESSORIBUS

ET COLLIGENTE J. P. CHARPENTIER

RHETORICES PROFESSORE

EDIDIT

C. L. F. PANCKOUCKE

PARISIIS

EXCUDIT C. L. F. PANCKOUCKE

EQUES LEGIONI HONORIS ADSCRIPTUS

M DCCC XXXVII.

VALERIUS MAXIMUS.

VALERII MAXIMI

OPERA

CUM VARIORUM NOTIS QUIBUS SUAS ADJECIT

SALVINI DE LENNEMAS

VOLUMEN SECUNDUM.

PARISIIS

EXCUDIT C. L. F. PANCKOUCKE

EQUES LEGIONI HONORIS ADSCRIPTUS

M DCCC XXXVII.

VALERII MAXIMI

FACTORUM DICTORUMQUE MEMORABILIUM

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

DE PUDICITIA.

De Pudicitia Romanorum.

Unde te virorum pariter ac feminarum præcipuum firmamentum, Pudicitia, invocem? Tu enim prisca religione consecratos Vestæ focos incolis; tu Capitolinæ Junonis pulvinaribus incubas; tu palatii columen, augustos penates sanctissimumque Juliæ genialem torum assidua statione celebras; tuo præsidio puerilis ætatis insignia munita sunt; tui numinis respectu sincerus juventæ flos permanet; te custode matronalis stola censetur: ades igitur, et cognosce, quæ fieri ipsa voluisti.

1. Dux romanæ pudicitiæ Lucretia, cujus virilis animus, maligno errore fortunæ, muliebre corpus sortitus est. A Sex. Tarquinio, regis Superbi filio, per vim stuprum pati coacta, quum gravissimis verbis injuriam

suam in consilio necessariorum deplorasset, ferro se, quod veste tectum attulerat, interemit; causamque tam animoso interitu, imperium consulare pro regio permutandi, populo romano præbuit.

2. Atque hæc illatam injuriam non tulit; Virginius, plebeii generis, sed patricii vir spiritus, ne probro contaminaretur domus sua, proprio sanguini non pepercit. Nam, quum Appius Claudius decemvir, filiæ ejus virginis stuprum, potestatis viribus fretus, pertinacius expeteret, deductam in forum puellam occidit; pudicæque interemptor, quam corruptæ pater esse maluit.

3. Nec alio robore animi præditus fuit Pontius Aufidianus, eques romanus. Qui, postquam comperit, filiæ suæ virginitatem a pædagogo proditam Fannio Saturnino, non contentus sceleratum servum affecisse supplicio, etiam ipsam puellam necavit; itaque ne turpes ejus nuptias celebraret, acerbas exsequias duxit.

4. Quid P. Mænius, quam severum pudicitiæ custodem egit! In libertum namque gratum admodum sibi animadvertit, quia eum nubilis jam ætatis filiæ suæ osculum dedisse cognoverat, quum præsertim non libidine, sed errore lapsus videri posset. Ceterum amaritudine pœnæ, teneris adhuc puellæ sensibus, castitatis disciplinam ingenerari magni æstimavit; eique tam tristi exemplo præcepit, *ut non solum virginitatem illibatam, sed etiam oscula ad virum sincera perferret.*

5. Q. vero Fabius Maximus Servilianus honoribus, quos splendidissime gesserat, censuræ gravitate consummatis, exegit a filio pœnas dubiæ castitatis, et punito pependit, voluntario secessu conspectum patriæ vitando.

6. Dicerem censorium virum nimis acerbum exstitisse, nisi P. Atilium Philiscum, in pueritia corpore quæstum a domino facere coactum, tam severum postea patrem cernerem : filiam enim suam, quod ea se stupri crimine coinquinaverat, interemit. Quam sanctam igitur in civitate nostra pudicitiam fuisse existimare debemus, in qua etiam institores libidinis tam severos ejus vindices evasisse animadvertimus?

7. Sequitur excellentis nominis ac memorabilis facti exemplum. M. Claudius Marcellus, ædilis curulis, C. Scantinio Capitolino, tribuno plebis, diem ad populum dixit, *quod filium suum de stupro appellasset :* eoque asseverante, *se cogi non posse, ut adesset, quia sacrosanctam potestatem haberet*, et ob id tribunitium auxilium implorante, totum collegium tribunorum negavit, *se intercedere, quo minus pudicitiæ quæstio perageretur.* Citatus itaque Scantinius reus, uno teste, qui tentatus erat, damnatus est. Constat juvenem productum in rostra defixo in terram vultu perseveranter tacuisse, verecundoque silentio plurimum in ultionem suam valuisse.

8. Metellus quoque Celer stuprosæ mentis acer punitor exstitit, Cn. Sergio Silo promissorum matrifamiliæ nummorum gratia diem ad populum dicendo, eumque hoc uno crimine damnando. Non enim factum tunc, sed animus in quæstionem deductus est; plusque voluisse peccare nocuit, quam non peccasse profuit.

9. Concionis hæc; illa curiæ gravitatis. T. Veturius, filius ejus Veturii, qui in consulatu suo Samnitibus, ob turpiter ictum fœdus, deditus fuerat, quum propter domesticam ruinam, et grave æs alienum, C. Plotio nexum

se dare admodum adolescentulus coactus esset, servilibus ab eo verberibus, quia stuprum pati noluerat, affectus, querelam ad consules detulit. A quibus hac de re certior factus senatus, *Plotium in carcerem duci* jussit : in qualicunque enim statu positam romano sanguini pudicitiam tutam esse voluit.

10. Et quid mirum, si hoc universi patres conscripti censuerunt? C. Pescennius, triumvir capitalis, Cornelium fortissimæ militiæ stipendia emeritum, virtutisque nomine quater honore primipili ab imperatoribus donatum, quod cum ingenuo adolescentulo stupri commercium habuisset, publicis vinculis oneravit. A quo appellati tribuni, quum de stupro nihil negaret, sed *sponsionem se facere paratum*, diceret, *quod adolescens ille palam atque aperte corpore quæstum factitasset*, intercessionem suam interponere noluerunt; itaque Cornelius in carcere mori coactus est. Non putarunt tribuni plebis rempublicam nostram cum fortibus viris pacisci oportere, ut externis periculis domesticas delicias emerent.

11. Libidinosi centurionis supplicium, M. Lætorii Mergi tribuni militaris, æque similis fœdus exitum sequitur. Cui Cominius tribunus plebis diem ad populum dixit, quod cornicularium suum stupri causa appellasset; nec sustinuit ejus rei sententiam Lætorius, sed se ipse ante judicii tempus fuga prius subtraxit, deinde etiam morte punivit. Naturæ modum expleverat : fato tamen functus, universæ plebis sententia crimine impudicitiæ damnatus est. Signa illum militaria, sacratæ aquilæ, et certissima romani imperii custos, severa ca-

strorum disciplina, usque ad inferos persecuta est, quoniam, cujus magister esse debuerat, sanctitatis corruptor tentabat exsistere.

12. Hoc movit C. Marium imperatorem tum, quum *C. Luscium, sororis suæ filium, tribunum militum, a C. Plotio, manipulario milite, jure cæsum* pronuntiavit, *quia eum de stupro compellare ausus fuerat.*

13. Sed, ut eos quoque, qui in vindicanda pudicitia dolore suo pro publica lege usi sunt, strictim percurram, Sempronius Musca C. Gallium deprehensum in adulterio flagellis cecidit; C. Memmius L. Octavium similiter deprehensum nervis contudit; Carbo Accienus a Vibieno, item Pontius a P. Cernio, deprehensi castrati sunt; Cn. etiam Furium Brocchum, qui deprehenderat, familiæ stuprandum objecit. Quibus iræ suæ indulsisse, fraudi non fuit.

De Pudicitia externorum.

1. Atque, ut domesticis externa subnectam, græca femina, nomine Hippo, quum hostium classe esset excepta, in mare se, ut morte pudicitiam tueretur, abjecit. Cujus corpus Erythræo litori appulsum, proxima undis humus sepulturæ mandatum, ad hoc tempus tumulo contegit. Sanctitatis vero gloriam, æternæ traditam memoriæ, Græcia laudibus suis celebrando, quotidie florentiorem effecit.

2. Vehementius hoc; illud consideratius exemplum pudicitiæ. Exercitu et copiis Gallo Græcorum a Cn. Manlio consule in Olympo monte ex parte deletis, ex

parte captis, Orgiagontis reguli uxor miræ pulchritudinis a centurione, cui custodienda tradita erat, stuprum pati coacta, postquam ventum est in eum locum, in quem centurio, misso nuntio, *necessarios mulieris pretium*, *quo eam redimerent*, *afferre* jusserat; aurum expendente centurione, et iu ejus pondus animo oculisque intento, Gallo Græcis lingua gentis suæ imperavit, *ut eum occiderent;* interfecti deinde caput abscissum manibus retinens ad conjugem venit; abjectoque ante pedes ejus, et injuriæ et ultiouis suæ ordinem exposuit. Hujus feminæ quid aliud quisquam, quam corpus, in potestatem hostium venisse dicat? Nam neque animus vinci, nec pudicitia capi potuit.

3. Teutonorum vero conjuges Marium victorem orarunt, *ut ab eo virginibus Vestalibus dono mitterentur,* affirmantes, *æque se atque illas virilis concubitus expertes futuras;* eaque re non impetrata, laqueis sibi nocte proxima spiritum eripuerunt. Dii melius, quod hunc animum viris earum in acie non dederunt. Nam, si mulierum suarum virtutem imitari voluissent, incerta teutonicæ victoriæ tropæa reddidissent.

CAPUT II.

QUÆ LIBERE DICTA AUT FACTA.

Quæ libere dicta, aut facta a Romanis.

Libertatem autem vehementis spiritus dictis pariter ac factis testatam, ut non invitaverim, ita ultro venien-

tem non excluserim. Quæ, inter virtutem vitiumque posita, si salubri modo se temperaverit, laudem; si quo non debuit, profuderit, reprehensionem meretur. Ac vulgi sic auribus gratior, quam sapientissimi cujusque animo probabilior est, utpote frequentius aliena venia, quam sua providentia tuta. Sed quia humanæ vitæ partes persequi propositum est, nostra fide, propria æstimatione referatur.

1. Priverno capto, interfectisque qui id oppidum ad rebellandum incitaverant, senatus indignatione accensus consilium agitabat, quidnam sibi de reliquis quoque Privernatibus faciendum esset. Ancipiti igitur casu salus eorum fluctuabat, eodem tempore et victoribus et iratis subjecta. Ceterum, quum auxilium unicum in precibus restare animadverterent, ingenui et italici sanguinis oblivisci non potuerunt; princeps enim eorum, in curia interrogatus, *quam pœnam mererentur,* respondit : *Quam merentur, qui se dignos libertate judicant.* Verbis arma sumpserat, exasperatosque patrum conscriptorum animos inflammaverat; sed Plautius consul, favens Privernatium causæ, regressum animoso ejus dicto obtulit, quæsivitque, *qualem cum eis Romani pacem habituri essent, impunitate donata.* At is constantissimo vultu, *Si bonam dederitis,* inquit, *perpetuam; si malam, non diuturnam.* Qua voce perfectum est, ut victis non solum venia, sed etiam jus et beneficium nostræ civitatis daretur.

2. Sic in senatu Privernas loqui ausus est; L. vero Philippus consul adversus eumdem ordinem libertatem exercere non dubitavit. Nam, segnitiem pro rostris ex-

probrans, *alio sibi senatu opus esse* dixit, tantumque a pœnitentia dicti abfuit, ut etiam L. Crasso, summæ dignitatis et eloquentiæ viro, id in curia graviter ferenti, manum injici juberet. Ille, rejecto lictore, *Non es*, inquit, *mihi, Philippe, consul, quia nec ego quidem tibi senator sum.*

3. Quid? populum ab incursu suo tutum libertas reliquit? immo et similiter aggressa, et æque experta patientem est. C. Carbo, tribunus plebis, nuper sepultæ Gracchanæ seditionis turbulentissimus vindex, idemque orientium civilium malorum fax ardentissima, P. Africanum a Numantiæ ruinis summo cum gloriæ fulgore venientem, ab ipsa pæne porta in rostra perductum, *quid de Tib. Gracchi morte*, cujus sororem in matrimonio habebat, *sentiret*, interrogavit; ut, auctoritate clarissimi viri, inchoato jam incendio multum incrementi adjiceret, quia non dubitabat, quin propter tam arctam affinitatem, aliquid pro interfecti necessarii memoria miserabiliter esset locuturus : at is *jure eum cæsum videri* respondit. Cui dicto quum concio tribunitio furore instincta violenter succlamasset, *Taceant*, inquit, *quibus Italia noverca est.* Orto deinde murmure, *Non efficietis*, ait, *ut solutos verear, quos alligatos adduxi.* Universus populus iterum ab uno contumeliose correptus erat, quantus est honos virtutis! et tacuit actutum. Recens victoria ipsius numantina, et patris macedonica, devictæque Carthaginis avita spolia, ac duorum regum Syphacis et Persæ ante triumphales currus catenæ, cervices tunc totius fori prementes, ora clauserunt. Nec timori datum est silentium; sed, quia

beneficio Æmiliæ Corneliæque gentis multi metus urbis atque Italiæ finiti erant, plebs romana libertati Scipionis libera non fuit.

4. Quapropter minus mirari debemus, quod amplissima Cn. Pompeii auctoritas toties cum libertate luctata est; nec sine magna laude, quoniam omnis generis hominum licentiæ ludibrio esse quieta fronte tulit. Cn. Piso, quum Manilium Crispum reum ageret, eumque evidenter nocentem gratia Pompeii videret eripi, juvenili impetu ac studio accusationis provectus, multa et gravia crimina præpotenti defensori objecit. Interrogatus deinde ab eo, *cur se quoque non accusaret*, « Da, inquit, prædes reipublicæ, te, si postulatus fueris, civile bellum non excitaturum; etiam de tuo prius, quam de Manilii capite in consilium judices mittam. » Ita eodem judicio duos sustinuit reos : accusatione Manilium, libertate Pompeium; et eorum alterum lege peregit, alterum professione, qua solum poterat.

5. Quid ergo? libertas sine Catone? Non magis, quam Cato sine libertate; nam quum in senatorem nocentem et infamem, reum, judex sedisset, tabellæque Cn. Pompeii laudationem ejus continentes prolatæ essent, procul dubio efficaces futuræ pro noxio, submovit eas e quæstione, legem recitando, qua cautum erat, *ne senatoribus tali auxilio uti liceret*. Huic facto persona admirationem ademit; nam, quæ in alio audacia videretur, in Catone fiducia cognoscitur.

6. Cn. Lentulus Marcellinus consul, quum in concione de magni Pompeii nimia potentia quereretur, assensusque ei clara voce universus populus esset : *Accla-*

mate, inquit, *Quirites, acclamate, dum licet; jam enim vobis impune facere non licebit.* Pulsata est tunc eximii civis potentia, hinc invidiosa querela, hinc lamentatione miserabili.

7. Cui candida fascia crus alligatum habenti Favonius, *Non refert*, inquit, *qua in parte corporis sit diadema*, exigui panni cavillatione regias ei vires exprobrans. At is, neutra in parte mutato vultu, utrumque cavit, ne aut hilari fronte libenter agnoscere potentiam, aut tristi iram profiteri videretur: eaque patientia inferioris etiam generis et fortunæ hominibus aditum adversus se dedit; e quorum turba duos retulisse abunde erit.

8. Helvius Mancia Formianus, libertini filius, ultimæ senectutis, L. Libonem apud censores accusabat. In quo certamine quum Pompeius Magnus humilitatem ei ætatemque exprobrans, *ab inferis illum ad accusandum remissum* dixisset, « Non mentiris, inquit, Pompei: venio enim ab inferis; in L. Libonem accusator venio: sed, dum illic moror, vidi cruentum Cn. Domitium Ahenobarbum deflentem, quod summo genere natus, integerrimæ vitæ, amantissimus patriæ, in ipso juventutis flore, tuo jussu esset occisus: vidi pari claritate conspicuum Brutum ferro laceratum, querentem id sibi prius perfidia, deinde etiam crudelitate tua accidisse: vidi Cn. Carbonem acerrimum pueritiæ tuæ, bonorumque patris tui defensorem, in tertio consulatu catenis, quas tu ei injici jusseras, vinctum, obtestantem te, adversus omne fas atque nefas, quum in summo esset imperio, a te equite romano trucidatum: vidi eodem

habitu et quiritatu prætorium virum Perpernam sævitiam tuam exsecrantem; omnesque eos una voce indignantes, quod indemnati sub te adolescentulo carnifice occidissent.» Obducta jam vetustis cicatricibus bellorum civilium vastissima vulnera, municipali homini, servitutem paternam redolenti, effrenatæ temeritatis, intolerabilis spiritus, impune revocare licuit. Itaque eo tempore et fortissimum erat Cn. Pompeio maledicere, et tutissimum. Sed non patitur nos hoc longiore querela prosequi personæ insequentis aliquanto sors humilior.

9. Diphilus tragœdus, quum Apollinaribus ludis inter actum ad eum versum venisset, in quo hæc sententia continetur, *miseria nostra magnus est*, directis in Pompeium Magnum manibus, pronuntiavit; revocatusque aliquoties a populo, sine ulla cunctatione, nimiæ illum et intolerabilis potentiæ reum gestu perseveranti egit. Eadem petulantia usus est in ea quoque parte : *Virtutem istam, veniet tempus, quum graviter gemas.*

10. M. etiam Castricii libertate inflammatus animus; qui, quum Placentiæ magistratum gereret, Cn. Carbone consule jubente decretum fieri, quo sibi obsides a Placentinis darentur, nec summo ejus imperio obtemperavit, nec maximis viribus cessit, atque etiam dicenti, *multos se gladios habere*, respondit, *Et ego annos.* Obstupuerunt tot legiones, tam robustas senectutis reliquias intuentes : Carbonis quoque ira, quia materiam sæviendi perquam exiguam habebat, parvulum vitæ tempus ablatura, in se ipsa collapsa est.

11. Jam Ser. Galbæ temeritatis plena postulatio, qui-

divum Julium, consummatis victoriis, in foro jus dicentem, in hunc modum interpellare sustinuit : « C. Juli Cæsar, pro Cn. Pompeio Magno, quondam genero tuo, in tertio ejus consulatu pecuniam spopondi, quo nomine nunc appellor. Quid agam? dependam? » Palam atque aperte ei bonorum Pompeii venditionem exprobrando, ut a tribunali submoveretur, meruerat : sed illud ipsa mansuetudine mitius pectus, æs alienum Pompeii ex suo fisco solvi jussit.

12. A. Cascellius, vir juris civilis scientia clarus, quam periculose contumax! Nullius enim aut gratia aut auctoritate compelli potuit, ut de aliqua earum rerum, quas triumviri dederant, formulam componeret; hoc animi judicio victoriæ eorum beneficia extra omnem ordinem legum ponens.

Idem, quum multa de temporibus Cæsaris liberius loqueretur, amicique, ne id faceret, monerent, *duas res, quæ hominibus amarissimæ viderentur, magnam sibi licentiam præbere*, respondit, *senectutem et orbitatem*.

Quæ libere dicta aut facta ab externis.

1. Inserit se tantis viris mulier alienigeni sanguinis, quæ, a Philippo rege temulento immerenter damnata, *Provocarem ad Philippum*, inquit, *sed sobrium*. Excussit crapulam oscitanti, ac præsentia animi ebrium resipiscere, causaque diligentius inspecta justiorem sententiam ferre coegit. Igitur æquitatem, quam impetrare non potuerat, extorsit, potius præsidium a libertate, quam ab innocentia, mutuata.

2. Jam illa non solum fortis, sed etiam urbana libertas. Senectutis ultimæ quædam, Syracusauis omnibus Dionysii tyranni exitum, propter nimiam morum acerbitatem et intolerabilia onera, votis expetentibus, sola quotidie matutino tempore deos, ut incolumis ac sibi superstes esset, orabat. Quod ubi is cognovit, non debitam sibi admiratus benevolentiam, arcessit eam, et, *quid ita hoc, aut quo suo merito faceret*, interrogavit. Tum illa, « Certa est, inquit, ratio propositi mei. Puella enim, quum gravem tyrannum haberemus, carere eo cupiebam : quo interfecto, aliquanto tetrior arcem occupavit; ejus quoque finiri dominationem magni æstimabam : tertium te superioribus importuniorem habere cœpimus rectorem. Itaque, ne, si tu fueris absumptus, deterior in locum tuum succedat, caput meum pro tua salute devoveo. » Tam facetam audaciam Dionysius punire erubuit.

3. Inter has et Theodorum Cyrenæum quasi animosi spiritus conjugium esse potuit, virtute par, felicitate dissimile. Is enim Lysimacho regi mortem sibi minitanti, *Enimvero*, inquit, *magnifica res tibi contigit, quia cantharidis vim assecutus es.* Quumque hoc dicto accensus, cruci eum suffigi jussisset, *Terribilis hæc*, ait, *purpuratis sit tuis; mea quidem nihil interest, humine an sublime putrescam.*

CAPUT III.

DE SEVERITATE.

De Severitate Romanorum.

Armet se duritia pectus necesse est, dum horridæ ac tristis severitatis acta narrantur, ut, omni mitiore cogitatione seposita, rebus auditu asperis vacet. Ita enim destrictæ et inexorabiles vindictæ et varia pœnarum genera in medium procurrent, utilia legum quidem munimenta, sed minime in placido et quieto paginarum numero reponenda.

1. M. Manlius, unde Gallos depulerat, inde ipse præcipitatus est, quia fortiter defensam libertatem nefarie opprimere conatus fuerat. Cujus justæ ultionis nimirum hæc præfatio fuit : *Manlius eras mihi, quum præcipites agebas Senones; postquam imitari cœpisti, unus factus es ex Senonibus.* Hujus supplicio æternæ memoriæ nota inserta est. Propter illum enim lege sanciri placuit, ne quis patricius in arce, aut Capitolio, habitaret; quia domum eo loci habuerat, ubi nunc ædem Monetæ videmus.

Par indignatio civitatis adversus Sp. Cassium erupit. Cui plus suspicio concupitæ dominationis nocuit, quam tres magnifici consulatus, ac duo speciosissimi triumphi profuerunt. Senatus enim, populusque romanus, non contentus capitali eum supplicio afficere, interempto domum superjecit, ut penatium quoque strage

punıretur. In solo autem ædem Telluris fecit : itaque quod prius domicilium impotentis viri fuerat, nunc religiosæ severitatis monumentum est. Eadem ausum Sp. Melium consimili exitu patria mulctavit; area vero domus ejus, quo justitia supplicii notior ad posteros perveniret, *Æquimelii* appellationem traxit.

Quantum ergo odii adversus hostes libertatis insitum animis antiqui haberent, parietum ac tectorum, in quibus versati fuerant, ruinis testabantur; ideoque et M. Flacci, et L. Saturnini, seditiosissimorum civium, corporibus trucidatis, penates ab imis fundamentis eruti sunt. Ceterum Flacciana area, quum diu penatibus vacua mansisset, a Q. Catulo cimbricis spoliis adornata est.

Viguit in nostra civitate Tib. et C. Gracchorum summa nobilitas, ac spes amplissima. Sed quia statum civitatis conati erant convellere, insepulta cadavera jacuerunt; supremusque humanæ conditionis honos filiis Gracchi, et nepotibus Africani defuit. Quin etiam familiares eorum, ne quis reipublicæ inimicis amicus esse vellet, de robore præcipitati sunt.

2. Idem sibi tam licere P. Mucius tribunus plebis, quam senatui et populo romano credidit, qui omnes collegas suos, qui duce Sp. Cassio id egerant, ut, magistratibus non subrogatis, communis libertas in dubium vocaretur, vivos cremavit. Nihil profecto hac severitate fidentius. Unus enim tribunus eam pœnam novem collegis inferre ausus est, quam novem tribuni ab uno collega exigere perhorruissent.

3. Libertatis adhuc custos et vindex severitas; sed pro

dignitate etiam ac pro disciplina æque gravis. M. enim Claudium senatus Corsis, quia turpem cum his pacem fecerat, dedidit. Quem ab hostibus non acceptum, in publica custodia necari jussit. Semel læsa majestate imperii, quot modis iræ pertinax vindex! factum ejus rescidit, libertatem ademit, spiritum exstinxit, corpus contumelia carceris et detestanda gemoniarum scalarum nota fœdavit.

Atque hic quidem senatus animadversionem meruerat; Cn. autem Cornelius Scipio, Hispalli filius, prius quam mereri posset, expertus est. Nam, quum ei Hispania provincia sorte obvenisset, ne illuc iret, decrevit, adjecta causa, quod recte facere nesciret. Itaque Cornelius propter vitæ inhonestum actum, sine ullo provinciali ministerio, tantum non repetundarum lege damnatus est.

Ne in C. quidem Vettieno, qui sinistræ manus digitos, ne bello italico militaret, absciderat, severitas senatus cessavit. Publicatis enim bonis ejus, ipsum æternis vinculis puniendum censuit, effecitque, ut, quem honeste spiritum profundere in acie noluerat, turpiter in catenis consumeret.

4. Id factum imitatus M. Curius consul, quum delectum subito edicere coactus esset, et juniorum nemo respondisset, conjectis in sortem omnibus tribubus, *Polliæ*, quæ proxima exierat, *primum nomen urna extractum citari* jussit; neque eo respondente, bona adolescentis hastæ subjecit. Quod ut illi nuntiatum est, ad consulis tribunal cucurrit, collegiumque tribunorum appellavit. Tunc M. Curius præfatus, *non opus esse eo*

cive reipublicæ, qui parere nesciret, et bona ejus et ipsum vendidit.

5. Æque tenax propositi L. Domitius. Nam, quum Siciliam prætor regeret, et ad eum eximiæ magnitudinis aper allatus esset, adduci ad se pastorem, cujus manu occisus erat, jussit; interrogatumque, qui eam bestiam confecisset, postquam comperit, usum venabulo, cruci suffixit, quia ipse ad exturbanda latrocinia, quibus provincia vastabatur, *ne quis telum haberet*, edixerat. Hoc aliquis in fine severitatis et sævitiæ ponendum dixerit. Disputatione enim utroque flecti potest : ceterum ratio publici imperii prætorem nimis asperum existimari non patitur.

6. Sic se in viris puniendis severitas exercuit; sed ne in feminis quidem supplicio afficiendis segniorem se egit. Horatius unus prœlio trium Curiatiorum, conditione pugnæ omnium Albanorum victor, quum ex illa clarissima acie domum repetens, sororem suam virginem Curiatii sponsi mortem profusius, quam illa ætas debebat, flentem vidisset, gladio, quo patriæ rem bene gesserat, interemit, parum pudicas ratus lacrymas, quæ præpropero amori dabantur : quem hoc nomine reum apud populum actum pater defendit. Ita paulo propensior animus puellæ ad memoriam futuri viri, et fratrem ferocem vindicem, et vindictæ tam rigidum assensorem patrem habuit.

7. Consimili severitate senatus postea usus, Sp. Postumio Albino et Q. Marcio Philippo consulibus mandavit, ut de his, quæ sacris Bacchanalium inceste usæ fuerant, inquirerent. A quibus quum multæ essent dam-

natæ, in omnes cognatas intra domos animadverterunt. Lateque patens opprobrii deformitas, severitate supplicii emendata est, quia, quantum ruboris civitate notræ mulieres turpiter se gerendo incusserant, tantum laudis graviter punitæ attulerunt.

8. Publicia autem, quæ Postumium Albinum consulem; item Licinia, quæ Claudium Asellum, viros suos, veneno necaverant, propinquorum decreto strangulatæ sunt. Non enim putaverunt severissimi viri, in tam evidenti scelere longum publicæ quæstionis tempus exspectandum; itaque quarum innocentium defensores fuissent, sontium maturi vindices exstiterunt.

9. Magno scelere horum severitas ad exigendam vindictam concitata est; Egnatii autem Metelli longe minori de causa, qui uxorem, quod vinum bibisset, fuste percussam interemit. Idque factum non accusatore tantum, sed etiam reprehensore caruit, unoquoque existimante, optimo illam exemplo violatæ sobrietatis pœnas pependisse. Et sane quæcumque femina vini usum immoderate appetit, omnibus et virtutibus januam claudit, et delictis aperit.

10. Horridum C. quoque Sulpicii Galli maritale supercilium. Nam uxorem dimisit, quod eam capite aperto foris versatam cognoverat; abscissa sententia, sed tamen aliqua ratione munita. « Lex enim, inquit, tibi meos tantum præfinit oculos, quibus formam tuam approbes; his decoris instrumenta compara; his esto speciosa; horum te certiori crede notitiæ; ulterior tui conspectus supervacua irritatione arcessitus, in suspicione et crimine hæreat necesse est. »

11. Nec aliter sensit Q. Antistius Vetus repudiando uxorem, quod illam in publico cum quadam libertina vulgari secreto loquentem viderat. Nam, ut ita dicam, incunabulis et nutrimentis culpæ, non ipsa commotus culpa, citeriorem delicto præbuit ultionem, ut potius caveret injuriam, quam vindicaret.

12. Jungendus est his P. Sempronius Sophus, qui conjugem repudii nota affecit, nihil aliud quam se ignorante ludos ausam spectare. Ergo dum sic olim feminis occurritur, mens earum a delictis aberat.

De Severitate externorum.

1. Ceterum, etsi romanæ severitatis exemplis totus terrarum orbis instrui potest, tamen externa summatim cognoscere fastidio non sit. Lacedæmonii *libros Archilochi e civitate sua exportari* jusserunt, quod eorum parum verecundam ac pudicam lectionem arbitrabantur. Noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus noceret, quam ingeniis prodesset. Itaque maximum poetam, aut certe summo proximum, quia domum sibi invisam obscenis maledictis laceraverat, carminum exsilio mulctarunt.

2. Athenienses autem Timagoram, inter officium salutationis Darium regem more gentis illius adulatum, capitali supplicio affecerunt, unius civis humilibus blanditiis totius urbis suæ decus persicæ dominationi submissum graviter ferentes.

3. Jam Cambyses inusitatæ severitatis, qui mali cujusdam judicis ex corpore pellem detractam, sellæ in-

tendi, in eaque filium ejus judicaturum considere jussit. Ceterum et rex, et barbarus, atroci ac nova pœna judicis, ne quis postea corrumpi judex posset, providit.

CAPUT IV.

DE GRAVITER DICTIS AUT FACTIS.

De graviter dictis aut factis a Romanis.

MAGNAM et bonam laudis partem in claris viris etiam illa vindicant, quæ aut ab his graviter dicta, aut facta pertinax memoria viribus æternis comprehendit. Quorum ex abundanti copia, nec parca nimis, nec rursus avida manu, quod magis desiderio satisfaciat, quam satietati abundet, hauriamus.

1. Civitate nostra cannensi clade perculsa, quum admodum tenui filo suspensa reipublicæ salus ex sociorum fide penderet, ut eorum animi ad imperium romanum tuendum constantiores essent, majori parti senatus *principes Latinorum in ordinem suum sublegi* placebat; Annius autem Campanus etiam consulem alterum Capuæ creari debere asseverabat : sic contusus et æger romani imperii spiritus erat. Tunc Manlius Torquatus, filius ejus qui Latinos apud Veserim inclyta pugna fuderat, quam poterat clara voce denuntiavit, *si quis sociorum inter patres conscriptos sententiam dicere ausus esset, continuo eum se intereinpturum.* Hæ unius minæ, et Romanorum languentibus animis calorem pristinum reddiderunt, et Italiam ad jus civitatis nobiscum exæquandum

consurgere passæ non sunt. Namque, ut patris armis, ita verbis filii fracta cessit.

Par illius quoque Manlii gravitas, cui quum consulatus omnium consensu deferretur, eumque sub excusatione adversæ valetudinis oculorum recusaret, instantibus cunctis : *Alium*, inquit, *Quirites*, *quærite*, *ad quem hunc honorem transferatis; nam*, *si me gerere eum coegeritis*, *nec ego mores vestros ferre*, *nec vos meum imperium perpeti poteritis*. Si privati tam ponderosa vox, quam graves fasces consulis exstitissent!

2. Nihilo segnior Scipionis Æmiliani aut in curia, aut in concione gravitas : qui, quum haberet consortem censuræ Mummium, ut nobilem, ita enervis vitæ, pro Rostris dixit, *se ex majestate reipublicæ omnia gesturum*, *si sibi cives vel dedissent collegam*, *vel non dedissent*.

Idem, quum Serv. Sulp. Galba et Aurelius Cotta consules in senatu contenderent, uter adversus Viriathum in Hispaniam mitteretur, ac magna inter patres conscriptos dissensio esset, omnibus, quonam ejus sententia inclinaretur, exspectantibus : *Neutrum*, inquit, *mihi mitti placet*, *quia alter nihil habet*, *alteri nihil est satis;* æque malam licentis imperii magistram judicans inopiam atque avaritiam. Quo dicto, ut neuter in provinciam mitteretur obtinuit.

3. C. vero Popilius, a senatu legatus ad Antiochum missus, ut bello se, quo Ptolemæum lacessebat, abstineret, quum ad eum venisset, atque is prompto animo et amicissimo vultu dextram ei porrexisset; invicem ei suam porrigere noluit, sed tabellas senatusconsultum

continentes tradidit. Quas ut legit Antiochus, dixit, *se cum amicis collocuturum*. Indignatus Popilius, quod aliquam moram interposuisset, virga solum, quo insistebat, denotavit, et : *Prius*, inquit, *quam hoc circulo excedas, da responsum, quod senatui referam*. Non legatum locutum, sed ipsam curiam ante oculos positam crederes : continuo enim rex affirmavit *fore, ne amplius de se Ptolemæus quereretur;* ac tum demum Popilius manum ejus tanquam socii apprehendit. Quam efficax est animi sermonisque abscissa gravitas! eodem momento Syriæ regnum terruit, Ægypti texit.

4. P. autem Rutilii verba prius an facta æstimem, nescio; nam utrisque æque admirabile inest robur. Quum amici cujusdam injustæ rogationi resisteret, atque is per summam indignationem dixisset : *Quid ergo mihi opus est amicitia tua, si quod rogo, non facis?* respondit : *Immo quid mihi tua, si propter te aliquid inhoneste facturus sum?* Huic voci consentanea illa opera, quod magis ordinum dissensione, quam ulla culpa sua reus factus, nec obsoletam vestem induit, nec insignia senatoris deposuit, nec supplices ad genua judicum manus tetendit, nec dixit quidquam splendore præteritorum annorum humilius; effecitque ut periculum non impedimentum gravitatis ejus esset, sed experimentum. Atque etiam, quum ei reditum in patriam Syllana victoria præstaret, in exsilio, ne quid adversum leges faceret, remansit. Quapropter *Felicis* cognomen justius quis moribus gravissimi viri, quam impotentis armis assignaverit; quod quidem Sylla rapuit, Rutilius meruit.

5. M. Brutus suarum prius virtutum, quam patriæ parentis parricida (uno enim facto et illas iu profundum præcipitavit, et omnem sui nominis memoriam inexpiabili detestatione perfudit), ultimum prœlium initurus, negantibus quibusdam, *id committi oportere : — Fidenter,* inquit, *in aciem descendo : hodie enim aut recte erit, aut nihil curabo.* Præsumpserat videlicet, neque vivere se sine victoria, neque mori sine securitate posse.

De graviter dictis aut factis ab externis.

1. Cujus mentio mihi subjicit, quod adversus D. Brutum in Hispania graviter dictum est, referre : nam, quum se ei tota pæne Lusitania dedidisset, ac sola gentis ejus urbs Cinninia pertinaciter arma retineret, tentata redemptione, propemodum uno ore legatis Bruti respondit : *Ferrum sibi a majoribus, quo urbem tuerentur, non aurum, quo libertatem ab imperatore avaro emerent, relictum.* Melius sine dubio istud nostri sanguinis homines dixissent, quam audiissent.

2. Sed illos quidem natura in hæc gravitatis vestigia deduxit : Socrates autem, græcæ doctrinæ clarissimum columen, quum Athenis causam diceret, defensionemque ei Lysias a se compositam, qua in judicio uteretur, recitasset, demissam et supplicem imminentique procellæ accommodatam : *Aufer,* inquit, *quæso, istam ; nam ego, si adduci possem, ut eam in ultima Scythiæ solitudine perorarem, tum me ipse morte mulctandum concederem.* Spiritum contempsit, ne careret gravitate ; maluitque Socrates exstingui, quam Lysias superesse.

3. Quantus hic in sapientia, tantus in armis Alexander illam vocem nobiliter edidit. Dario enim, uno jam et altero prœlio virtutem ejus experto, atque ideo partem regni Tauro tenus monte, et filiam in matrimonium cum decies centum millibus talentum pollicente, quum Parmenion dixisset, *se, si Alexander esset, usurum conditione,* respondit : *Et ego uterer, si Parmenion essem.* Vocem duabus victoriis respondentem, dignamque cui tertia, sicut evenit, tribueretur.

4. Atque hæc quidem animi magnifici et prosperi status : illa vero, qua legati Lacedæmoniorum apud patrem ejus miseram fortitudinis suæ conditionem testati sunt, gloriosior quam optabilior. Intolerabilibus enim oneribus civitatem eorum implicanti, *si quid morte gravius imperare perseveraret, mortem se prælaturos,* responderunt.

5. Nec parum grave Spartani cujusdam dictum : siquidem nobilitate et sanctitate præstans, et in petitione magistratus victus, *maximæ sibi lætitiæ esse* prædicavit, *quod aliquos patria sua se meliores viros haberet;* quo responso repulsam honori adæquavit.

CAPUT V.

DE JUSTITIA.

De Justitia Romanorum.

Tempus est, justitiæ quoque sancta penetralia adire, in quibus semper æqui ac probi facti respectus religiosa

cum observatione versatur, et ubi studium verecundiæ est, et cupiditas rationi cedit, nihilque utile, quod parum honestum videri possit, ducitur. Ejus autem præcipuum et certissimum inter omnes gentes nostra civitas exemplum est.

1. Camillo consule Falerios circumsedente, magister ludi plurimos et nobilissimos inde pueros, velut ambulandi gratia deductos, in castra Romanorum perduxit; quibus interceptis, non erat dubium quin Falisci, deposita belli gerendi pertinacia, tradituri se nostro imperatori essent. Ea re senatus censuit, *ut pueri vinctum magistrum virgis cædentes in patriam remitterentur.* Qua justitia animi eorum sunt capti, quorum mœnia expugnari non poterant; namque Falisci, beneficio magis quam armis victi, portas Romanis aperuerunt.

Eadem civitas aliquoties rebellando, semperque adversis contusa prœliis, tandem se Q. Lutatio consuli dedere coacta est. Adversus quam sævire cupiens populus romanus, postquam a Papirio, cujus manu, jubente consule, verba deditionis scripta erant, doctus est, Faliscos non potestati, sed fidei se Romanorum commisisse, omnem iram placida mente deposuit, pariterque et viribus odii, non sane facile vinci assuetis, et victoriæ obsequio, quæ promptissime licentiam subministrat, ne justitiæ suæ deesset, obstitit.

Idem, quum P. Claudius Camerinos, ductu atque auspiciis suis captos, sub hasta vendidisset; etsi ærarium pecunia, fines agris auctos animadvertebat; tamen, quia parum liquida fide id gestum ab imperatore videbatur, maxima cura conquisitos redemit, iisque habi-

tandi gratia locum in Aventino assignavit, et prædia restituit; pecuniam etiam, non ad curiam, sed ad sacraria ædificanda, sacrificiaque facienda tribuit: justitiæque promptissimo tenore effecit, ut exitio suo lætari possent, quia sic renati erant.

Mœnibus nostris, et finitimis regionibus, quæ adhuc retuli; quod sequitur, per totum terrarum orbem manavit. Timochares Ambraciensis Fabricio consuli pollicitus est, *se Pyrrhum veneno per filium suum, qui potionibus ejus præerat, necaturum.* Ea res quum ad senatum esset delata, missis legatis Pyrrhum monuit, *ut adversus hujus generis insidias cautius se gereret;* memor, urbem, a filio Martis conditam, armis bella, non venenis gerere debere. Timocharis autem nomen suppressit, utroque modo æquitatem amplexus; quia nec hostem malo exemplo tollere, neque eum, qui bene mereri paratus fuerat, prodere voluit.

2. Summa justitia in quatuor quoque tribunis plebis eodem tempore conspecta est. Nam, quum C. Atratino, sub quo duce aciem nostram apud Verruginem a Volscis inclinatam cum ceteris equitibus correxerant, diem ad populum L. Hortensius collega eorum dixisset, pro Rostris juraverunt, *in squalore se esse, quoad imperator ipsorum reus esset futurus.* Non enim sustinuerunt egregii juvenes, cujus armati periculum vulneribus et sanguine suo defenderant, ejus togati ultimum discrimen, potestatis insignia retinentes intueri. Qua justitia mota concio, actione Hortensium desistere coegit.

3. Nec se etiam aliter eo facto, quod sequitur, exhibuit. Quum Tib. Gracchus, et C. Claudius, ob nimis

severe gestam censuram, majorem civitatis partem exasperassent, diem his P. Rutilius tribunus plebis perduellionis ad populum dixit, præter communem consternationem privata etiam ira accensus, quia *necessarium ejus ex publico loco parietem demoliri* jusserant. Quo in judicio primæ classis permultæ centuriæ Claudium aperte damnabant; de Gracchi absolutione universæ consentire videbantur: qui clara voce juravit, *si de collega suo gravius esset judicatum, in factis paribus se eamdem cum illo pœnam exsilii subiturum*. Eaque justitia tota illa tempestas ab utriusque fortuuis et capite depulsa est. Claudium enim populus absolvit; Graccho causæ dictionem tribunus Rutilius remisit.

4. Magnam laudem et illud collegium tribunorum tulit, quod, quum unus ex eo L. Cotta fiducia sacrosanctæ potestatis creditoribus suis nollet satisfacere, decrevit, *si neque solveret pecuniam, neque daret cum quo sponsio fieret, se appellantibus eum creditoribus auxilio futurum*; iniquum ratum, majestatem publicam privatæ perfidiæ obtentui esse. Itaque Cottam, in tribunatu quasi in aliquo sacrario latentem, tribunitia inde justitia extraxit.

5. Cujus ut ad alium æque illustrem actum transgrediar, Cn. Domitius, tribunus plebis, M. Scaurum principem civitatis in judicium populi devocavit: ut, si fortuna aspirasset, ruina; sin minus, certe ipsa obtrectatione amplissimi viri incrementum claritatis apprehenderet. Cujus opprimendi quum summo studio flagraret, servus Scauri ad eum noctu pervenit, *instructurum se ejus accusationem multis et gravibus domini crimi-*

nibus promittens. Erat in eodem pectore inimicus, et Domitius, diversa æstimatione nefarium indicium perpendens. Justitia vicit odium; continuo enim et suis auribus obseratis, et indicis ore clauso, *duci eum ad Scaurum* jussit. Accusatorem etiam reo suo, ne dicam diligendum, certe laudandum : quem populus quum propter alias virtutes, tum hoc nomine libentius et consulem, et censorem, et pontificem maximum fecit.

6. Nec aliter se L. Crassus in eodem justitiæ experimento gessit. C. Carbonis nomen infesto animo, utpote inimicissimi sibi, detulerat; sed tamen scrinium ejus, a servo allatum ad se, complura continens, quibus facile opprimi posset, ut erat signatum, cum servo catenato ad eum remisit. Quo pacto igitur inter amicos viguisse tunc justitiam credimus, quum inter accusatores quoque et reos tantum virium obtinuisse videamus?

7. Jam L. Sylla non se tam incolumem, quam Sulpicium Rufum perditum voluit, tribunitio furore ejus sine ullo fine vexatus: ceterum, quum eum proscriptum, et in villa latentem a servo proditum comperisset, manumissum parricidam, ut fides edicti sui exstaret, *præcipitari protinus saxo Tarpeio cum illo scelere parto pileo* jussit; victor alioquin insolens, hoc imperio justissimus.

De Justitia externorum.

1. Verum, ne alienigenæ justitiæ obliti videamur, Pittacus Mitylenæus, cujus aut meritis tantum cives debuerunt, aut moribus crediderunt, ut suis ei suffragiis tyrannidem deferrent, tandiu illud imperium sustinuit,

quandiu bellum de Sigeo cum Atheniensibus gerendum fuit. Postquam autem pax victoria parta est, continuo reclamantibus Mitylenæis deposuit, ne dominus civium ultra, quam reipublicæ necessitas exegerat, permaneret. Atque etiam quum recuperati agri dimidia pars consensu omnium offerretur, avertit animum ab eo munere, deforme judicans, virtutis gloriam magnitudine prædæ minuere.

2. Alterius nunc mihi prudentia referenda est, ut alterius repræsentari justitia possit. Quum saluberrimo consilio Themistocles migrare Athenienses in classem coegisset, Xerxeque rege et copiis ejus Græcia pulsis, ruinas patriæ in pristinum habitum reformaret, et opes clandestinis molitionibus, ad principatum Græciæ capessendum, nutriret, in concione dixit, « habere se rem deliberatione sua provisam; quam si fortuna ad effectum perduci passa esset, nihil majus, aut potentius atheniensi populo futurum, sed eam vulgari non oportere; » postulavitque, ut aliquis sibi, cui illam tacite exponeret, daretur. Datus est Aristides. Is, postquam cognovit, classem illum Lacedæmoniorum, quæ tota apud Gythæum subducta erat, velle incendere, ut, ea consumpta, dominatio maris ipsis cederet, processit ad cives, et retulit, *Themistoclem, ut utile consilium, ita minime justum animo volvere.* E vestigio universa concio, quod æquum non videretur, ne expedire quidem proclamavit, ac protinus Themistoclem incepto desistere jussit.

3. Nihil illis etiam justitiæ exemplis fortius : Zaleucus, urbe Locrensium a se saluberrimis atque utilissimis legibus munita, quum filius ejus, adulterii crimine

damnatus, secundum jus ab ipso constitutum, utroque oculo carere deberet, ac tota civitas in honorem patris pœnæ necessitatem adolescentulo remitteret, aliquandiu repugnavit; ad ultimum precibus populi evictus, suo prius, deinde filii oculo eruto, usum videndi utrique reliquit. Ita debitum supplicii modum legi reddidit; æquitatis admirabili temperamento, se inter misericordem patrem, et justum legislatorem partitus.

4. Sed aliquanto Charondæ Thurii præfractior atque abscisior justitia. Ad vim et cruorem usque seditiosas conciones civium pacaverat, lege cavendo, *ut, si quis eas cum ferro intrasset, continuo interficeretur.* Interjecto deiude tempore, ex longinquo rure gladio cinctus domum repetens, subito indicta concione, sicut erat, in eam processit, ab eoque, qui proxime constiterat, solutæ a se legis suæ admonitus, *Idem ego illam*, inquit, *sanciam;* ac protinus ferro, quod habebat, destricto incubuit; quumque liceret culpam vel dissimulare, vel errore defendere, pœnam tamen repræsentare maluit, ne qua fraus justitiæ fieret.

CAPUT VI.

DE FIDE PUBLICA.

De Fide publica Romanorum.

Hujus imagine ante oculos posita, venerabile fidei numen dexteram suam, certissimum salutis humanæ pignus, ostentat. Quam semper in nostra civitate viguisse,

et omnes gentes senserunt, et nos paucis exemplis recognoscemus.

1. Quum Ptolemæus rex tutorem populum romanum filio reliquisset, senatus M. Æmilium Lepidum, pontificem maximum, bis consulem, ad pueri tutelam gerendam Alexandriam misit, amplissimique et integerrimi viri sanctitatem, reipublicæ usibus et sacris operatam, externæ procurationi vacare voluit, ne fides civitatis nostræ frustra petita existimaretur. Cujus beneficio regia incunabula conservata pariter ac decorata, incertum Ptolemæum reddiderunt, patrisne fortuna magis, an tutoris majestate gloriari deberet.

2. Speciosa quoque illa romana fides. Ingenti Pœnorum classe circa Siciliam devicta, duces ejus fractis animis consilia petendæ pacis agitabant. Quorum Amilcar *ire se ad consules* negabat *audere, ne eodem modo catenæ sibi injicerentur, quo ab ipsis Cornelio Asinæ consuli fuerant injectæ :* Hanno autem, certior romani animi æstimator, nihil tale timendum ratus, maxima cum fiducia ad colloquium eorum tetendit. Apud quos quum de belli fine ageret, et tribunus militum ei dixisset, *posse illi merito evenire, quod Cornelio accidisset*, uterque consul, tribuno tacere jusso, *Isto te*, inquit, *metu, Hanno, fides civitatis nostræ liberat.* Claros illos fecerat tantum hostium ducem vincire potuisse; sed multo clariores fecit, noluisse.

3. Adversus eosdem hostes parem fidem in jure legationis tuendo patres conscripti exhibuere. M. enim Æmilio Lepido, C. Flaminio consulibus, L. Minucium et L. Manlium Carthaginiensium legatis, quia manus his

attulerant, per feciales, Claudio prætore, dedendos curaverunt. Se tunc senatus, non eos quibus hoc præstabatur, aspexit.

4. Cujus exemplum superior Africanus secutus, quum onustam multis et illustribus Carthaginiensium viris navem in suam potestatem redegisset, inviolatam dimisit, quia *se legatos ad eum missos* dicebant, tametsi manifestum erat, illos vitandi præsentis periculi gratia falsum legationis nomen amplecti; ut romani imperatoris potius decepta fides, quam frustra implorata judicaretur.

5. Repræsentemus etiam illud senatus nullo modo prætermittendum opus. Legatos, ab urbe Apollonia Romam missos, Q. Fabius et Cn. Apronius ædiles, orta contentione, pulsaverunt. Quod ubi comperit, continuo eos per feciales legatis dedidit; quæstoremque cum his Brundusium ire jussit, ne quam in itinere a cognatis deditorum injuriam acciperent. Illam curiam mortalium quis concilium, ac non Fidei templum dixerit? Quam ut civitas nostra semper benignam præstitit, ita in sociorum quoque animis constantem recognovit.

De Fide publica, quam coluere externi.

1. Nam post duorum in Hispania Scipionum, totidemque romani sanguinis exercituum miserabilem stragem, Sanguntini victricibus Annibalis armis intra mœnia urbis suæ compulsi, quum vim punicam ulterius nequirent arcere, collatis in forum, quæ unicuique erant carissima, atque undique circumdatis accensisque ignis

nutrimentis, ne a societate nostra desciscerent, publico et communi rogo semetipsi superjecerunt. Crediderim tunc ipsam Fidem humana negotia speculantem, mœstum gessisse vultum, perseverantissimum sui cultum iniquæ fortunæ judicio tam acerbo exitu damnatum cernentem.

2. Idem præstando Petellini eumdem laudis honorem meruerunt. Ab Annibale, quia deficere a nostra amicitia noluerant, obsessi, legatos ad senatum auxilium implorantes miserunt. Quibus propter recentem cladem cannensem succurri non potuit; ceterum permissum est, uti facerent, quod utilissimum incolumitati ipsorum videretur. Liberum ergo erat Carthaginiensium gratiam amplecti: illi tamen feminis, omnique ætate imbelli urbe egesta, quo diutius armati famem traherent, pertinacissime in muris perstiterunt; exspiravitque prius eorum tota civitas, quam ulla ex parte romanæ societatis respectum deposuit. Itaque Annibali non Petelliam, sed fidei petellinæ sepulcrum capere contigit.

CAPUT VII.

DE FIDE UXORUM ERGA MARITOS.

1. Atque, ut uxoriam quoque fidem attingamus, Tertia Æmilia, Africani prioris uxor, mater Corneliæ Gracchorum, tantæ fuit comitatis et patientiæ, ut, quum sciret viro suo ancillulam ex suis gratam esse, dissimulaverit; ne domitorem orbis Africanum, femina magnum virum impatientiæ reum ageret: tantumque a vin-

dicta mens ejus abfuit, ut post mortem Africani manumissam ancillam in matrimonium liberto suo daret.

2. Q. Lucretium, proscriptum a triumviris, uxor Thuria, inter cameram et tectum cubiculi abditum, una conscia ancilla, ab imminente exitio, non sine magno periculo suo, tutum præstitit: singularique fide id egit, ut, quum ceteri proscripti in alienis et hostilibus regionibus per summos corporis et animi cruciatus vix evaderent, ille in cubiculo et in conjugis sinu salutem retineret.

3. Sulpicia autem, quum a matre Julia diligentissime custodiretur, ne Lentulum Cruscellionem, virum suum, proscriptum a triumviris, in Siciliam sequeretur, nihilominus famulari veste sumpta, cum duabus ancillis, totidemque servis, ad eum clandestina fuga pervenit; nec recusavit se ipsam proscribere, ut ei fides sua in conjuge proscripto constaret.

CAPUT VIII.

DE FIDE SERVORUM ERGA DOMINOS.

Restat, ut servorum etiam erga dominos, quo minus exspectatam, hoc laudabiliorem fidem referamus.

1. M. Antonius, avorum nostrorum temporibus clarissimus orator, incesti reus agebatur. Cujus in judicio accusatores servum in quæstionem perseverantissime postulabant, quod ab eo, quum ad stuprum iret, laternam prælatam contenderent. Erat autem is etiam tum imberbis, et stabat coram, videbatque rem ad suos cruciatus pertinere, nec tamen eos fugitavit. Ille vero, ut

domum quoque ventum est, Antonium, hoc nomine vehementius confusum et sollicitum, ultro est hortatus, *ut se judicibus torquendum traderet*, affirmans, *nullum ore suo verbum exiturum, quo causa ejus læderetur.* Ac promissi fidem mira patientia præstitit : plurimis enim laceratus verberibus, equuleoque impositus, candentibus etiam laminis ustus, omnem vim accusationis, custodita rei salute, subvertit. Argui fortuna merito potest, quod tam pium et tam fortem spiritum servili nomine inclusit.

2. Consulem autem C. Marium, prænestinæ obsidionis miserabilem exitum sortitum, cuniculi latebris frustra evadere conatum, levique vulnere a Telesino, cum quo commori destinaverat, perstrictum servus suus, ut Syllanæ crudelitatis expertem faceret, gladio trajectum interemit, quum magna præmia sibi proposita videret, si eum victoribus tradidisset. Cujus dexteræ tam opportunum ministerium nihil eorum pietati cedit, a quibus salus dominorum protecta est, quia eo tempore Mario non vita, sed mors in beneficio reposita erat.

3. Æque illustre quod sequitur. C. Gracchus, ne in potestatem inimicorum veniret, Philocrati servo suo cervices incidendas præbuit; quas quum celeri ictu abscidisset, gladium cruore domini madentem per sua egit præcordia. Euporum alii hunc vocitatum existimant; ego de nomine nihil disputo, famularis tantummodo fidei robur admiror. Cujus si præsentiam animi generosus juvenis imitatus foret, suo, non servi beneficio, imminentia supplicia vitasset; nunc commisit, ut Philocratis, quam Gracchi, cadaver, speciosius jaceret.

3.

4. Alia nobilitas, alius furor, sed fidei par exemplum. Pindarus C. Cassium, philippensi prœlio victum, nuper ab eo manumissus, jussu ipsius obtruncatum, insultationibus hostium subtraxit, seque e conspectu hominum voluntaria morte abstulit, ita ut ne corpus quidem ejus absumpti inveniretur. Quis deorum, gravissimi sceleris ultor, illam dexteram, quæ in necem patriæ parentis exarserat, tanto torpore illigavit, ut se tremebunda Pindari genibus submitteret, ne publici parricidii, quas merebatur, pœnas arbitrio pii victoris exsolveret? Tu profecto, tu, dive Juli, cœlestibus tuis vulneribus debitam exegisti vindictam, perfidum erga te caput sordidi auxilii supplex fieri cogendo, eo animi æstu compulsum, ut neque retinere vitam vellet, neque finire manu sua auderet.

5. Adjunxit se iis cladibus Cn. Plotius Plancus, Munatii Planci consularis et censorii frater, qui, quum a triumviris proscriptus in regione salernitana lateret, delicatiore vitæ genere, et odore unguenti, occultam salutis custodiam detexit. Istis enim vestigiis, eorum, qui miseros persequebantur, sagax inducta cura, abditum fugæ illius cubile odorata est : a quibus comprehensi servi, multumque ac diu torti, negabant *se scire ubi dominus esset.* Non sustinuit deinde Plancus, tam fideles tamque boni exempli servos ulterius cruciari; sed processit in medium, jugulumque gladiis militum objecit. Quod certamen mutuæ benevolentiæ arduum dignosci facit, utrum dignior dominus fuerit, qui tam constantem servorum fidem experiretur; an servi, qui tam justa domini misericordia quæstionis sævitia liberarentur.

6. Quid? Urbinii Panopionis servus, quam admirabilis fidei! Qui, quum ad dominum proscriptum occidendum, domesticorum indicio certiores factos milites in reatinam villam venisse cognosset, commutata cum eo veste, permutato etiam annulo, illum postico clam emisit, se autem in cubiculum ac lectulum recepit, et ut Panopionem occidi passus est. Brevis hujus facti narratio; sed non parva materia laudationis. Nam, si quis ante oculos ponere velit subitum militum accursum, convulsa januæ claustra, minacem vocem, truces vultus, fulgentia arma, rem vera æstimatione prosequetur; nec, quam cito dicitur aliquem pro alio mori voluisse, tam id ex facili etiam fieri potuisse arbitrabitur. Panopion autem quantum servo deberet, amplum ei faciendo monumentum, ac testimonium pietatis grato titulo reddendo, confessus est.

7. Contentus essem hujus generis exemplis, nisi unum me dicere admiratio facti cogeret. Antius Restio, proscriptus a triumviris, quum omnes domesticos circa rapinam et prædam occupatos videret, quam maxime poterat dissimulata fuga se penatibus suis intempesta nocte subduxit. Cujus furtivum egressum servus, ab eo vinculorum pœna coercitus, inexpiabilique litterarum nota per summam oris contumeliam inustus, curiosis speculatus oculis, ac vestigia huc atque illuc errantia benevolo studio subsecutus, lateri voluntarius comes arrepsit. Quo quidem tam exquisito, tamque ancipiti officio, perfectissimum exspectatæ pietatis cumulum expleverat. His enim, quorum felicior in domo status fuerat, lucro intentis, ipse, quum nihil aliud quam umbra et imago

suppliciorum suorum esset, maximum emolumentum ejus, a quo tam graviter punitus erat, salutem judicavit; quumque abunde foret iram remittere, adjecit etiam caritatem. Nec hactenus benevolentia processit, sed in eo conservando mira quoque arte usus est. Nam, ut sensit, cupidos sanguinis milites supervenire, amoto domino rogum exstruxit, eique egentem a se comprehensum et occisum senem superjecit: interrogantibus deinde militibus, *ubinam esset Antius;* manum rogo intentans, *ibi illum datis sibi crudelitatis piaculis uri* respondit; quia verisimilia loquebatur, habita est voci fides. Quo evenit, ut Antius statim quærendæ incolumitatis occasionem assequeretur.

CAPUT IX.

DE MUTATIONE MORUM, AUT FORTUNÆ.

De Mutatione morum, aut fortunæ in Romanis.

Multum animis hominum et fiduciæ adjicere, et sollicitudinis detrahere potest, morum ac fortunæ in claris viris recognita mutatio, sive nostros status, sive proximorum ingenia contemplemur. Nam, quum aliorum fortunas spectando, ex conditione abjecta atque contempta emersisse claritatem videamus, quid aberit, quin et ipsi meliora de nobis semper cogitemus? memores, stultum esse, perpetuæ infelicitatis se prædamnare; spemque, quæ etiam incerta recte fovetur, interdum certam in desperationem convertere.

1. Manlius Torquatus adeo hebetis atque obtusi cordis inter initia juventæ existimatus est, ut a patre L. Manlio amplissimo viro, quia et domesticis et reipublicæ usibus inutilis videbatur, rus relegatus agresti opere fatigaretur. Postmodum patrem reum judiciali periculo liberavit; filium victorem, quod adversus imperium suum cum hoste manum conseruerat, securi percussit; patriam latino tumultu fessam, speciosissimo triumpho recreavit; in hoc, credo, fortunæ nubilo adolescentiæ contemptu perfusus, quo senectutis ejus decus lucidius enitesceret.

2. Scipio autem Africanus superior, quem dii immortales nasci voluerunt, ut esset in quo se virtus per omnes numeros hominibus efficaciter ostenderet, solutioris vitæ primos adolescentiæ annos egisse fertur, remotos quidem a luxuriæ crimine, sed tamen punicis tropæis, devictæ Carthaginis cervicibus imposito jugo, teneriores.

3. C. quoque Valerius Flaccus secundi punici belli temporibus luxu perditam adolescentiam inchoavit. Ceterum a P. Licinio pontifice maximo flamen factus, quo facilius a vitiis recederet; ad curam sacrorum et cærimoniarum converso animo, usus duce frugalitatis religione, quantum prius luxuriæ fuerat exemplum, tantum postea modestiæ et sanctitatis specimen evasit.

4. Nihil Q. Fabio Maximo, qui gallica victoria cognomen Allobrogici sibimet ac posteris peperit, adolescente magis infame; nihil eodem sene ornatius, aut speciosius illo seculo nostra civitas habuit.

5. Quis ignorat, Q. Catuli auctoritatem in maximo clarissimorum virorum proventu excelsum gradum obti-

nuisse? Cujus si superior ætas revolvatur, multi luxus, multæ deliciæ reperientur; quæ quidem ei impedimento non fuerunt, quo minus patriæ princeps exsisteret, nomenque ejus in capitolino fastigio fulgeret, ac virtute civile bellum ingenti motu oriens sepeliret.

6. L. vero Sylla usque ad quæsturæ suæ comitia vitam libidine, vino, ludicræ artis amore, inquinatam perduxit. Quapropter C. Marium consulem moleste tulisse traditur, quod sibi asperrimum in Africa bellum gerenti tam delicatus quæstor sorte obvenisset. Ejusdem virtus, quasi perruptis et disjectis nequitiæ, qua obsidebatur, claustris, catenas Jugurthæ manibus injecit, Mithridatem compescuit, Socialis belli fluctus repressit, Cinnæ dominationem fregit, eumque, qui se in Africa quæstorem fastidierat, illam ipsam provinciam proscriptum et exsulem petere coegit. Quæ tam diversa, tamque inter se contraria, si quis apud animum suum attentiore comparatione expendere velit, duos in uno homine Syllas fuisse crediderit; turpem adolescentulum, et virum, dicerem fortem, nisi ipse *felicem* se appellari maluisset.

7. Atque, ut nobilitatem beneficio pœnitentiæ se ipsam admonuimus respicere, ita altiora modo suo sperare ausos subtexamus.

T. Aufidius, quum asiatici publici exiguam admodum particulam habuisset, postea totam Asiam proconsulari imperio obtinuit; nec indignati sunt socii ejus parere fascibus, quem aliena tribunalia adulantem viderant; gessit etiam se integerrime atque splendidissime, eoque modo demonstravit, pristinum quæstum suum fortunæ,

præsens vero dignitatis incrementum moribus ipsius imputari debere.

8. At P. Rupilius non publicanum in Sicilia egit, sed operas publicanis dedit; idem ultimam inopiam suam, auctorato sociis officio, sustentavit. Ab hoc postmodum consule leges universi Siculi acceperunt, acerbissimoque prædonum ac fugitivorum bello liberati sunt. Portus ipsos, si quis modo mutis rebus inest sensus, tantam in eodem homine varietatem status admiratos arbitror. Quem enim diurnas capturas exigentem animadverterant, eumdem jura dantem, classesque et exercitus regentem viderunt.

9. Huic tanto incremento majus adjiciam. Asculo capto, Cn. Pompeius, Magni pater, P. Ventidium ætate puberem in triumpho suo populi oculis subjecit. Hic est Ventidius, qui postea Romæ ex Parthis, et per Parthos, de Crassi manibus in hostili solo miserabiliter jacentibus, triumphum duxit. Itaque, qui captivus carcerem exhorruerat, victor Capitolium felicitate celebravit. In eodem etiam illud eximium, quod eodem anno prætor et consul est factus.

10. Casuum nunc contemplemur varietatem. L. Lentulus consularis, lege Cæcilia repetundarum crimine oppressus, censor cum L. Censorino creatus est. Quem quidem fortuna inter ornamenta et dedecora alterna vice versavit, consulatui illius damnationem, damnationi censuram subjiciendo, et neque bonis eum perpetuis frui, neque malis æternis ingemiscere patiendo.

11. Iisdem viribus uti voluit in Cn. Cornelio Scipione Asina. Qui consul, a Pœnis apud Liparas captus, quum

belli jure omnia perdidisset, lætiore subinde vultu ejus adjutus cuncta recuperavit; consulque etiam iterum creatus est. Quis crederet, illum a duodecim securibus ad Carthaginiensium perventurum catenas? quis rursus existimaret, a punicis vinculis ad summi imperii perventurum insignia? sed tamen ex consule captivus, et ex captivo consul factus est.

12. Quid? Crasso nonne pecuniæ magnitudo *locupletis* nomen dedit? sed eidem postea inopia turpem decoctoris superlationem injunxit. Siquidem bona ejus a creditoribus, quia solidum præstare non poterat, venierunt. Ita quoque amara sugillatione non caruit: quum egens ambularet, *dives* ab occurrentibus salutabatur.

13. Crassum casus acerbitate Q. Cæpio præcurrit. Is namque præturæ splendore, triumphi claritate, consulatus decore, maximi pontificis sacerdotio, ut *senatus patronus* diceretur, assecutus, in publicis vinculis spiritum deposuit, corpusque ejus funesti carnificis manibus laceratum, in scalis gemoniis jacens, magno cum horrore totius Fori romani conspectum est.

14. Jam C. Marius maxima fortunæ luctatio est. Omnes enim ejus impetus, qua corporis, qua animi robore fortissime sustinuit. Arpinatibus honoribus judicatus inferior, quæsturam Romæ petere ausus est. Patientia deinde repulsarum, irrupit magis in curiam, quam venit. In tribunatus quoque et ædilitatis petitione consimilem Campi notam expertus, præturæ candidatus supremo loco inhæsit, quam tamen non sine periculo obtinuit; ambitus enim accusatus, vix atque ægre absolutionem a judicibus impetravit. Ex illo Mario tam

humili Arpini, tam ignobili Romæ, tamque fastidiendo candidato, ille Marius evasit, qui Africam subegit, qui Jugurtham regem ante currum egit, qui Teutonorum Cimbrorumque exercitus delevit; cujus bina tropæa in Urbe spectantur; cujus septem in fastis consulatus leguntur; cui post exsilium consulem creari, proscriptoque facere proscriptionem contigit. Quid hujus conditione inconstantius aut mutabilius? quem si inter miseros posueris, miserrimus; si inter felices, felicissimus reperietur.

15. C. autem Cæsar, cujus virtutes aditum sibi in cœlum struxeruut, inter primæ juventæ initia privatus Asiam petens, a maritimis prædonibus circa insulam Pharmacusam exceptus, quinquaginta se talentis redemit. Parva igitur summa clarissimum mundi sidus in piratico myoparone rependi fortuna voluit. Quid est ergo quod amplius de ea queramur, si ne consortibus quidem divinitatis suæ parcit? Sed cœleste numen se ab injuria vindicavit; continuo enim captos prædones crucibus affixit.

De mutatione morum, aut fortunæ in externis.

1. Attento studio nostra commemoravimus: remissiore nunc animo aliena narrentur.

Perditæ luxuriæ Athenis adolescens Polemo, neque illecebris ejus tantummodo, sed etiam ipsa infamia gaudens, quum e convivio non post occasum solis, sed post ortum surrexisset, domumque rediens Xenocratis philosophi patentem januam vidisset, vino gravis, unguentis delibutus, sertis capite redimito, pellucida veste

amictus, refertam turba doctorum hominum scholam ejus intravit; nec contentus tam deformi introitu, consedit etiam, ut clarissimum eloquium, et prudentissima præcepta, temulentiæ lasciviis elevaret. Orta deinde, ut par erat, omnium indignatione, Xenocrates vultum in eodem habitu continuit, omissaque re, quam disserebat, de modestia ac temperantia loqui cœpit. Cujus gravitate sermonis resipiscere coactus Polemo, primum coronam capite detractam projecit; paulo post brachium intra pallium reduxit; procedente tempore oris convivalis hilaritatem deposuit: ad ultimum totam luxuriam exuit, uniusque orationis saluberrima medicina sanatus, ex infami ganeone maximus philosophus evasit. Peregrinatus est hujus animus in nequitia, non habitavit.

2. Piget Themistoclis adolescentiam attingere, sive patrem aspiciam, abdicationis injungentem notam, sive matrem, suspendio finire vitam propter filii turpitudinem coactam, quum omnium postea graii sanguinis virorum clarissimus exstiterit, mediumque Europæ et Asiæ vel spei, vel desperationis pignus fuerit. Hæc enim salutis eum suæ patronum habuit, illa vadem victoriæ assumpsit.

3. Cimonis vero incunabula opinione stultitiæ fuerunt referta; ejusdem imperia salutaria Athenienses senserunt: itaque coegit eos stuporis semetipsos damnare, qui eum stolidum crediderant.

4. Jam Alcibiadem quasi duæ fortunæ partitæ sunt; altera, quæ ei nobilitatem eximiam, abundantes divitias, formam præstantissimam, favorem civium propensum, summa imperia, præcipuas potentiæ vires, flagrantissi-

mum ingenium assignaret; altera, quæ damnationem, exsilium, venditionem bonorum, inopiam, odium patriæ, violentam mortem infligeret: nec aut hæc, aut illa universa; sed varia, perplexa, freto atque æstui similia.

5. Ad invidiam usque Polycratis, Samiorum tyranni, abundantissimis bonis conspicuus vitæ fulgor excessit; nec sine causa. Omnes enim conatus ejus placido excipiebantur itinere; spes certum cupitæ rei fructum apprehendebant; vota nuncupabantur simul, et solvebantur; velle ac posse in æquo positum erat. Semel duntaxat vultum mutavit, perquam brevi tristitiæ salebra succussum, tunc quum admodum gratum sibi annulum de industria in profundum, ne omnis incommodi expers esset, abjecit. Quem tamen continuo recuperavit, capto pisce, qui eum devoraverat. Sed hunc, cujus felicitas semper plenis velis prosperum cursum tenuit, Orontes, Darii regis præfectus, in excelsissimo Micalensis montis vertice cruci affixit. E qua putres ejus artus, et tabido cruore manantia membra, atque illam lævam, cui Neptunus annulum piscatoris manu restituerat, situ marcidam, Samos amara servitute aliquandiu pressa, liberis ac lætis oculis aspexit.

6. Dionysius autem, quum hereditatis nomine a patre Syracusanorum ac pæne totius Siciliæ tyrannidem accepisset, maximarum opum dominus, exercituum dux, rector classium, equitatuum potens, propter inopiam litteras puerulos Corinthi docuit; eodemque tempore, tanta mutatione majores natu, ne quis nimis fortunæ crederet, magister ludi factus ex tyranno, monuit.

7. Sequitur hunc Syphax rex, consimilem fortunæ iniquitatem expertus. Quem amicum hinc Roma per Scipionem, illinc Carthago per Asdrubalem ultro petitum ad penates deos ejus venerat. Ceterum eo claritatis evectus, ut validissimorum populorum tantum non arbiter victoriæ exsisteret, parvi temporis interjecta mora, catenatus a Lælio legato ad Scipionem imperatorem pertractus est; cujusque dexteram regio insidens solio arroganti manu attigerat, ejus genibus supplex procubuit.

Caduca nimium et fragilia, puerilibusque consentanea crepundiis sunt ista, quæ vires atque opes humanæ vocantur. Affluunt subito, repente dilabuntur; nullo in loco, nulla in persona stabilibus nixa radicibus consistunt; sed incertissimo flatu fortunæ huc atque illuc acta, quos sublime extulcrunt, improviso recursu destitutos, profundo cladium miserabiliter immergunt. Itaque neque existimari, neque dici debent bona, quæ inflictorum malorum amaritudinem desiderio sui duplicent.

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

DE FELICITATE.

Volubilis fortunæ complura exempla retulimus; constanter propitiæ admodum pauca narrari possunt. Quo patet, eam adversas res cupido animo infligere, secundas parco tribuere. Eadem, ubi malignitatis oblivisci sibi imperavit, non solum plurima et maxima, sed etiam perpetua bona congerit.

1. Videamus ergo, quot gradibus beneficiorum Q. Metellum, a primo originis die ad ultimum usque fati tempus nunquam cessante indulgentia, ad summum beatæ vitæ cumulum perduxerit. Nasci eum in urbe terrarum principe voluit; parentes ei nobilissimos dedit; adjecit animi rarissimas dotes, et corporis vires, ut sufficere laboribus posset; uxorem pudicitia et fecunditate conspicuam conciliavit; consulatus decus, imperatoriam potestatem, speciosissimi triumphi prætextum largita est; fecit, ut eodem tempore tres filios consulares, unum etiam censorium ac triumphalem, et quartum prætorium videret, utque tres filias nuptum daret, earumque sobolem sinu suo exciperet. Tot partus, tot incunabula,

tot viriles togæ, tam multæ nuptiales faces, honorum, imperiorum, omnis denique gratulationis summa abundantia, quum interim nullum funus, nullus gemitus, nulla causa tristitiæ. Cœlum contemplare; vix tamen ibi talem statum reperies, quoniam quidem luctus et dolores deorum quoque pectoribus a maximis vatibus assignari videmus. Hunc autem vitæ actum ejus consentaneus finis excepit; namque Metellum, ultimæ senectutis spatio defunctum, lenique genere mortis inter oscula complexusque carissimorum pignorum exstinctum, filii et generi humeris suis per Urbem latum rogo imposuerunt.

2. Clara hæc felicitas: obscurior illa, sed divino splendore præposita. Quum enim Gyges, regno Lydiæ armis et divitiis abundantissimo inflatus, Apollinem Pythium sciscitatum venisset, *an aliquis mortalium se esset felicior*, deus, ex abdito sacrarii specu voce missa, Aglaum Psophidium ei prætulit. Is erat Arcadum pauperrimus; sed, ætate jam senior, terminos agelli sui nunquam excesserat, parvuli ruris fructibus ac voluptatibus contentus. Verum profecto beatæ vitæ finem Apollo, non adumbratum, oraculi sagacitate complexus est. Quocirca insolenter fulgore fortunæ suæ glorianti respondit, « magis se probare securitate ridens tugurium, quam tristem curis et sollicitudinibus aulam; paucasque glebas pavoris expertes, quam pinguissima Lydiæ arva metu referta; et unum aut alterum jugum boum facilis tutelæ, quam exercitus, et arma, et equitatum voracibus impensis onerosum; et usus necessarii horreolum nulli nimis appetendum, quam thesauros omnium insi-

diis et cupiditatibus expositos. » Ita Gyges, dum astipulatorem vanæ opinionis deum habere concupiscit, ubinam solida et sincera esset felicitas, didicit.

CAPUT II.

DE SAPIENTER DICTIS AUT FACTIS.

De sapienter dictis aut factis a Romanis.

Nunc id genus felicitatis explicabo, quod totum in habitu animi est, nec votis petitur, sed in pectoribus sapientia præditis natum, dictis factisque prudentibus enitescit.

1. Appium Claudium crebro solitum dicere accepimus, *Negotium populo romano melius, quam otium committi;* non quod ignoraret, quam jucundus tranquillitatis status esset, sed quod animadverteret, præpotentia imperia agitatione rerum ad virtutem capessendam excitari, nimia quiete in desidiam resolvi. Et sane negotium, nomine horridum, civitatis nostræ mores in suo statu continuit; blandæ appellationis quies plurimis vitiis respersit.

2. Scipio vero Africanus *turpe esse* aiebat *in re militari dicere: Non putaram;* videlicet, quia explorato et excusso consilio, quæ ferro aguntur, administrari oportere arbitrabatur; summa ratione. Inemendabilis enim est error, qui violentiæ Martis committitur. Idem negabat, *aliter cum hoste confligi debere, quam si aut occasio obvenisset, aut necessitas incidisset:* æque pruden-

ter. Nam et prospere gerendæ rei facultatem omittere, maxima dementia est; et in angustias utique pugnandi compulsum abstinere se prœlio, pestiferum ignaviæ affert exitum; eorumque qui ista committunt, alter beneficio fortunæ uti, alter injuriæ nescit resistere.

3. Q. quoque Metelli quum gravis, tum etiam alta in senatu sententia. Qui, devicta Carthagine, « nescire se, illa victoria bonine plus an mali reipublicæ attulisset, asseveravit; quoniam, ut pacem restituendo profuisset, ita Annibalem submovendo, non nihil nocuisset: ejus enim transitu in Italiam, dormientem jam populi romani virtutem excitatam; metuique debere, ne acri æmulo liberata in eumdem somnum revolveretur. » In æquo igitur malorum posuit, uri tecta, vastari agros, exhauriri ærarium, et prisci roboris nervos hebetari.

4. Quid, illud factum Licinii Fimbriæ consularis quam sapiens! A M. Lutatio Pythia, splendido equite romano, judex aditus de sponsione, quam is cum adversario, *quod vir bonus esset*, fecerat, nunquam id judicium pronunciatione sua finire voluit, ne aut probatum virum, si contra eum judicasset, fama spoliaret; aut juraret virum bonum esse, quum ea res innumerabilibus laudibus contineatur.

5. Forensibus hæc; illa militaribus stipendiis prudentia exhibita. Papirius Cursor consul, quum Aquiloniam oppugnans prœlium vellet committere, pullariusque, non prosperantibus avibus, optimum ei auspicium renuntiasset, de fallacia illius factus certior, sibi quidem et exercitui bonum omen datum credidit, ac pugnam iniit. Ceterum mendacem ante ipsam aciem constituit, ut habe-

rent dii, cujus capite, si quid iræ conceperant, expiarent. Directum est autem sive casu, sive etiam cœlestis numinis providentia, quod primum e contraria parte missum erat telum, in ipsum pullarii pectus, eumque exanimem prostravit. Id ut consul cognovit, fidente animo et hostes invasit, et Aquiloniam cepit. Tam cito animadvertit, quo pacto injuria imperatoris vindicari deberet, quemadmodum violata religio expianda foret, qua ratione victoria apprehendi posset. Egit virum severum, consulem religiosum, imperatorem strenuum; timoris modum, pœnæ genus, spei viam, uno mentis impetu rapiendo.

6. Nunc ad senatus acta transgrediar. Quum adversus Annibalem Claudium Neronem et Livium Salinatorem consules mitteret, eosque ut virtutibus pares, ita inimicitiis acerrime inter se dissidentes videret, summo studio in gratiam reduxit, ne propter privatas dissensiones rempublicam parum utiliter administrarent: quia consimili imperio nisi concordia inest, major aliena opera interpellandi, quam sua edendi cupiditas nascitur; ubi vero etiam pertinax intercedit odium, alter alteri, quam uterque contrariis castris, certior hostis proficiscitur.

Eosdem senatus, quum ob nimis aspere actam censuram a Cn. Bæbio tribuno plebis pro rostris agerentur rei, causæ dictione decreto suo liberavit, vacuum omnis judicii metu eum honorem reddendo, qui exigere debet rationem, non reddere.

Par illa sapientia senatus, qua Tib. Gracchum tribunum plebis, agrariam legem promulgare ausum, morte

multavit. Idem, *ut secundum legem ejus per triumviros ager populo viritim divideretur*, egregie censuit. Siquidem gravissimæ seditionis eodem tempore et auctorem et causam sustulit.

Quam deinde se prudenter in rege Masinissa gessit! Nam, quum promptissima et fidelissima ejus opera adversus Carthaginienses usus esset, eumque in dilatando regno avidiorem cerneret, *legem ferri* jussit, *qua Masinissæ ab imperio populi romani solutam libertatem tribueret.* Quo facto quum optime meriti benevolentiam retinuit, tum Mauritaniæ et Numidiæ, ceterarumque illius tractus gentium nunquam fida pace quiescentem feritatem a valvis suis repulit.

De sapienter dictis aut factis ab externis.

1. Tempus deficiet domestica narrantem, quoniam imperium nostrum non tam robore corporum, quam animorum vigore, incrementum ac tutelam sui comprehendit. Majore itaque ex parte romana prudentia in admiratione tacita reponatur, alienigenisque hujus generis exemplis detur aditus.

Socrates, humanæ sapientiæ quasi quoddam terrestre oraculum, *nihil ultra petendum a diis immortalibus arbitrabatur*, *quam ut bona tribuerent*, *quia ii demum scirent*, *quid unicuique esset utile; nos autem plerumque id votis expetere*, *quod non impetrasse melius foret.* Etenim densissimis tenebris involuta, mortalium mens, in quam late patentes errores cæcas precationes tuas spargis! Divitias appetis, quæ multis exitio fuerunt;

honores concupiscis, qui complures pessumdederunt; regna tecum ipsa volvis, quorum exitus sæpenumero miserabiles cernuntur; splendidis conjugiis injicis manus; at hæc ut aliquando illustrant, ita nonnunquam funditus domos evertunt. Desine igitur stulte futuris malorum tuorum causis, quasi felicissimis rebus, inhiare, teque totam cœlestium arbitrio permitte; quia, qui tribuere bona ex facili solent, etiam eligere aptissime possunt.

Idem *expedita et compendiaria via eos ad gloriam pervenire* dicebat, *qui id agerent, ut quales videri vellent, tales etiam essent.* Qua quidem prædicatione aperte monebat, ut homines ipsam potius virtutem haurirent, quam umbram ejus consectarentur. Idem, ab adolescentulo quodam consultus, utrum uxorem duceret, an se omni matrimonio abstineret, respondit, utrum eorum fecisset, acturum pœnitentiam. « Hic te, inquit, solitudo, hic orbitas, hic generis interitus, hic heres alienus excipiet; illic perpetua sollicitudo, contextus querelarum, dotis exprobratio, affinium grave supercilium, garrula socrus lingua, subsessor alieni matrimonii, incertus liberorum eventus. » Non passus est juvenem in contextu rerum asperarum, quasi lætæ materiæ facere delectum.

Idem, quum Atheniensium scelerata dementia tristem de capite ejus sententiam tulisset, fortique animo et constanti vultu potionem veneni e manu carnificis accepisset, admoto jam labris poculo, uxori Xanthippæ inter fletum et lamentationem vociferanti innocentem eum periturum : *Quid ergo*, inquit, *nocenti mihi mori satius esse duxisti?* Immensam illam sapientiam, quæ ne in ipso quidem vitæ excessu oblivisci sui potuit!

2. Age, quam prudenter Solon, *neminem, dum adhuc viveret, beatum dici debere*, arbitrabatur, *quod ad ultimum usque fati diem ancipiti fortunæ subjecti essemus!* Felicitatis igitur humanæ appellationem rogus consummat, qui se incursui malorum objicit. Idem, quum ex amicis quemdam graviter mœrentem videret, in arcem perduxit, hortatusque est, *ut per omnes subjectorum ædificiorum partes oculos circumferret.* Quod ut factum animadvertit : « Cogita nunc tecum, inquit, quam multi luctus sub his tectis et olim fuerint, hodieque versentur, insequentibusque seculis sint habitaturi; ac mitte mortalium incommoda tanquam propria deflere. » Qua consolatione demonstravit, urbes esse humanarum cladium consepta miseranda. Idem aiebat, « Si in unum locum cuncti mala sua contulissent, futurum, ut propria deportare domum, quam ex communi miseriarum acervo portionem suam ferre mallent. » Quo colligebat, non oportere nos, quæ fortuito patiamur, præcipuæ et intolerabilis amaritudinis judicare.

3. Bias autem, quum patriam ejus Prienem hostes invasissent, omnibus, quos modo sævitia belli incolumes abire passa fuerat, pretiosarum rerum pondere onustis fugientibus, interrogatus, *quid ita nihil ex bonis suis secum ferret : — Ego vero,* inquit, *bona mea mecum porto.* Pectore enim illa gestabat, non humeris; nec oculis visenda, sed æstimanda animo; quæ domicilio mentis inclusa, nec mortalium, nec deorum manibus labefactari queunt, et, ut manentibus præsto sunt, ita fugientes non deserunt.

4. Jam Platonis, verbis astricta, sed sensu prævalens

sententia; qui *tum demum beatum terrarum orbem futurum* prædicavit, *quum aut sapientes regnare, aut reges sapere cœpissent.*

5. Rex etiam ille subtilis judicii, quem ferunt traditum sibi diadema, priusquam capiti imponeret, retentum diu considerasse, ac dixisse : « O nobilem magis quam felicem pannum! quem si quis penitus cognoscat, quam multis sollicitudinibus, et periculis, et miseriis sit refertus, ne humi quidem jacentem tollere vellet. »

6. Quid, Xenocratis responsum, quam laudabile! Quum maledico sermoni quorumdam summo silentio interesset, uno ex his quærente, cur solus ita linguam suam cohiberet : *Quia, dixisse me*, inquit, *aliquando pœnituit, tacuisse nunquam.*

7. Aristophanis quoque altioris est prudentiæ præceptum; qui in comœdia introduxit remissum ab inferis Atheniensem Periclem, vaticinantem, *non oportere in urbe nutriri leonem; sin autem sit alitus, obsequi ei convenire.* Monet enim, ut præcipuæ nobilitatis et concitati ingenii juvenes refrenentur; nimio vero favore ac profusa indulgentia pasti, quo minus potentiam obtineant, ne impediantur, quod stultum sit et inutile, eas obtrectare vires, quas ipse foveris.

8. Mirifice etiam Thales. Nam interrogatus, an facta hominum deos fallerent : *Nec cogitata*, inquit; ut non solum manus, sed etiam mentes puras habere vellemus, quum secretis cogitationibus nostris cœleste numen adesse credidissemus.

9. Ac ne quod sequitur quidem, minus sapiens. Unicæ

filiæ pater Themistoclem consulebat, utrum eam pauperi, sed ornato; an locupleti, sed parum probato, collocaret. Cui is, *Malo*, inquit, *virum pecunia, quam pecuniam viro indigentem*. Quo dicto stultum monuit, ut generum potius, quam divitias generi legeret.

10. Age, Philippi quam probabilis epistola, in qua Alexandrum quorumdam Macedonum benevolentiam largitione ad se attrahere conatum sic increpuit! « Quæ te, fili, ratio in hanc tam vanam spem induxit, ut eos tibi fideles futuros existimares, quos pecunia ad amorem tui compulisses? a caritate istud præstatur. » At vero ante Philippus majore ex parte mercator Græciæ, quam victor.

11. Aristoteles autem Callisthenem auditorem suum ad Alexandrum dimittens monuit, ut cum eo aut rarissime, aut quam jucundissime loqueretur; quo scilicet apud regias aures vel silentio tutior, vel sermone esset acceptior. At ille, dum Alexandrum Macedonem persica salutatione gaudentem objurgat, et ad macedonicos mores invitum revocare benevole perseverat, spiritu carere jussus, seram neglecti salubris consilii pœnitentiam egit.

Idem Aristoteles *de semetipso in neutram partem loqui debere* prædicabat: *quoniam laudare se, vani; vituperare, stulti esset*. Ejusdem est utilissimum præceptum, *ut voluptates abeuntes consideremus*. Quas quidem sic ostendendo minuit; fessas enim, pœnitentiæque plenas, animis nostris subjecit, quo minus cupide repetantur.

12. Nec parum prudenter Anaxagoras interroganti

cuidam, *quisnam esset beatus?* — *Nemo*, inquit, *ex his quos tu felices existimas; sed eum in illo numero reperies, qui a te ex miseriis constare creditur.* Non erit ille divitiis et honoribus abundans, sed aut exigui ruris, aut non ambitiosæ doctrinæ fidelis ac pertinax cultor; in recessu, quam in fronte, beatior.

13. Demadis quoque dictum sapiens. Nolentibus enim Atheniensibus divinos honores Alexandro decernere, *Videte*, inquit, *ne, dum cœlum custoditis, terram amittatis.*

14. Quam porro subtiliter Anacharsis leges aranearum telis comparabat! Nam, ut illas infirmiora animalia retinere, valentiora transmittere; ita his humiles et pauperes constringi, divites et præpotentes non alligari.

15. Nihil etiam Agesilai facto sapientius. Siquidem, quum adversus rempublicam Lacedæmoniorum conspirationem ortam noctu comperisset, leges Lycurgi continuo abrogavit, quæ de indemnatis supplicium sumi vetabant: comprehensis autem et interfectis sontibus, easdem e vestigio restituit; atque utrumque simul providit, ne salutaris animadversio vel injusta esset, vel jure impediretur. Itaque, ut semper esse possent, aliquando non fuerunt.

16. Sed nescio, an Hannonis excellentissimæ prudentiæ consilium. Magone enim cannensis pugnæ exitum senatui Pœnorum nuntiante, inque tanti successus fidem annulos aureos trium modiorum mensuram explentes fundente, qui interfectis nostris civibus detracti erant, quæsivit, *an aliquis sociorum post tantam cladem a Romanis defecisset;* atque, ut audivit, neminem ad An-

nibalem transisse, suasit protinus, *ut legati Romam, per quos de pace ageretur, mitterentur.* Cujus si sententia valuisset, neque secundo punico bello victa Carthago, neque tertio deleta foret.

17. Ne Samnites quidem parvas pœnas consimilis erroris pependerunt, quod Herennii Poutii salutare consilium neglexerunt: qui, auctoritate et prudentia ceteros præstans, ab exercitu et ejus duce filio suo consultus, *quidnam fieri de legionibus romanis apud Furcas Caudinas inclusis deberet, inviolatas dimittendas* respondit. Postero die eadem de re interrogatus, *deleri eas oportere* dixit, ut aut maximo beneficio gratia hostium emeretur, aut gravissima jactura vires confringerentur. Sed improvida temeritas victorum, dum utramque partem spernit utilitatis, sub jugum missas in perniciem suam accendit.

18. Multis et magnis sapientiæ exemplis parvulum adjiciam. Cretenses, quum acerbissima exsecratione adversus eos, quos vehementer oderunt, uti volunt, *ut mala consuetudine delectentur,* optant; modestoque voti genere efficacissimum ultionis eventum reperiunt. Inutiliter enim aliquid concupiscere, et in eo perseveranter morari, exitio ea vicina dulcedo est.

CAPUT III.

DE VAFRE DICTIS AUT FACTIS.

De vafre dictis aut factis a Romanis.

Est aliud factorum dictorumque genus a sapientia proximo deflexu ad vafritiæ nomen progressum. Quod nisi fallacia vires assumpserit, fidem propositi non invenit; laudemque occulto magis tramite, quam aperta via petit.

1. Serv. Tullio regnante, cuidam patrifamiliæ in agro sabino præcipuæ magnitudinis et eximiæ formæ vacca nata est: *quam* oraculorum certissimi auctores *in hoc a diis immortalibus editam* responderunt, *ut quisquis eam Aventiniensi Dianæ immolasset, ejus patria totius terrarum orbis imperium obtineret.* Lætus co dominus, bovem cum summa festinatione Romam actam, in Aventino ante aram Dianæ constituit, sacrificio Sabinis regimen humani generis daturus. De qua re antistes templi certior factus, religionem hospiti intulit, ne prius victimam cæderet, quam proximi amnis aqua se abluisset. Eoque alveum Tiberis petente, vaccam ipse immolavit, et urbem nostram tot civitatum, tot gentium dominam pio sacrificii furto reddidit.

2. Quo in genere acuminis in primis Junius Brutus referendus est. Nam, quum a rege Tarquinio, avunculo suo, omnem nobilitatis indolem excerpi, interque cetcros etiam fratrem suum, quod vegetioris ingenii erat,

interfectum animadverteret, obtusi se cordis esse simulavit, eaque fallacia maximas virtutes suas texit: profectus etiam Delphos cum Tarquinii filiis, quos is ad Apollinem Pythium muneribus sacrificiisque honorandum miserat, aurum deo nomine doni clam cavato baculo inclusum tulit; quia timebat, ne sibi cœleste numen aperta liberalitate venerari tutum non esset. Peractis deinde mandatis patris, Apollinem juvenes consuluerunt, *quisnam ex ipsis Romæ regnaturus videretur?* At is, *penes eum summam urbis nostræ potestatem futuram*, respondit, *qui ante omnes matri osculum dedisset.* Tunc Brutus, perinde atque casu prolapsus, de industria se abjecit, terramque, communem omnium matrem existimans, osculatus est. Quod tam vafre telluri impressum osculum, Urbi libertatem, Bruto primum in fastis locum tribuit.

3. Scipio quoque superior præsidium calliditatis amplexus est. Ex Sicilia enim petens Africam, quum ex fortissimis peditibus romanis trecentorum equitum numerum complere vellet, neque tam subito posset eos instruere, quod temporis angustiæ negabant, sagacitate consilii assecutus est. Namque ex iis juvenibus, quos secum ex tota Sicilia nobilissimos et ditissimos, sed inermes, habebat, trecentos speciosa arma et electos equos quam celerrime expedire jussit, velut eos continuo secum ad oppugnandam Carthaginem avecturus. Qui quum imperio ut celeriter, ita longinqui et periculosi belli respectu sollicitis animis paruissent, *remittere se* Scipio *illam expeditionem, si arma et equos militibus suis tradere voluissent*, edixit. Rapuit conditionem imbellis ac

timida juventus, instrumentoque suo cupide nostris cessit. Ergo calliditas ducis providit, ut, si quod protinus imperaretur, grave prius, deinde remisso militiæ metu maximum beneficium fieret.

4. Quod sequitur narrandum est. Q. Fabius Labeo, arbiter a senatu finium constituendorum inter Nolanos et Neapolitanos datus, quum in rem præsentem venisset, utrosque separatim monuit, *ut omissa cupiditate, regredi modo controverso, quam progredi mallent;* idque quum utraque pars auctoritate viri mota fecisset, aliquantum in medio vacui agri relictum est. Constitutis deinde finibus, ut ipsi terminaverant, quidquid reliqui soli fuit, populo romano adjudicavit. Ceterum, etsi circumventi Nolani ac Neapolitani queri nihil potuerunt, secundum ipsorum demonstrationem dicta sententia, improbo tamen præstigiorum genere novum civitati nostræ vectigal accessit.

Eumdem ferunt, quum a rege Antiocho, quem bello superaverat, ex fœdere icto dimidiam partem navium accipere deberet, medias omnes secuisse, ut eum tota classe privaret.

5. Jam M. Antonio remittendum convicium est; qui *idcirco se* aiebat *nullam orationem scripsisse, ut, si quid, superiore judicio actum, ei, quem postea defensurus esset, nociturum foret, non dictum a se affirmare posset.* Qui facti vix pudentis tolerabilem causam habuit. Pro periclitantium enim capite, non solum eloquentia sua uti, sed etiam verecundia abuti erat paratus.

6. Sertorius vero, corporis robore atque animi consi-

lio parem naturæ indulgentiam expertus, proscriptione Syllana dux Lusitanorum fieri coactus, quum eos oratione flectere non posset, ne cum Romanis universa acie confligere vellent, vafro consilio ad suam sententiam perduxit. Duos enim in conspectu eorum constituit equos, alterum validissimum, alterum infirmissimum; ac deinde validi caudam ab imbecillo sene paulatim carpi, infirmi a juvene eximiarum virium universam convelli jussit. Obtemperatum imperio est. Sed, dum adolescentis dextera irrito se labore fatigat, senio confecta manus ministerium exsecuta est. Tunc barbaræ concioni, quorsum ea res tenderet, cognoscere cupienti, subjecit: « Equi caudæ consimilem esse nostrum exercitum, cujus partes aliquis aggrediens opprimere possit; universum conatus prosternere, celerius tradiderit victoriam, quam occupaverit. » Ita gens barbara, aspera, et regi difficilis, in exitium suum ruens, quam utilitatem auribus respuerat, oculis pervidit.

7. Fabius autem Maximus, cujus non dimicare, vincere fuit, quum præcipuæ fortitudinis Nolanum peditem dubia fide suspectum, et strenuæ operæ Lucanum equitem amore scorti deperditum in castris haberet, ut utroque potius bono milite uteretur, quam in utrumque animadverteret, alteri suspicionem suam dissimulavit, in altero disciplinam paululum a recto tenore deflexit. Nam illum plene pro tribunali laudando, omnique genere honoris prosequendo, animum suum a Pœnis ad Romanos coegit revocare; et hunc clam meretricem redimere passus, paratissimum pro nobis excursorem reddidit.

8. Veniam nunc ad eos, quibus salus astutia quæsita

est. M. Volusius ædilis plebis proscriptus, assumpto Isiaci habitu, per itinera viasque publicas stipem petens, quisnam revera esset, occurrentes dignoscere passus non est; eoque fallaciæ genere tectus, in M. Bruti castra pervenit. Quid illa necessitate miserius, quæ magistratum populi romani, abjecto honoris prætexto, alienigenæ religionis obscuratum insignibus, per urbem jussit incedere? Omnes aut hi suæ vitæ, aut illi alienæ mortis cupidi, qui talia vel ipsi sustinuerunt, vel alios perpeti coegerunt.

9. Aliquanto speciosius Sentii Saturnini Vetulionis in eodem genere casus, ultimæ sortis auxilium: qui, quum a triumviris inter proscriptos nomen suum propositum audisset, continuo præturæ insignia invasit, præcedentibusque in modum lictorum et apparitorum publicorum servis subornatis, vehicula comprehendit, hospitia occupavit, obvios summovit; ac tam audaci usurpatione imperii, in maxima luce densissimas hostilibus oculis tenebras offudit. Idem, ut Puteolos venit, perinde ac publicum ministerium agens, summa cum licentia correptis navibus in Siciliam, certissimum tunc proscriptorum profugium, penetravit.

10. His uno adjecto levioris notæ exemplo, ad externa convertar. Amantissimus quidam filii, quum eum inconcessis ac periculosis facibus accensum, ab insana cupiditate inhibere vellet, salubri consilio patriam indulgentiam temperavit. Petiit enim, ut prius quam ad eam, quam diligebat, iret, vulgari ac permissa Venere uteretur. Cujus precibus obsecutus adolescens, infelicis animi impetum satietate concubitus licentis resolutum, ad id,

quod non licebat, tardiorem pigrioremque afferens, paulatim deposuit.

De vafre dictis aut factis ab externis.

1. Quum Alexander, Macedonum rex, sorte monitus, ut eum, qui sibi porta egresso primus occurrisset, interfici juberet, asinarium, forte ante omnes obviam factum, ad mortem abripi imperasset, eoque quærente, *quidnam se immerentem capitali supplicio innocentemque addiceret*, quum ad excusandum factum suum oraculi præceptum retulisset, asinarius, *Si ita est*, inquit, *rex, alium sors huic morti destinavit; nam asellus, quem ego ante me agebam, prior tibi occurrit.* Delectatus Alexander et illius tam callido dicto, et quod ab errore ipse revocatus erat, occasionem in aliquanto viliore animali expiandæ religionis rapuit. Summa in hoc cum calliditate mansuetudo: summa quoque in alterius regis equisone calliditas.

2. Sordida magorum dominatione oppressa, Darius, sex adjutoribus ejusdem dignitatis assumptis, pactum cum præclari operis consortibus fecit, ut equis insidentes, solis ortu cursum in quemdam locum dirigerent; isque regno potiretur, cujus equus in eo primus hinnisset. Ceterum maximæ mercedis competitoribus fortunæ beneficium exspectantibus, solus acumine equisonis sui Œbaris prosperum exoptatæ rei effectum assecutus est. Qui in equæ genitalem partem demissam manum, quum ad eum locum ventum esset, naribus equi admovit: quo odore irritatus, ante omnes hinnitum edidit; auditoque

eo, sex reliqui summæ potestatis candidati, continuo equis delapsi, ut est mos Persarum, humi prostratis corporibus, Darium regem salutaverunt. Quantum imperium, quam parvo interceptum est vaframento!

3. Bias autem, cujus sapientia diuturnior inter homines est, quam patria Priene fuit (siquidem hæc etiam nunc spirat, illius perinde atque exstinctæ vestigia tantummodo exstant), *ita* aiebat *oportere homines in usu amicitiæ versari, ut meminissent, eam ad gravissimas inimicitias posse converti.* Quod quidem præceptum prima specie nimis fortasse callidum videatur, inimicumque simplicitati, qua præcipue familiaritas gaudet; sed, si altioribus animis cogitatio demissa fuerit, perquam utile reperietur.

4. Lampsacenæ vero urbis salus unius vaframenti beneficio constitit. Nam, quum ad excidium ejus summo studio Alexander ferretur, progressumque extra mœnia Anaximenem, præceptorem suum, vidisset; quia manifestum erat, futurum, ut preces suas iræ ejus opponeret, *non facturum se quod petisset* juravit. Tunc Anaximenes, *Peto,* inquit, *ut Lampsacum diruas.* Hæc velocitas sagacitatis oppidum, vetusta nobilitate inclytum, exitio, cui destinatum erat, subtraxit.

5. Demosthenis quoque astutia mirifice cuidam ancillæ succursum est, quæ pecuniam depositi nomine a duobus hospitibus acceperat, ea conditione, ut illam simul utrisque redderet. Quorum alter interjecto tempore, tanquam mortuo socio squalore obsitus, deceptæ omnes nummos abstulit; supervenit deinde alter, et depositum petere cœpit. Hærebat misera in maxima pariter et pecuniæ et

defensionis penuria, jamque de laqueo et suspendio cogitabat. Sed opportune Demosthenes ei patronus affulsit, qui, ut in advocationem venit, « Mulier, inquit, parata est depositi se fide solvere; sed, nisi socium adduxeris, id facere non potest, quoniam, ut ipse vociferaris, hæc dicta est lex, ne pecunia alteri sine altero numeretur. »

6. Ac ne illud parum quidem prudenter. Quidam Athenis universo populo invisus, causam apud eum capitali crimine dicturus, maximum honorem subito petere cœpit; non quod speraret, se illum consequi posse, sed ut haberent homines, ubi procursum iræ, qui acerrimus esse solet, effunderent. Neque eum hæc tam callida consilii ratio fefellit: comitiis enim clamore infesto, et crebris totius concionis sibilis vexatus, nota etiam denegati honoris perstrictus, ejusdem plebis paulo post in discrimine vitæ clementissima suffragia expertus est. Quod si adhuc ei ultionem sitienti, capitis sui periculum objecisset, nullam partem defensionis odio obseratæ aures reciperent.

7. Huic vaframento consimilis illa calliditas. Superior Annibal, a Duilio consule navali prœlio victus, timensque classis amissæ pœnas dare, offensam astutia mire avertit. Nam ex illa infelici pugna prius quam cladis nuntius domum perveniret, quemdam ex amicis compositum et formatum Carthaginem misit. Qui, postquam civitatis ejus curiam intravit: « Consulit, inquit, vos Annibal, quum dux Romanorum magnas secum maritimas trahens copias advenerit, an cum eo confligere debeat. » Acclamavit universus senatus, *non esse dubium quin oporteret*. Tum ille, *Conflixit*, inquit, *et superatus*

est. Ita liberum iis non reliquit id factum damnare, quod ipsi fieri debuisse judicaverant.

8. Alter item Annibal Fabium Maximum, invictam armorum suorum vim saluberrimis cunctatiouibus pugnæ ludificantem, ut aliqua suspicione trahendi belli respergeret, totius Italiæ agros ferro atque igni vastando, unius ejus fundum immunem ab hoc injuriæ genere reliquit. Profecisset aliquid tanti beneficii insidiosa adumbratio, nisi romanæ urbi et Fabii pietas, et Annibalis vafri mores fuissent notissimi.

9. Tusculanis etiam acumine consilii incolumitas parta est. Quum enim crebris rebellationibus meruissent, ut eorum urbem funditus Romani evertere vellent, atque ad id exsequendum Furius Camillus, maximus dux validissimo instructus exercitu venisset, universi ei togati obviam processerunt, commeatusque et cetera pacis munia benignissime præstiterunt. Armatum etiam intrare mœnia passi sunt, nec vultu, nec habitu mutato. Qua constantia tranquillitatis non solum ad amicitiæ nostræ jus, sed etiam ad communionem civitatis usque, penetraverunt; sagaci, hercule, usi simplicitate, quoniam aptius esse intellexerant, metum officio dissimulare, quam armis protegere.

10. At Volscorum ducis Tulli exsecrabile consilium; qui, ad bellum inferendum Romanis maxima cupiditate accensus, quum aliquot adversis prœliis contusos animos suorum, et ob id paci proniores animadverteret, insidiosa ratione, quo volebat, compulit. Nam, quum spectandorum ludorum gratia magna Volscorum multitudo Romam convenisset, consulibus dixit, *Vehemen-*

ter se timere, ne quid hostile subito molirentur; monuitque, *ut essent cautiores*, et protinus ipse urbe egressus est. Quam rem consules ad senatum retulerunt. Qui, tametsi nulla suspicio suberat, auctoritate tameu Tulli commotus, *ut ante noctem Volsci abirent*, decrevit. Qua contumelia irritati, facile impelli potuerunt ad rebellandum. Ita mendacium versuti ducis, simulatioue benevolentiæ involutum, duos simul populos fefellit; romanum, ut insontes notaret; volscum, ut deceptis irasceretur.

CAPUT IV.

DE STRATEGEMATIS.

De Strategematis Romanorum.

Illa vero pars calliditatis egregia, et ab omni reprehensione procul remota, cujus opera, quia appellatione nostra vix apte exprimi possunt, græca pronuntiatione *strategemata* dicuntur.

1. Omnibus militaribus copiis Tullo Hostilio Fidenas aggresso, quæ surgentis imperii nostri incunabula crebris rebellationibus torpere passæ non sunt, finitimisque tropæis ac triumphis alitam virtutem ejus, spes suas ulterius promovere docuerunt, Metius Fufetius, dux Albanorum, dubiam et suspectam semper societatis suæ fidem repente in ipsa acie detexit. Detecto enim romani exercitus latere, in proximo colle consedit, pro adjutore speculator pugnæ futurus; ita ut victis insultaret, aut victores fessos aggrederetur. Non erat dubium, quin ea

res militum nostrorum animos debilitatura esset, quum eodem tempore et hostes confligere, et auxilia deficere cernerent. Itaque, ne id fieret, Tullus providit. Concitato enim equo omnes pugnantium globos percurrit, prædicans, *suo jussu secessisse Metium, eumque, quum ipse signum dedisset, invasurum Fidenatium terga.* Quo imperatoriæ artis consilio metum fiducia mutavit; proque trepidatione, alacritate suorum pectora replevit.

2. At, ne continuo a nostris regibus recedam, Sex. Tarquinius, Tarquinii filius, indigne ferens, quod patris viribus expugnari Gabii nequirent, valentiorem armis excogitavit rationem, qua interceptum illud oppidum romano imperio adjiceret. Subito namque se ad Gabinos contulit, tanquam parentis sævitiam, et verbera, quæ voluntate sua perpessus erat, fugiens: ac paulatim uniuscujusque fictis et compositis blanditiis alliciendo benevolentiam, ut apud omnes plurimum posset, consecutus, familiarem suum ad patrem misit, indicaturum, *quemadmodum cuncta in sua manu haberet;* et quæsiturum, *quidnam fieri vellet.* Juvenili calliditati senilis astutia respondit. Siquidem re eximia delectatus Tarquinius, fidei autem nuntii parum credens, nihil respondit; sed, seducto eo in hortum, maxima et altissima papaverum capita baculo decussit. Cognito adolescens silentio patris simul ac facto, causam alterius argumenti pervidit; nec ignoravit præcipi sibi, « ut excellentissimum quemque Gabinorum aut exsilio submoveret, aut morte consumeret. » Ergo spoliatam bonis propugnatoribus civitatem tantum non vinctis manibus ei tradidit.

3. Illud quoque a majoribus et consilio prudenter,

et exitu feliciter provisum. Quum Urbe capta Galli Capitolium obsiderent, solamque potiendi ejus spem in fame obsessorum repositam animadverterent, perquam callido genere consilii, unico perseverantiæ irritamento victores spoliaverunt. Panes enim jacere compluribus ex locis cœperunt. Quo spectaculo obstupefactos infinitamque frumenti abundantiam nostris superesse credentes, ad pactionem omittendæ obsidionis compulerunt. Misertus est tunc profecto Jupiter romanæ virtutis, præsidium ab astutia mutuantis, quum in summa alimentorum inopia projici præsidia inopiæ cerneret: igitur ut vafro, ita periculoso consilio salutarem exitum dedit.

4. Idemque Jupiter postea præstantissimorum ducum nostrorum sagacibus consiliis propitius aspiravit. Nam, quum alterum Italiæ latus Annibal laceraret, alterum invasisset Asdrubal, ne duorum fratrum junctæ copiæ intolerabili onere fessas simul res nostras urgerent, hinc Claudii Neronis vegetum consilium, illinc Livii Salinatoris inclyta providentia effecit. Nero enim, compresso a se in Lucanis Annibale, præsentiam suam, quoniam ita ratio belli desiderabat, mentitus hosti, ad opem collegæ ferendam per longum iter celeritate mira tetendit. Salinator, in Umbria apud Metaurum flumen proximo die dimicaturus, summa cum dissimulatione Neronem castris noctu recepit. *Tribunos* enim *a tribunis, centuriones a centurionibus, equites ab equitibus, pedites a peditibus excipi* jussit; ac, sine ulla tumultuatione, solo, vix unum exercitum capiente, alterum inseruit. Quo evenit, ne Asdrubal cum duobus se consulibus prœliaturum prius sciret, quam utriusque virtute prosterneretur. Ita

illa toto terrarum orbe infamis punica calliditas, romana elusa prudentia, Annibalem Neroni, Asdrubalem Salinatori decipiendum tradidit.

5. Memorabilis etiam consilii Q. Metellus, qui, quum proconsule bellum in Hispania adversus Celtiberos gereret, urbemque Contrebiam, caput ejus gentis, viribus expugnare non posset, intra pectus suum diu multumque consiliis agitatis, viam reperit, qua propositum ad exitum perduceret. Itinera magno impetu ingrediebatur, deinde alias atque alias regiones petebat; modo hos obsidebat montes, paulo post ad illos transgrediebatur, quum interim tam suis omnibus, quam ipsis hostibus, ignota erat causa inopinatæ ejus ac subitæ fluctuationis. Interrogatus quoque a quodam amicissimo sibi, *quid ita sparsum et incertum militiæ genus sequeretur?* « Absiste, inquit, istud quærere; nam, si hujus consilii mei interiorem tunicam consciam sensero, continuo eam cremari jubebo. » Quorsum igitur ista dissimulatio erupit? aut quem finem habuit? Postquam vero et exercitum suum ignorantia, et totam Celtiberiam errore implicavit, quum alio cursum direxisset, subito ad Contrebiam reflexit, eamque inopinatam et attonitam oppressit. Ergo nisi mentem suam dolos scrutari coegisset, ad ultimam ei senectutem apud mœnia Contrebiæ armato sedendum foret.

De Strategematis externorum.

1. Agathocles autem, Syracusanorum rex, audaciter callidus. Quum enim urbem ejus majore ex parte Carthaginienses occupassent, exercitum suum in Afri-

cam trajecit, ut metum metu, vim vi discuteret; neque sine effectu: nam repentino ejus adventu perculsi Pœni, libenter incolumitatem suam salute hostium redemerunt, pactique sunt, ut eodem tempore Africa siculis, et Sicilia punicis armis liberaretur. Age, si Syracusarum mœnia tueri perseverasset, illa belli malis urgerentur, bona pacis fruenda securæ Carthagini reliquisset. Nunc inferendo quæ patiebatur, dum alienas potius lacessit opes, quam suas tuetur, quo æquiore animo regnum deseruit, eo tutius recepit.

2. Quid Annibal cannensi prœlio? nonne aciem nostram, prius quam ad dimicandum descenderet, compluribus astutiæ copulatam laqueis, ad tam miserabilem perduxit exitum? Ante omnia enim providit, ut et solem, et pulverem, qui ibi vento multus excitari solet, adversum haberet. Deinde *partem copiarum suarum inter ipsum prœlii tempus de industria fugere* jussit: quam quum a reliquo exercitu abruptam legio romana sequeretur, trucidandam eam ab iis, quos in insidiis collocaverat, curavit. Postremo quadringentos equites subornavit, qui, simulata transitione, petierunt consulem: a quo jussi more transfugarum depositis armis in ultimam pugnæ partem secedere, destrictis gladiis, quos inter tunicas et loricas abdiderant, poplites pugnantium Romanorum ceciderunt. Hæc fuit punica fortitudo, dolis et insidiis et fallacia instructa: quæ nunc certissima circumventæ virtutis nostræ excusatio est, quoniam decepti magis quam victi sumus.

CAPUT V.

DE REPULSIS.

CAMPI quoque repræsentata conditio ambitiosam ingredientes viam, ad fortius sustinendos parum prosperos comitiorum eventus utiliter instruxerit; quia, propositis ante oculos clarissimorum virorum repulsis, ut non minore cum spe honores, ita prudentiore cum animi judicio petent; meminerintque nefas non esse, aliquid ab omnibus uni negari, quum sæpenumero singuli cunctorum voluntatibus resistere fas esse duxerint, scientes etiam, patientia quæri debere, quod gratia impetrari nequicrit.

1. Q. Ælius Tubero, a Q. Fabio Maximo, epulum populo nomine P. Africani patrui sui dante, rogatus ut triclinium sterneret, lectulos punicanos pellibus hædinis stravit, et pro argenteis vasis samia exposuit. Cujus rei deformitas sic omnes offendit, ut, quum alioqui vir egregius haberetur, comitiisque prætoriis candidatus in Campum L. Paulo avo et P. Africano avunculo nixus descendisset, repulsa inde notatus abiret. Nam, ut privatim semper continentiam probabant, ita publice maxima cura splendoris habita est. Quocirca urbs non unius convivii numerum, sed totam se in illis pelliculis jacuisse credens, ruborem epuli suffragiis su's vindicavit.

2. P. autem Scipio Nasica, togatæ potentiæ clarissimum lumen, is qui consul Jugurthæ bellum indixit, qui Matrem Idæam a phrygiis sedibus ad nostras aras focos-

que migrantem sanctissimis manibus excepit, qui multas et pestiferas seditiones auctoritatis suæ robore oppressit, quo principe senatus per aliquot annos gloriatus est; quum ædilitatem curulem adolescens peteret, manumque cujusdam rustico opere duratam, more candidatorum tenacius apprehendisset, joci gratia interrogavit eum, *num manibus solitus esset ambulare?* Quod dictum, a circumstantibus exceptum, ad populum manavit, causamque repulsæ Scipioni attulit. Omnes namque rusticæ tribus, paupertatem sibi ab eo exprobratam judicantes, iram suam adversus contumeliosam ejus urbanitatem destrinxerunt. Igitur civitas nostra, nobilium juvenum ingenia ab insolentia revocaudo, magnos et utiles cives fecit; honoribusque, non patiendo eos a securis peti, debitum auctoritatis pondus adjecit.

3. Nullus error talis in L. Æmilio Paulo couspectus est; sed tamen aliquoties frustra consulatum petiit. Idemque, quum jam Campum repulsis suis fatigasset, bis consul et censor factus, amplissimum dignitatis gradum obtinuit. Cujus virtutem injuriæ non fregerunt, sed acuerunt, quoniam quidem ipsa nota accensam cupiditatem summi honoris ardentiorem ad comitia detulit, ut populum, quem nobilitatis splendore et animi bonis movere non potuerat, pertinacia vinceret.

4. Q. autem Cæcilium Metellum pauci et mœsti amici, consulatus repulsa afflictum, tristitia ac rubore plenum, domum reduxerunt: eumdem de Pseudophilippo triumphantem universus senatus lætum et alacrem iu Capitolium prosecutus est. Achaici etiam belli, cui summam manum L. Mummius adjecit, maxima pars ab hoc viro

profligata est. Eine ergo populus consulatum negare potuit, cui mox duas clarissimas provincias aut daturus erat, aut debiturus, Achaiam et Macedoniam? Et quidem hoc facto, meliore eo cive usus est; intellexit enim, quam industrie sibi gerendus esset consulatus, quem tanto labore impetrari senserat.

5. Quid tam excellens, quid tam opulentum, quam L. Sylla? Divitias et imperia largitus est; leges vetustas abrogavit, novas tulit. Hic quoque in eo Campo, cujus postea dominus exstitit, repulsa præturæ sugillatus est, omnia loca petiti honoris, si quis modo deorum formam et imaginem futuræ ejus potentiæ populo romano repræsentasset, impetraturus.

6. Sed, ut comitiorum maximum crimen referam, M. Porcius Cato, plus moribus suis præturæ decoris adjecturus, quam prætexto ejus splendoris ipse laturus, consequi illam a populo aliquando non potuit. Proxima dementiæ suffragia: quæ satis quidem graves pœnas erroris sui pependerunt, quoniam, quem honorem Catoni negaverant, Vatinio dare coacti sunt. Ergo, si vere æstimare volumus, non Catoni tunc prætura, sed præturæ Cato negatus est.

CAPUT VI.

DE NECESSITATE.

De Necessitate Romanorum.

Abominandæ quoque necessitatis amarissimæ leges, et truculentissima imperia, tum urbem nostram, tum

etiam exteras gentes multa non intellectu tantum, sed etiam auditu gravia, perpeti coegerunt.

1. Nam aliquot adversis prœliis secundo punico bello exhausta militari juventute romana, senatus auctore Tib. Graccho consule censuit, *uti publice servi adversus propulsandorum hostium impetum emerentur.* Eaque de re per tribunos plebis ad populum lata rogatione tres creati sunt viri, qui quatuor et viginti millia servorum comparaverunt; adactosque jurejurando, *strenuam se fortemque operam daturos, quoad Pœni essent in Italia*, datis armis, in castra miserunt. Ex Apulia etiam et a Fidiculis septuaginta atque ducenti ad supplementum equitatus sunt empti. Quanta violentia est casus acerbi! Quæ civitas ad id tempus ingenuæ quoque originis capite censos habere milites fastidierat, eadem cellis servilibus extracta corpora, et a pastoralibus casis collecta mancipia, velut præcipuum firmamentum exercitui suo adjecit. Cedit ergo interdum generosus spiritus utilitati, et fortunæ viribus succumbit, ubi, nisi tutiora consilia legeris, speciosa sequenti concidendum est.

Cannensis autem clades adeo urbem nostram vehementer confudit, ut M. Junii opera, dictatura rempublicam administrantis, spolia hostium affixa templis, deorum numini consecrata, instrumenta militiæ futura convellerentur, ac prætextati pueri arma induerent, addictorum etiam, et capitali crimine damnatorum sex millia conscriberentur. Quæ si per se aspiciantur, aliquid ruboris habeant, si autem admotis necessitatis viribus ponderentur, sævitiæ temporis convenientia præsidia videantur. Propter eamdem cladem senatus Otacilio,

qui Siciliam, et Cornelio Mammulæ, qui Sardiniam proprætoribus obtinebant, querentibus, « quod neque stipendium, neque frumentum classibus eorum et exercitibus socii præberent, » affirmantibus etiam, ne habere quidem eos, unde id præstare possent, rescripsit, « ærarium longinquis expensis non sufficere; proinde, quo pacto tantæ inopiæ succurrendum esset, ipsi viderent. » His litteris quid aliud quam imperii sui gubernacula e manibus abjecit? Siciliamque et Sardiniam, benignissimas urbis nostræ nutrices, gradus et stabilimenta bellorum, tam multo sudore et sanguine in jus ac potestatem redactas, paucis verbis, ita scilicet necessitate jubente, dimisit.

2. Eadem Casilinates obsidione Annibalis clausos, alimentorumque facultate defectos, lora necessariis vinculorum usibus subducta, eque scutis detractas pelles, ferventi resolutas aqua, mandere voluisti. Quid illis, si acerbitatem casus intueare, miserius? si constantiam respicias, fidelius? qui, ne a Romanis desciscerent, tali cibi genere uti sustinuerunt, quum pinguissima arva sua fertilissimosque campos mœnibus suis subjectos intuerentur. Itaque campanæ urbis, quæ punicam feritatem deliciis suis cupide fovit, in propinquo situm Casilinum, modo rara virtute clarum, perseverantis amicitiæ pignore impios oculos verberavit.

3. In illa obsidione et fide quum trecenti Prænestini permanerent, evenit, ut ex his quidam murem captum ducentis potius denariis vendere, quam ipse leniendæ famis gratia consumere mallet. Sed, credo, deorum providentia et venditori et emptori, quem uterque mereba-

tur, exitum attribuit. Avaro enim fame consumpto, manubiis sordium suarum frui non licuit; æqui animi vir ad salutarem impensam faciendam, care quidem, verum necessarie, comparato cibo vixit.

4. C. autem Mario et Cn. Carbone consulibus, bello civili cum L. Sylla dissidentibus, quo tempore non reipublicæ victoria quærebatur, sed præmium victoriæ res erat publica, senatusconsulto aurea atque argentea templorum ornamenta, ne militibus stipendia deessent, conflata sunt: digna enim erat causa, hinc an illi crudelitatem suam proscriptione civium satiarent, ut dii immortales spoliarentur. Non ergo patrum conscriptorum voluntas, sed tua, teterrima necessitas, truculenta manus illi consulto stylum impressit.

5. Divi Julii exercitus, id est, invicti ducis invicta dextera, quum armis Mundam clausisset aggerique exstruendo materia deficeret, congerie hostilium cadaverum, quam desideraverat altitudinem instruxit; eamque tragulis et pilis, quia roboreæ sudes deerant, magistra novæ molitionis necessitate usus, vallavit.

6. Atque, ut divinam filii mentionem cœlestis patris recordationi subnectam, quum effusurus se in nostras provincias Parthorum rex Phraates videretur, vicinæque imperio ejus regiones subita indicti tumultus denuntiatione quaterentur, tanta in bosphorano tractu commeatus penuria incessit, ut sex millibus denariis singula vasa olei, frumentique modiis totidem mancipia permutarentur. Sed amarissimam tempestatem Augusti cura, tutelæ tunc terrarum vacans, dispulit.

De Necessitate externorum.

1. Cretensibus nihil tale præsidii affulsit; qui, obsidione Metelli ad ultimam usque penuriam compulsi, sua jumentorumque suorum urina sitim torserunt, justius dixerim, quam sustentarunt, quia, dum vinci timent, id passi sunt, quod eos ne victor quidem pati coegisset.

2. Numantini autem, a Scipione vallo et aggere circumdati, quum omnia, quæ famem eorum trahere poterant; consumpsissent, ad ultimum humanorum corporum dapibus usi sunt. Quapropter, capta jam urbe, complures inventi sunt, arſus et membra trucidatorum corporum sinu suo gestantes. Nulla est in his necessitatis excusatio; nam, quibus mori licuit, sic vivere necesse non fuit.

3. Horum trucem pertinaciam in consimili facinore Calagurritanorum exsecrabilis impietas supergressa est. Qui, quo perseverantius interempti Sertorii cineribus, obsidionem Cn. Pompeii frustrantes, fidem præstarent, quia nullum jam aliud in urbe eorum supererat animal, uxores suas natosque ad usum nefariæ dapis verterunt. Quoque diutius armata juventus viscera sua visceribus suis aleret, infelices cadaverum reliquias salire non dubitavit. En quam aliquis in acie hortaretur, ut pro salute conjugum et liberorum fortiter dimicaret! Ex hoc nimirum hoste, tanto duci pœna magis quam victoria petenda fuit, quia plus vindicatus libertatis, quam victus gloriæ afferre potuit, quum omne serpentum ac ferarum genus comparatione sui titulo feritatis superavit. Nam,

quæ illis dulcia vitæ pignora proprio spiritu cariora sunt, ea Calagurritanis prandia atque cœnæ exstiterunt.

CAPUT VII.

DE TESTAMENTIS RESCISSIS.

Vacemus nunc negotio, quod actorum hominis et præcipuæ curæ et ultimi est temporis: consideremusque, quæ testamenta aut rescissa sunt legitime facta, aut, quum merito rescindi possent, rata manserunt; quæve ad alios quam qui exspectabant, honorem hereditatis transtulerunt.

1. Atque, ista ut ordine, quo proposui, exsequar, militantis cujusdam pater, quum de morte filii falsum e castris nuntium accepisset, aliis heredibus scriptis decessit. Peractis deinde stipendiis, adolescens reversus, domum errore patris impudentiaque amicorum sibi clausam reperit. Quid euim illis inverecundius? florem juventæ pro republica absumpserat, maximos labores et plurima pericula toleraverat, adverso corpore exceptas ostendebat cicatrices, et postulabat, *ne avitos ejus lares otiosa ipsi urbi onera possiderent.* Itaque depositis armis coactus est in foro togatam ingredi militiam. Acerbe: cum improbissimis enim heredibus de paternis bonis apud centumviros contendit; omnibusque non solum consiliis, sed etiam sententiis, superior discessit.

2. Item M. Anneii Carseolani, splendidissimi equitis romani, filius, a Sufenate avunculo suo adoptatus, testamentum naturalis patris, quo præteritus erat, apud

centumviros rescidit, quum in eo Tullianus, Pompeii Magni familiaris, ipso quidem Pompeio signatore, heres scriptus esset. Itaque plus illi in judicio cum excellentissimi viri gratia, quam cum parentis cineribus negotii fuit. Ceterum, quamvis utraque hæc adversus eum nitebantur, tamen paterna bona obtinuit. Nam L. quidem Sextilius et P. Popilius, quos M. Anneius sanguine sibi conjunctos eadem ex parte, qua Tullianum, heredes fecerat, sacramento cum adolescentulo contendere ausi non sunt; tametsi præcipuis eo tempore Magni viribus ad defendendas tabulas testamenti invitari poterant, et aliquantulum adjuvabat heredes, quod M. Anneius in Sufenatis familiam ac sacra transierat. Sed arctissimum inter homines procreationis vinculum, patris simul voluntatem, et principis viri auctoritatem superavit.

3. C. autem Tettium infantem a patre exheredatum, Petronia matre, quam Tettius, quoad vixit, in matrimonio habuerat, natum, divus Augustus *in bona paterna ire decreto suo* jussit, patris patriæ animo usus; quoniam Tettius, in proprio jure procreato filio, summa cum iniquitate paternum nomen abrogaverat.

4. Septicia quoque, mater Trachalorum Ariminensium, filiis irata, in contumeliam eorum, quum jam parcre non posset, Publicio seni admodum nupsit, testamento etiam utroque præterito. A quibus aditus divus Augustus, et nuptias mulieris, et suprema judicia improbavit. Nam hereditatem maternam filios habere jussit; dotem, quia non creandorum liberorum causa conjugium intercesserat, virum retinere vetuit. Si ipsa æquitas hac de re cognosceret, possetne justius aut gravius

pronuntiare? Spernis quos genuisti, nubis effœta, testamenti ordinem violento animo confundis, neque erubescis ei totum patrimonium addicere, cujus pollincto jam corpori marcidam senectutem tuam substravisti; ergo, dum sic te geris, ad inferos usque cœlesti fulmine afflata es.

5. Egregia quoque C. Calpurnii Pisonis prætoris urbis constitutio. Quum enim ad eum Terentius ex octo filiis, quos in adolescentiam perduxerat, *ab uno in adoptionem dato exheredatum se* querelam detulisset, bonorum adolescentis possessionem ei dedit, heredesque lege agere passus non est. Movit profecto Pisonem patria majestas, donum vitæ, beneficium educationis: sed aliquid etiam flexit circumstantium liberorum numerus, quod cum patre septem fratres impie exheredatos videbat.

6. Quid, Mamerci Æmilii Lepidi consulis quam grave decretum! Genucius quidam, Matris magnæ gallus, a Cn. Oreste prætore urbis impetraverat, ut restitui se in bona Næviani juberet, quorum possessionem secundum tabulas testamenti ab ipso acceperat. Appellatus Mamercus a Surdino, cujus libertus Genucium heredem fecerat, prætoriam jurisdictionem abrogavit, quod diceret, « Genucium amputatis sui ipsius sponte genitalibus corporis partibus, neque virorum, neque mulierum numero haberi debere. » Conveniens Mamerco, conveniens principi senatus decretum: quo provisum est, ne obscena Genucii præsentia, inquinataque voce, tribunalia magistratuum sub specie petiti juris polluerentur.

7. Multo Q. Metellus prætorem urbanum severiorem egit, quam Orestes gesserat. Qui Vetilio lenoni bono-

rum Juventii possessionem secundum tabulas testamenti non dedit, quia vir nobilissimus et gravissimus fori ac lupanaris separandam conditionem existimavit; nec aut factum illius comprobare voluit, qui fortunas suas in stabulum contaminatum projecerat, aut huic tanquam integro civi jura reddere, qui se ab omni honesto vitæ genere abruperat.

CAPUT VIII.

DE RATIS TESTAMENTIS ET INSPERATIS.

His rescissorum testamentorum exemplis contenti attingamus ea, quæ rata manserunt, quum causas haberent, propter quas rescindi possent.

1. Quam certæ, quam etiam notæ insaniæ Tuditanus! utpote qui populo nummos sparserit, togamque velut tragicam vestem in foro trahens, maximo cum hominum risu, conspectus fuerit, ac multa his consentanea fecerit. Testamento filium instituit heredem : quod Tib. Longus, sanguine proximus, hastæ judicio subvertere frustra conatus est; magis enim centumviri, quid scriptum esset in tabulis, quam quis eas scripsisset, considerandum existimaverunt.

2. Vita Tuditani demens: Æbuciæ autem, quæ L. Menenii Agrippæ uxor fuerat, tabulæ testamenti plenæ furoris. Nam, quum haberet duas simillimæ probitatis filias, Plætoriam et Afraniam, animi sui potius inclinatione provecta, quam ullis alterius injuriis aut officiis commota, Plætoriam tantummodo heredem instituit :

filiis autem Afraniæ ex suo admodum amplo patrimonio viginti millia nummum legavit. Afrania tamen cum sorore sacramento contendere noluit; testamentumque matris patientia honorare, quam judicio convellere, satius esse duxit, eo se ipsa indigniorem injuria ostendens, quo eam æquiore animo sustinebat.

3. Minus mirandum errorem muliebrem Q. Metellus fecit. Is namque, plurimis et celeberrimis ejusdem nominis viris in urbe nostra vigentibus, Claudiorum etiam familia, quam arctissimo sanguinis vinculo contingebat, florente, Carrinatem solum heredem reliquit; nec hocce ejus testamentum quisquam attentavit.

4. Item Pompeius Rheginus, vir transalpinæ regionis, quum testamento fratris præteritus esset, et ad coarguendam iniquitatem ejus, binas tabulas testamentorum suorum in comitio incisas, habita utriusque ordinis maxima frequentia, recitasset, in quibus magna ex parte heres frater erat scriptus, prælegabaturque ei centies et quinquagies sestertium, multum ac diu inter assentientes indignationi suæ amicos questus, quod ad hastæ judicium attinuit, cineres fratris quietos esse passus est: et erant ab eo instituti heredes, neque sanguine patrio pares, neque proximi, sed et alieni, et humiles; ut non solum flagitiosum silentium, sed etiam prælatio contumeliosa videri posset.

5. Æque felicis impunitatis, sed nescio an tetrioris hæc delicti testamenta. Q. Cæcilius, L. Luculli promptissimo studio, maximaque liberalitate, et honestum dignitatis gradum, et amplissimum patrimonium consecutus, quum præ se semper tulisset, unum illum sibi esse

heredem, moriens etiam annulos ei suos tradidisset, Pomponium Atticum testamento adoptavit, omniumque bonorum reliquit heredem. Sed fallacis et insidiosi cadaver populus romanus, cervicibus reste circumdatum, per viam traxit. Itaque nefarius homo filium quidem et heredem habuit quem voluit, funus autem et exsequias quales meruit.

6. Neque aliis dignus fuit T. Marius Urbinas; qui, ab infimo militiæ loco, beneficiis divi Augusti imperatoris ad summos castrenses honores perductus, eorumque uberrimis quæstibus locuples factus, non solum ceteris vitæ temporibus, *ei se fortunas suas relinquere, a quo acceperat*, prædicavit, sed etiam pridie quam exspiraret, idem istud ipsi Augusto dixit, quum interim ne nomen quidem ejus tabulis testamenti adjecerit.

7. L. autem Valerius, cui cognomen Heptachordo fuit, togatum hostem Cornelium Balbum expertus, utpote opera ejus et consilio compluribus privatis vexatus litibus, ad ultimumque, subjecto accusatore, capitali crimine accusatus, præteritis advocatis et patronis suis, solum heredem reliquit, nimia consternatione, quæ animum ejus transversum egit, depravatus. Amavit enim sordes suas, et dilexit pericula, et damnationem votis expetivit, auctorem harum rerum benevolentia, propulsatores odio insecutus.

8. T. Barrulus Lentulo Spintheri, cujus amantissimum animum, liberalissimamque amicitiam senserat, decedens suos annulos, perinde atque unico heredi, tradidit, quem nulla ex parte heredem relinquebat. Quantum illo momento temporis conscientia (si modo vires,

quas habere creditur, possidet) a teterrimo homine supplicium exegit! Inter ipsam enim fallacis et ingratæ culpæ cogitationem, spiritum posuit, quasi tortore aliquo mentem ejus intus cruciante; quod animadvertebat, e vita ad mortem transitum suum et superis diis invisum esse, et inferis detestabilem futurum.

9. M. vero Popilius senatorii ordinis Oppium Gallum ab ineunte ætate familiarissimum sibi, moriens, pro vetusto jure amicitiæ, et vultu benigno respexit, et verbis magnum præ se amorem ferentibus prosecutus est; unum etiam de multis, qui assidebant, ultimo complexu et osculo dignum judicavit; insuperque annulos quoque suos ei tradidit, videlicet ne quid ex ea hereditate, quam non erat aditurus, amitteret. Quos ocius vir diligens, sed morientis amici plenum contumeliæ ludibrium, in locellum repositos, et a præsentibus assignatos diligentissime, heredibus illius exheres ipse reddidit. Quid hoc loco inhonestius? aut quid intempestivius? Senator populi romani curia egressus, homo vitæ fructibus continuo cariturus, sanctissima jura familiaritatis, morte pressis oculis, et spiritu supremos anhelitus reddente, scurrili lusu sugillanda sibi desumpsit.

LIBER OCTAVUS.

CAPUT I.

DE JUDICIIS PUBLICIS INSIGNIBUS.

Absoluti.

Nunc quoque, ut æquiore animo ancipites judiciorum motus tolerentur, recordemur, invidia laborantes, quibus de causis aut absoluti sunt, aut damnati.

1. M. Horatius, interfectæ sororis crimine a Tullo rege damnatus, ad populum provocato judicio absolutus est: quorum alterum atrocitas necis movit, alterum causa flexit, quia immaturum virginis amorem severe magis, quam impie punitum existimabat. Itaque forti punitione liberata fratris dextera, tantum consanguineo, quantum hostili cruore gloriæ haurire potuit.

2. Acrem se tunc pudicitiæ custodem populus romanus, postea plus justo placidum judicem præstitit. Quum a Libone tribuno plebis Servius Galba pro Rostris vehementer increparetur, quod Lusitanorum magnam manum, interposita fide, prætor in Hispania interemisset, actionique tribunitiæ M. Cato ultimæ senectutis, oratione sua, quam in *Origines* retulit, subscriberet, reus,

pro se jam nihil recusans, parvulos liberos suos, et Galli sanguine sibi conjunctum filium, flens commendare cœpit; eoque facto mitigata concione, qui omnium consensu periturus erat, pæne nullum triste suffragium habuit. Misericordia ergo illam quæstionem, non æquitas rexit; quoniam quæ innocentiæ tribui nequierat absolutio, respectui puerorum data est.

3. Consentaneum quod sequitur. A. Gabinius in maximo infamiæ suæ ardore suffragiis populi, C. Memmio accusatore, subjectus, abruptæ esse spei videbatur, quoniam et accusatio partes suas plene exhibebat, et defensionis præsidia invalida fide nitebantur; et qui judicabant, ira præcipiti pœnam hominis cupide expetebant. Igitur lictor et carcer ante oculos obversabantur, quum interim omnia ista propitiæ fortunæ interventu dispulsa sunt. Filius namque Gabinii Sisenna, consternationis impulsu, ad pedes se Memmii supplex prostravit, inde aliquod fomentum procellæ petens, unde totus impetus tempestatis eruperat: quem truci vultu a se victor insolens repulsum, excusso e manu annulo humi jacere aliquandiu passus est. Quod spectaculum fecit, ut Lælius tribunus plebis, approbantibus cunctis, Gabinium dimitti juberet, ac documentum daretur, neque secundarum rerum proventu insolenter abuti, neque adversis propere quemquam debilitari oportere.

4. Idque proximo exemplo æque patet. P. Claudius, nescio religionis major, an patriæ injuria (siquidem illius vetustissimum morem neglexit, hujus pulcherrimam classem amisit), infesto populo objectus, quum effugere debitam pœnam nullo modo posse crederetur, subito

coorti imbris beneficio tutus fuit a damnatione. Discussa enim quæstione, aliam, velut diis interpellantibus, de integro instaurari non placuit. Ita, cui maritima tempestas causæ dictionem contraxerat, cœlestis salutem attulit.

5. Eodem auxilii genere Tucciæ, virginis vestalis, incesti criminis reæ, castitas infamiæ nube obscurata emersit. Quæ, conscientia certæ sinceritatis suæ, spem salutis ancipiti argumento ausa petere est : arrepto enim cribro : « Vesta, inquit, si sacris tuis castas semper admovi manus, effice, ut hoc hauriam e Tiberi aquam, et in ædem tuam perferam. » Audaciter et temere jactis votis sacerdotis, rerum ipsa natura cessit.

6. Item L. Piso, a P. Claudio Pulchro accusatus, quod graves et intolerabiles injurias sociis intulisset, haud dubiæ ruinæ metum fortuito auxilio vitavit. Namque per id ipsum tempus, quo tristes de eo sententiæ ferebantur, repentina vis nimbi incidit, quumque prostratus humi pedes judicum oscularetur, os suum cœno replevit. Quod conspectum totam quæstionem a severitate ad clementiam et mansuetudinem transtulit; quia satis jam graves eum pœnas sociis dedisse arbitrati sunt, huc deductum necessitatis, ut abjicere se tam suppliciter, aut attollere tam deformiter, cogeretur.

7. Subnectam duos accusatorum suorum culpa absolutos. Q. Flavius augur, a C. Valerio ædili ad populum reus actus, quum quatuordecim tribuum suffragiis damnatus esset, proclamavit, *se innocentem opprimi.* Cui Valerius æque clara voce respondit, *nihil sua interesse, nocensne an innoxius periret, dummodo periret :* qua

violentia dicti reliquas tribus adversario donavit. Abjecerat inimicum; eumdem, dum pro certo pessumdatum credidit, erexit, victoriamque in ipsa victoria perdidit.

8. C. etiam Cosconium Servilia lege reum, propter plurima et evidentissima facinora, sine ulla dubitatione nocentem, Valerii Valentini accusatoris ejus recitatum in judicio carmen, quo puerum prætextatum, et iugenuam virginem a se corruptam poetico joco significaverat, erexit. Siquidem judices iniquum rati sunt, eum victorem dimittere, qui palmam non ex alio ferre, sed de se dare merebatur. Magis ergo Valerius in Cosconii absolutione damnatus, quam Cosconius in causa sua liberatus est.

9. Attingam eos quoque, quorum salus, propriis obruta criminibus, proximorum claritati donata est.

A. Atilium Calatinum, Soranorum oppidi proditione reum admodum infamem, immiuentis damnationis periculo Q. Maximi soceri pauca verba subtraxerunt, quibus affirmavit, *si in eo crimine sontem illum ipse comperisset, diremplurum se fuisse affinitatem.* Continuo enim populus pæne jam exploratam sententiam suam unius judicio concessit, indignum ratus ejus testimonio non credere, cui difficillimis reipublicæ temporibus bene se exercitus credidisse meminerat.

10. M. quoque Æmilius Scaurus, repetundarum reus, adeo perditam et comploratam defensionem in judicium attulit, ut, quum accusator diceret, « lege sibi centum atque viginti hominibus denuntiare testimonium licere, seque non recusare quo minus absolveretur, si totidem nominasset, quibus in provincia nihil abstulisset, » tam

bona conditione uti non potuerit. Tamen propter vetustissimam nobilitatem et recentem memoriam patris, absolutus est.

11. Sed, quemadmodum splendor amplissimorum virorum in protegendis reis plurimum valuit, ita in opprimendis non sane multum potuit : quin etiam evidenter noxiis, dum eos acrius impugnat, profuit. P. Scipio Æmilianus L. Cottam ad prætorem accusavit. Cujus causa, quanquam gravissimis criminibus erat confossa, septies ampliata, et ad ultimum octavo judicio absoluta est; quia homines sapientissimi verebantur, ne præcipuæ accusatoris amplitudini damnatio ejus donata existimaretur. Quos hæc secum locutos crediderim : « Nolumus caput alterius petentem, in judicium triumphos et tropæa, spoliaque, ac devictarum navium rostra deferre : terribilis sit is adversus hostem; civis vero salutem, tanto fulgore gloriæ subnixus, ne insequatur. »

12. Tam vehementes judices adversus excellentissimum accusatorem, quam mites in longe inferioris fortunæ reo! Calidius Bononiensis, in cubiculo mariti noctu deprehensus, quum ob id causam adulterii diceret, inter maximos et gravissimos infamiæ fluctus emersit, tanquam fragmentum naufragii, leve admodum genus defensionis amplexus; affirmavit enim *se ob amorem pueri servi eo esse perductum*. Suspectus erat locus, suspectum tempus, suspecta matris familiæ persona, suspecta etiam adolescentia ipsius : sed crimen libidinis confessio intemperantiæ liberavit.

13. Remissioris hoc, illud aliquanto gravioris mate-

riæ exemplum. Quum parricidii causam duo fratres Clœlii dicerent, splendido Tarracinæ loco nati, quorum pater T. Clœlius in cubiculo quiescens, filiis altero lecto cubantibus, erat interemptus, neque aut servus quisquam aut liber inveniretur ad quem suspicio cædis pertineret, hoc uno nomine absoluti sunt, quia judicibus planum factum est, illos aperto ostio inventos esse dormientes. Somnus innoxiæ securitatis certissimus index miseris opem tulit : judicatum est enim, rerum naturam non recipere, ut, occiso patre, supra vulnera et cruorem ejus, quietem capere potuerint.

Damnati.

1. Percurremus nunc eos, quibus in causæ dictione, magis, quæ extra quæstionem erant, nocuerunt, quam sua innocentia opem tulit.

L. Scipio, post speciosissimum triumphum de rege Antiocho ductum, perinde ac pecuniam ab eo accepisset, damnatus est : non puto, quod pretio corruptus fuerat, ut illum totius Asiæ dominum et jam Europæ manus victrices injicientem, ultra Taurum montem submoveret; sed alioquin vir sincerissimæ vitæ, et ab hac suspicione procul remotus, invidiæ, quæ tunc in duorum fratrum inclytis cognominibus habitabat, resistere non potuit.

2. At Scipioni quidem maximus fortunæ fulgor, C. autem Deciano spectatæ integritatis viro vox sua exitium attulit. Nam, quum P. Furium inquinatissimæ vitæ pro Rostris accusaret, quia quadam in parte actionis de morte

L. Saturnini queri ausus fuerat, nec reum damnavit, et insuper ei pœnas addictas pependit.

3. Sextum quoque Titium similis casus prostravit. Erat innocens; erat agraria lege lata gratiosus apud populum: tamen, quia Saturnini imaginem domi habuerat, suffragiis eum tota cognitio oppressit.

4. Adjiciatur his Claudia, quam insontem crimine votum impium subvertit, quia, quum a ludis domum rediens turba eliderelur, optaverat ut frater suus, maritimarum virium nostrarum præcipua jactura, reviviscerel, sæpiusque consul factus, infelici ductu nimis magnam urbis frequentiam minueret.

5. Possumus et ad illos brevi diverticulo transgredi, quos leves ob causas damnationis incursus abripuit. M. Mulvius, Cn. Lollius, L. Sextilius, triumviri, quod ad incendium in Sacra via ortum exstinguendum tardius venerant, a tribunis plebis die dicta ad populum damnati sunt.

6. Item P. Villius, triumvir nocturnus, a P. Aquilio tribuno plebis accusatus, populi judicio concidit, quia vigilias negligentius circumierat.

7. Admodum severæ notæ et illud populi judicium, quum M. Æmilium Porcinam, a L. Cassio accusatum crimine nimis sublime exstructæ villæ in alsiensi agro, gravi multa affecit.

8. Non supprimenda illius quoque damnatio, qui pueruli sui nimio amore correptus, rogatus ab eo ruri, ut omasum in cœnam fieri juberet, quum bubulæ carnis in propinquo emendæ nulla facultas esset, domito bove occiso, desiderium ejus explevit. Eoque nomine

publica quæstione afflictus est; innocens, nisi tam prisco seculo natus esset.

Ambustæ duæ.

1. ATQUE, ut eos quoque referamus, qui in discrimen capitis adducti, neque damnati, neque absoluti sunt, apud M. Popilium Lænatem prætorem quædam, quod matrem fuste percussam interemerat, causam dixit. De qua neutram in partem latæ sententiæ sunt, quia abunde constabat, eamdem, veneno necatorum liberorum dolore commotam, quos avia filiæ infensa sustulerat, parricidium ultam esse parricidio. Quorum alterum ultione dignum, alterum absolutione non dignum judicatum est.

2. Eadem hæsitatione P. Dolabellæ, proconsulari imperio Asiam obtinentis, animus fluctuatus est. Materfamilias smyrnæa virum et filium interemit, quum ab his optimæ indolis juvenem, quem ex priore viro enixa fuerat, occisum comperisset. Quam rem Dolabella ad se latam, Athenas ad areopagi cognitionem relegavit, quia ipse neque liberare cædibus duabus contaminatam, neque punire eam justo dolore impulsam, sustinebat. Consideranter et mansuete populi romani magistratus: sed areopagitæ quoque non minus sapienter, qui, inspecta causa, et accusatorem et ream post centum annos ad se reverti jusserunt, eodem affectu moti, quo Dolabella; sed ille transferendo quæstionem, hi differendo, damnandi atque absolvendi inexplicabilem cunctationem mutabant.

CAPUT II.

DE PRIVATIS JUDICIIS INSIGNIBUS.

Publicis judiciis adjiciam privata, quorum magis æquitas quæstionum delectare, quam immoderata turba offendere lectorem poterit.

1. Claudius Centumalus, ab auguribus jussus altitudinem domus suæ, quam in Cœlio monte habebat, submittere, quia his ex arce augurium capientibus officiebat, vendidit eam Calpurnio Lanario, nec indicavit quod imperatum a collegio augurum erat. A quibus Calpurnius demoliri domum coactus, M. Porcium Catonem, inclyti Catonis patrem, arbitrum Claudio addixit, et formulam, QUIDQUID SIBI DARE FACERE OPORTERET EX FIDE BONA. Cato, ut est edoctus, de industria Claudium edictum sacerdotum suppressisse, continuo illum Calpurnio damnavit. Summa quidem cum æquitate; quia bonæ fidei venditorem, nec commodorum spem augere, nec incommodorum cognitionem obscurare oportet.

2. Notum suis temporibus judicium commemoravi; sed nec, quod relaturus quidem sum, oblitteratum est silentio. C. Visellius Varro, gravi morbo correptus, trecenta millia nummum ab Otacilia Laterensi, cum qua commercium libidinis habuerat, expensa ferri sibi passus est, eo consilio, ut, si decessisset, ab heredibus eam summam peteret; quam legati genus esse voluit, libidinosam liberalitatem debiti nomine colorando. Evasit

deinde Visellius ex illa tempestate adversus vota Otaciliæ. Quæ offensa, quod spem prædæ suæ morte non maturasset, ex amica obsequenti subito destrictam fœneratricem agere cœpit nummos petendo; quos ut fronte inverecunda, ita inani stipulatione captaverat. De qua re C. Aquilius, vir magnæ auctoritatis, et scientia juris civilis excellens, judex addictus, adhibitis in consilium principibus civitatis, prudentia et religione sua mulierem repulit. Quod si eadem formula et Varro damnari, et adversaria absolvi potuisset, ejus quoque non dubito quin turpem et inconcessum errorem libenter castigaturus fuerit : nunc privatæ actionis calumniam ipse compescuit; adulterii crimen publicæ quæstioni vindicandum reliquit.

3. Multo animosius, et ut militari spiritu dignum erat, se in consimili genere judicii C. Marius gessit. Nam, quum C. Titinius Minturnensis Fanniam uxorem, quam impudicam de industria duxerat, eo crimine repudiatam, dote spoliare conaretur, sumptus inter eos judex, in conspectu habita quæstione, seductum Titinium monuit, *ut incepto desisteret, ac mulieri dotem redderet.* Quod quum sæpius frustra fecisset, coactus ab eo sententiam pronuntiare, mulierem impudicitiæ ream sestertio nummo, Titinium summa totius dotis damnavit, præfatus, « idcirco se hunc judicandi modum secutum, quod liqueret sibi, Titinium patrimonio Fanniæ insidias struentem, impudicæ conjugium expetisse. »

Fannia autem hæc est, quæ postea Marium hostem a senatu judicatum, cœnoque paludis, qua extractus

erat, oblitum, etiam in domum suam custodiendum Minturnis deductum, ope quantacunque potuit, adjuvit : memor, quod impudica judicata esset, suis moribus ; quod dotem servasset, illius religioni acceptum ferri debere.

4. Multus sermo eo etiam judicio manavit, in quo quidam furti damnatus est, quod equo, cujus usus illi usque Ariciam commodatus fuerat, ulteriore ejus municipii clivo vectus esset. Quid aliud hoc loci, quam verecundiam illius seculi laudemus, in quo tam minuti a pudore excessus puniebantur?

CAPUT III.

DE MULIERIBUS QUÆ CAUSAS APUD MAGISTRATUS EGERUNT.

Ne de his quidem feminis tacendum est, quas conditio naturæ, et verecundiæ stola, ut in foro et judiciis tacerent, cohibere non valuit.

1. Amæsia Sentia rea, causam suam, L. Titio prætore judicium cogente, maximo populi concursu egit; partesque omnes ac numeros defensionis non solum diligenter, sed etiam fortiter executa, et prima actione et pæne cunctis sententiis liberata est. Quam, quia sub specie feminæ virilem animum gerebat, *Androgynem* appellabant.

2. C. vero Afrania, Licinii Buccionis senatoris uxor, prompta ad lites contrahendas, pro se semper apud prætorem verba fecit; non quod advocatis deficiebatur, sed

quod impudentia abundabat. Itaque inusitatis foro latratibus assidue tribunalia exercendo, muliebris calumniæ notissimum evasit exemplum; adeo, ut pro crimine improbis feminarum moribus C. Afraniæ nomen objiciatur. Prorogavit autem spiritum suum ad C. Cæsarem iterum, et P. Servilium consules. Tale enim monstrum magis, quo tempore exstinctum, quam quo sit ortum, memoriæ tradendum est.

3. Hortensia vero, Q. Hortensii filia, quum ordo matronarum gravi tributo a triumviris esset oneratus, nec quisquam virorum patrocinium eis accommodare auderet, causam feminarum apud triumviros et constanter et feliciter egit. Repræsentata enim patris facundia, impetravit, ut major pars imperatæ pecuniæ his remitteretur. Revixit tum muliebri stirpe Q. Hortensius, verbisque filiæ aspiravit. Cujus si virilis sexus posteri vim sequi voluissent, Hortensianæ eloquentiæ tanta hereditas una feminæ actione abscissa non esset.

CAPUT IV.

DE QUÆSTIONIBUS.

Atque, ut omnes judiciorum numeros exsequamur, quæstiones, quibus aut creditum non est, aut temere habita fides est, referamus.

1. M. Agrii argentarii servus Alexandrum C. Fannii servum occidisse insimulatus est; eoque nomine tortus a domino, *admisisse se id facinus* constantissime asseveravit : itaque Fannio deditus, supplicio affectus est.

Parvulo deinde tempore interjecto, ille, cujus de nece creditum erat, domum rediit.

2. Contra Fannii servus Alexander, quum in suspicionem C. Flavii equitis romani occisi venisset, sexies tortus pernegavit, *ei se culpæ affinem fuisse;* sed perinde atque confessus, et a judicibus damnatus, et a L. Calpurnio triumviro in crucem actus est.

3. Item Fulvio Flacco causam dicente, Philippus servus ejus, in quo tota quæstio nitebatur, octies tortus, nullum omnino verbum, quo dominus perstringeretur, emisit; et tamen reus damnatus est, quum certius argumentum innocentiæ unus octies tortus exhiberet, quam octo semel torti præbuissent.

CAPUT V.

DE TESTIMONIIS IRRITIS VEL RATIS.

Sequitur ut ad testes pertinentia exempla commemorem.

1. Cnæo et Quinto Serviliis Cæpionibus, iisdem parentibus natis et per omnes honorum gradus ad summam amplitudinem provectis, item fratribus Quinto et Lucio Metellis consularibus et censoriis, altero etiam triumphali, in Q. Pompeium Auli filium repetundarum reum acerrime dicentibus testimonium, non abrogatà fides absoluto Pompeio, sed, ne potentia inimicum oppressisse viderentur, occursum est.

2. M. etiam Æmilius Scaurus, princeps senatus, C. Memmium repetundarum reum destricto testimonio

iusecutus est; item C. Flavium eadem lege accusatum testis proscidit; jam C. Norbanum, majestatis crimine publicæ quæstioni subjectum, ex professo opprimere conatus est : nec tamen aut auctoritate, qua plurimum pollebat, aut religione, de qua nemo dubitabat, quemquam illorum affligere potuit.

3. L. quoque Crassus tantus apud judices, quantus apud patres conscriptos Æmilius Scaurus (namque eorum suffragia robustissimis et felicissimis eloquentiæ stipendiis regebat, eratque sic fori, ut ille curiæ princeps), quum vehementissimum testimonii fulmen in M. Marcellum reum injecisset, impetu gravis, exitu vanus apparuit.

4. Age, Q. Metellus Pius, L. M. Luculli, Q. Hortensius, M. Lepidus, C. Cornelii majestatis rei, quam non onerarunt tantummodo testes salutem, sed etiam negantes, illo incolumi stare rempublicam posse, depoposcerunt? Quæ decora civitatis (pudet referre) umbone judiciali repulsa sunt.

5. Quid M. Cicero, forensi militia summos honores amplissimumque dignitatis locum adeptus, nonne in ipsis eloquentiæ suæ castris testis abjectus est, dum P. Clodium Romæ apud se fuisse juravit, illo sacrilegum flagitium uno absentiæ argumento tuente? Siquidem judices Clodium incesti crimine, quam Ciceronem infamia perjurii liberare maluerunt.

6. Tot elevatis testibus, unum, cujus nova ratione judicium ingressa auctoritas confirmata est, referam. P. Servilius consularis, censorius, triumphalis, qui majorum suorum titulis *Isaurici* cognomen adjecit, quum

forum præteriens testes in reum dari vidisset, loco testis constitit, ac summam inter patronorum pariter et accusatorum admirationem sic orsus est : « Hunc ego, judices, qui causam dicit, cujas sit, aut quam vitam egerit, quamque merito vel injuria accusetur, ignoro; illud tantum scio, quum occurrisset mihi Laurentina via iter facienti, admodum angusto loco equo descendere noluisse : quod an aliquid ad religionem vestram pertineat, ipsi æstimabitis; ego id supprimendum non putavi. » Judices reum, vix auditis ceteris testibus, damnaverunt. Valuit enim apud eos quum amplitudo viri, tum gravis neglectæ dignitatis ejus indignatio; eumque, qui venerari principes nesciret, in quodlibet facinus procursurum crediderunt.

CAPUT VI.

QUI, QUÆ IN ALIIS VINDICARANT, IPSI COMMISERUNT.

NE illos quidem latere patiamur, qui, quæ in aliis vindicarant, ipsi commiserunt.

1. C. Lioinius cognomine Hoplomachus, a prætore postulavit, ut patri suo bonis, tanquam ea dissipanti, interdiceretur. Et quidem, quod petierat, impetravit; sed ipse parvo post tempore, mortuo sene, amplam ab eo relictam pecuniam latifundiaque festinanter consumpsit. Dignus hac vicissitudine pœnæ fuit, quoniam hereditatem absumere, quam heredem maluit tollere.

C. autem Marius, quum magnum et salutarem reipublicæ civem in L. Saturnino opprimendo egisset, a quo in modum vexilli pileum servituti ad arma capienda

ostentatum erat, L. Sylla cum exercitu in Urbem irrumpente, ad auxilium servorum pileo sublato confugit. Itaque dum facinus, quod punierat, imitatur, alterum Marium, a quo affligeretur, invenit.

3. C. vero Licinius Stolo, cujus beneficio plebi petendi consulatum potestas facta est, quum lege sanxisset, *ne quis amplius quam quingenta agri jugera possideret*, ipse mille comparavit, dissimulandique criminis gratia dimidiam partem filio emancipavit. Quam ob causam a M. Popilio Lænate accusatus, primus sua lege cecidit; ac docuit, nihil aliud præcipi debere, nisi quod prius quisque sibi imperaverit.

4. Q. autem Varius, propter obscurum jus civitatis *Hybrida* cognominatus, tribunus plebis legem adversus intercessionem collegarum perrogavit, quæ jubebat quæri, *quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent*, magna cum clade reipublicæ; sociale enim prius, deinde civile bellum excitavit. Sed, dum ante pestiferum tribunum plebis quam certum civem agit, sua lex eum domesticis laqueis constrictum absumpsit.

CAPUT VII.

DE STUDIO ET INDUSTRIA.

De studio et industria Romanorum.

Quid cesso vires industriæ commemorare? cujus alacri spiritu militiæ stipendia roborantur, forensis gloria accenditur, fido sinu cuncta studia recepta nutriun-

tur, quidquid animo, quidquid manu, quidquid lingua admirabile est, ad cumulum laudis perducitur : quæ quum perfectissima sit virtus, duramento sui confirmatur.

1. Cato, sextum et octogesimum annum agens, dum in republica tuenda juvenili animo perstat, ab inimicis capitali crimine accusatus, suam causam egit : neque aut memoriam ejus quisquam tardiorem, aut firmitatem lateris ulla ex parte quassatam, aut os hæsitatione impeditum animadvertit, quia omnia ista in statu suo æquali ac perpetua industria continebat. Quin etiam in ipso diutissime actæ vitæ fine disertissimi oratoris Galbæ accusationi defensionem suam pro Hispania opposuit.

Idem græcis litteris erudiri concupivit; quam sero, inde æstimemus, quod etiam latinas pæne jam senex didicit : quumque eloquentia magnam jam gloriam partam haberet, id egit, ut juris civilis quoque esset peritissimus.

2. Cujus mirifica proles, propior ætati nostræ Cato, ita doctrinæ cupiditate flagravit, ut ne in Curia quidem, dum senatus cogitur, temperaret sibi, quo minus libros græcos lectitaret. Qua quidem industria ostendit, aliis tempora deesse, alios temporibus superesse.

3. Terentius autem Varro, humanæ vitæ exemplo et spatio nominandus, non annis, quibus seculi tempus æquavit, quam stilo vivacior fuit; in eodem enim lectulo et spiritus ejus, et egregiorum operum cursus exstinctus est.

4. Consimilis perseverantiæ Livius Drusus, qui æta-

tis viribus, et acie oculorum defectus, jus civile populo benignissime interpretatus est, utilissimaque discere id cupientibus monumenta composuit. Nam, ut senem illum natura, cæcum fortuna facere potuit, ita neutra interpellare valuit, ne non animo et videret et vigeret.

5. Publius vero senator, et Pontius Lupus eques romanus, suis temporibus celebres causarum actores, luminibus capti, eadem industria forensia stipendia executi sunt; itaque frequentius etiam audiebantur, concurrentibus aliis, quia ingenio eorum delectabantur, aliis, quia constantiam admirabantur. Namque alii eo incommodo perculsi secessum petunt, duplicantque tenebras, fortuitis voluntarias adjicientes.

6. Jam P. Crassus, quum in Asiam ad Aristonicum regem debellandum consul venisset, tanta cura græcæ linguæ notitiam animo comprehendit, ut eam in quinque divisam genera per omnes partes ac numeros penitus cognosceret. Quæ res maximum ei sociorum amorem conciliavit, qua quis eorum lingua apud tribunal illius postulaverat, eadem decreta reddenti.

7. Ne Roscius quidem subtrahatur, scenicæ industriæ notissimum exemplum, qui nullum unquam spectanti populo gestum, nisi quem domi meditatus fuerat, ponere ausus est. Quapropter non ludicra ars Roscium, sed Roscius ludicram artem commendavit; nec vulgi tantum favorem, verum etiam principum familiaritates amplexus est. Hæc sunt attenti, et anxii, et nunquam cessantis studii præmia; propter quæ tantorum virorum laudibus non impudenter se persona histrionis inseruit.

De studio et industria externorum.

1. Græca quoque industria, quoniam nostræ multum profuit, quem meretur fructum, latina lingua recipiat.

Demosthenes, cujus commemorato nomine, maximæ eloquentiæ consummatio audientis animo oboritur, quum inter initia juventæ, artis, quam affectabat, primam litteram dicere non posset, oris sui vitium tanto studio expugnavit, ut ea a nullo expressius efferretur. Deinde propter nimiam exilitatem acerbam auditu vocem suam exercitatione continua ad maturum et gratum auribus sonum perduxit. Lateris etiam firmitate defectus, quas corporis habitus vires negaverat, a labore mutuatus est; multos enim versus uno impetu spiritus complectebatur, eosque adversa loca celeri gradu scandens, pronuntiabat : ac vadosis litoribus insistens, declamationes fluctuum fragoribus obluctantibus edebat, ut ad fremitus concitatarum concionum patientia duratis auribus in actionibus uteretur. Fertur quoque ore insertis calculis multum ac diu loqui solitus, quo vacuum promptius esset et solutius. Prœliatus est cum rerum natura, et quidem victor abiit, malignitatem ejus pertinacissimo animi robore superando : itaque alterum Demosthenem mater, alterum industria enixa est.

2. Atque, ut ad vetustiorem industriæ actum transgrediar, Pythagoras, perfectissimum opus sapientiæ a juventa pariter et omnis honestatis percipiendæ cupiditatem ingressus (nihil enim quod ad ultimum sui finem

perventurum est, non et mature et celeriter incipit), Ægyptum petiit, ubi litteris gentis ejus assuefactus, præteriti ævi sacerdotum commentarios scrutatus, innumerabilium seculorum observationes cognovit. Inde ad Persas profectus, magorum exactissimæ prudentiæ se formandum tradidit; a quibus siderum motus, cursusque stellarum, et uniuscujusque vim, proprietatem et effectum benignissime demonstratum docili animo hausit. Cretam deinde et Lacedæmona navigavit, quarum legibus ac moribus inspectis, ad olympicum certamen descendit; quumque multiplicis scientiæ maxima totius Græciæ admiratione specimen exhibuisset, *quo cognomine censeretur,* interrogatus, *non se* σοφὸν (jam enim illud septem excellentes viri occupaverant), sed φιλόσοφον *esse* respondit. In Italiæ etiam partem, quæ tunc major Græcia appellabatur, perrexit; in qua plurimis et opulentissimis urbibus effectus suorum studiorum approbavit; cujus ardentem rogum plenis venerationis oculis Metapontus aspexit, oppidum Pythagoræ, quam suorum cinerum, nobilius clariusve monumento.

3. Plato autem patriam Athenas, præceptorem Socratem sortitus, et locum et hominem doctrinæ fertilissimum, ingenii quoque divina instructus abundantia, quum omnium jam mortalium sapientissimus haberetur, eo quidem usque, ut si ipse Jupiter cœlo descendisset, nec elegantiore, nec beatiore facundia usurus videretur, Ægyptum peragravit, dum a sacerdotibus ejus gentis geometriæ multiplices numeros, atque cœlestium observationum rationem percipit. Quoque tempore a studiosis juvenibus certatim Athenæ Platonem doctorem

quærentibus petebantur, ipse Nili fluminis inexplicabiles ripas, vastissimosque campos, effusam barbariem, et flexuosos fossarum ambitus, Ægyptiorum senum discipulus lustrabat. Quo minus miror, eum in Italiam transgressum, ut ab Archyta Tarenti, a Timæo, et Arione, et Echecrate Locris, Pythagoræ præcepta et instituta acciperet; tanta enim vis, tanta copia litterarum undique colligenda erat, ut invicem per totum terrarum orbem dispergi et dilatari posset. Altero etiam et octogesimo anno decedens, sub capite Sophronis mimos habuisse fertur; sic ne extrema quidem ejus hora agitatione studii vacua fuit.

4. At Democritus, quum divitiis censeri posset, quæ tantæ fuerunt, ut pater ejus Xerxis exercitui epulum dare ex facili potuerit, quo magis vacuo animo studiis litterarum esset operatus, parva admodum summa retenta, patrimonium suum patriæ donavit. Athenis autem compluribus annis moratus, omnia temporum momenta ad percipiendam et exercendam doctrinam conferens, ignotus illi urbi vixit; quod ipse in quodam volumine testatur. Stupet mens admiratione tantæ industriæ, et jam transit alio.

5. Carneades laboriosus et diuturnus sapientiæ miles: siquidem, nonaginta expletis annis, idem illi vivendi ac philosophandi finis fuit. Ita se mirificum doctrinæ operibus addixerat, ut, quum cibi capiendi causa recubuisset, cogitationibus inhærens, manum ad mensam porrigere oblivisceretur; sed eum Melissa, quam uxoris loco habebat, temperato inter studia non interpellandi, sed inediæ succurrendi officio, dextera sua necessariis usibus

aptabat. Ergo auimo tantummodo vita fruebatur; corpore vero quasi alieno et supervacuo circumdatus erat.

Idem cum Chrysippo disputaturus, helleboro se ante purgabat, ad exprimendum ingenium suum attentius, et illius refellendum acrius; quas potiones industria solidæ laudis cupidis efficit appetendas.

6. Quali porro studio Anaxagoram flagrasse credimus? qui, quum e diutina peregrinatione patriam repetisset, possessionesque desertas vidisset, *Non essem*, inquit, *ego salvus, nisi istæ periissent;* vocem petitæ sapientiæ compotem. Nam, si prædiorum potius, quam ingenii, culturæ vacasset, dominus rei familiaris intra penates mansisset, non tantus Anaxagoras ad eos rediisset.

7. Archimedis quoque fructuosam industriam fuisse dicerem, nisi eadem illi et dedisset vitam, et abstulisset. Captis enim Syracusis, Marcellus machinationibus ejus multum ac diu victoriam suam inhibitam senserat: eximia tamen hominis prudentia delectatus, ut capiti illius parceretur, edixit, pæne tantum gloriæ in Archimede servato quantum in oppressis Syracusis, reponens. At is, dum animo et oculis in terram defixis formas describit, militi, qui prædandi gratia domum irruperat, strictoque super caput gladio, *quisnam esset*, interrogabat, propter nimiam cupiditatem investigandi quod requirebat, nomen suum indicare non potuit, sed protracto manibus pulvere, *Noli*, inquit, *obsecro, istum disturbare;* ac perinde quasi negligens imperii victoris, obtruncatus, sanguine suo artis suæ lineamenta confudit. Quo accidit, ut propter idem studium modo donaretur vita, modo spoliaretur.

8. Socratem etiam constat ætate provectum fidibus tractandis operam dare cœpisse, satius judicantem ejus artis usum sero, quam nunquam percipere. Et quantula Socrati accessio ista futura scientiæ erat! sed pertinax hominis industria, tantis doctrinæ suæ divitiis etiam musicæ rationis vilissimum elementum accedere voluit. Ergo dum ad discendum semper se pauperem credidit, ad docendum fecit se locupletissimum.

9. Atque, ut longæ et felicis industriæ quasi in unum acervum exempla redigamus, Isocrates nobilissimum librum, qui inscribitur Παναθηναϊκὸς, quartum et nonagesimum annum agens, ita ut ipse significat, composuit, opus ardentis spiritus plenum; ex quo apparet, senescentibus membris eruditorum, intus animos industriæ beneficio florem juventæ retinere. Neque hoc stilo terminos vitæ suæ clausit; namque admirationis ejus fructum quinquennio percepit.

10. Citerioris ætatis metas, sed non parvi tamen spatii, Chrysippi vivacitas flexit; nam octogesimo anno cœptum, undequadragesimum λογικῶν exactissimæ subtilitatis volumen reliquit. Cujus studium in tradendis ingenii sui monumentis tantum operæ laborisque sustinuit, ut ad ea, quæ scripsit, penitus cognoscenda, longa vita sit opus.

11. Te quoque, Cleanthe, tam laboriose haurientem, et tam pertinaciter tradentem sapientiam, numen ipsius industriæ suspexit, quum adolescentem quæstu extrahendæ aquæ nocturno tempore inopiam tuam sustentantem, diurno Chrysippi præceptis percipiendis vacantem, eumdemque ad undecentesimum annum attenta cura

erudientem auditores tuos, videret. Duplici enim labore unius seculi spatium occupasti, incertum reddendo, discipulusne an præceptor esses laudabilior.

12. Sophocles quoque gloriosum cum rerum natura certamen habuit, tam benigne mirifica illi opera sua exhibendo, quam illa operibus ejus tempora liberaliter subministrando. Prope enim centesimum annum attigit, sub ipsum transitum ad mortem OEdipode Coloneo scripto; qua sola fabula omnium ejusdem studii poetarum præripere gloriam potuit : idque ignotum esse posteris filius Sophoclis Iophon noluit, sepulcro patris, quæ retuli, insculpendo.

13. Simonides vero poeta *octogesimo anno et docuisse se carmina, et in eorum certamen descendisse* ipse gloriatur; nec fuit iniquum, illum voluptatem ex ingenio suo diu percipere, quum eam omni ævo fruendam traditurus esset.

14. Jam Solon quanta industria flagraverit, et versibus complexus est, quibus significat se quotidie aliquid addiscentem senescere, et supremo vitæ die confirmavit : qui, assidentibus amicis, et quadam de re sermonem inter se conferentibus, fatis jam pressum caput erexit; interrogatusque, *quapropter id fecisset*, respondit : *Ut, quum istud, quidquid est, de quo disputatis, percepero, moriar.* Migrasset profecto ex hominibus inertia, si eo animo vitam ingrederentur, quo eam Solon egressus est.

15. Quam porro industrius Themistocles, qui, maximarum rerum cura districtus, omnium tamen civium suorum nomina memoria comprehendit, per summam-

que iniquitatem patria pulsus, et ad Xerxem, quem paulo ante devicerat, confugere coactus, priusquam in conspectum ejus veniret, persico sermoni se assuefecit; ut, labore parta commendatione, regiis auribus familiarem et assuetum sonum vocis adhiberet!

16. Cujus utriusque industriæ laudem duo reges partiti sunt, Cyrus omnium militum suorum nomina, Mithridates duarum et viginti gentium, quæ sub regno ejus erant, linguas ediscendo : ille, ut sine monitore exercitum salutaret; hic, ut eos, quibus imperabat, sine interprete alloqui posset.

CAPUT VIII.

DE OTIO LAUDATO.

De Otio laudato in Romanis.

Otium, quod industriæ et studio maxime contrarium videtur, præcipue subnecti debet, non quo evanescit virtus, sed quo recreatur. Alterum enim etiam inertibus vitandum; alterum strenuis quoque interdum appetendum est : illis, ne proprie vitam inertem exigant; his, ut tempestiva laboris intermissione ad laborandum fiant vegetiores.

1. Par veræ amicitiæ clarissimum Scipio et Lælius, cum amoris vinculo, tum etiam omnium virtutum inter se juncti societate, ut actuosæ vitæ iter æquali gradu exsequebantur, ita animi quoque remissioni communiter acquiescebant. Constat namque, eos Caietæ et Laurenti

vagos litoribus conchulas et calculos lectitasse, idque se L. Crassus ex socero suo Q. Scævola, qui gener Lælii fuit, audisse sæpenumero prædicavit.

2. Scævola autem, quietæ remissionis eorum certissimus testis, optime pila lusisse traditur; quia videlicet ad hoc diverticulum animum suum, forensibus ministeriis fatigatum, transferre solebat. Alveo quoque et calculis vacasse interdum dicitur, quum bene ac diu jura civium, et cærimonias deorum ordinasset. Ut enim in rebus seriis Scævolam, ita et in scenicis lusibus hominem agebat, quem rerum natura continui laboris patientem esse non sinit.

De Otio laudato in externis.

1. Idque vidit cui nulla pars sapientiæ obscura fuit, Socrates; ideoque non erubuit tunc, quum interposita arundine cruribus suis, cum parvulis filiolis ludens ab Alcibiade risus est.

2. Homerus quoque, ingenii cœlestis vates, non aliud sensit, vehementissimis Achillis manibus canoras fides aptando, ut earum militare robur leni pacis studio relaxaret.

CAPUT IX.

DE VI ELOQUENTIÆ.

De vi Eloquentiæ in Romanis.

Potentiam vero eloquentiæ etsi plurimum valere animadvertimus, tamen sub propriis exemplis, quo scilicet vires ejus testatiores fiant, recognosci convenit.

1. Regibus exactis, plebs dissidens a patribus, juxta ripam fluminis Anienis in colle, qui *Sacer* appellatur, armata consedit. Eratque non solum deformis, sed etiam miserrimus reipublicæ status, a capite ejus cetera parte corporis pestifera seditione divisa; ac, ni Valerii subvenisset eloquentia, spes tanti imperii in ipso pæne ortu suo corruisset. Is namque populum nova et insolita libertate temere gaudentem, oratione ad meliora et saniora consilia revocatum, senatui subjecit, id est, urbem urbi junxit. Verbis ergo facundis ira, consternatio, arma cesserunt.

2. Quæ etiam Marianos Cinnanosque mucrones, civilis profundendi sanguinis cupiditate furentes, inhibuerunt. Missi enim a sævissimis ducibus milites ad M. Antonium obtruncandum, sermone ejus obstupefacti, destrictos jam et vibrantes gladios cruore vacuos vaginis reddiderunt. Quibus digressis, P. Antronius (is enim solus in ambitu expers Antonianæ facundiæ steterat) crudele imperium truculento ministerio peregit. Quam disertum igitur eum fuisse putemus, quem ne hostium quidem quisquam occidere sustinuit, qui modo vocem ejus ad aures suas voluit admittere?

3. Divus quoque Julius, quam cœlestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ proprie expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum egit, *extorqueri sibi causam optimam C. Cottæ patrocinio;* siquidem maxima tunc eloquentia questa est. Cujus facta mentione, quoniam domesticum nullum majus adjecerim exemplum, peregrinandum est.

De vi Eloquentiæ in externis.

1. PISISTRATUS dicendo tantum valuisse traditus est, ut ei Athenienses regium imperium oratione capti permitterent, quum præsertim ex contraria parte amantissimus patriæ Solon niteretur. Sed alterius salubriores erant conciones, alterius disertiores : quo evenit, ut alioqui prudentissima civitas libertati servitutem præferret.

2. Pericles autem felicissimis naturæ incrementis, sub Anaxagora præceptore summo studio perpolitus et instructus, liberis Athenarum cervicibus jugum servitutis imposuit. Egit enim ille urbem, et versavit arbitrio suo; quumque adversus voluntatem populi loqueretur, jucunda nihilominus et popularis ejus vox erat. Itaque veteris comœdiæ maledica lingua, quamvis potentiam viri perstringere cupiebat, tamen *in labris ejus hominis melle dulciorem leporem* fatebatur *habitare; inque animis eorum, qui illum audierant, quasi aculeos quosdam relinqui* prædicabat.

Fertur quidam, quum admodum senex primæ concioni Periclis adolescentuli interesset, idemque juvenis Pisistratum jam decrepitum concionantem audisset, non temperasse sibi quo minus exclamaret, *Caveri illum civem oportere, quod Pisistrati orationi simillima ejus esset oratio;* nec hominem aut æstimatio eloquii, aut morum augurium fefellit. Quid enim inter Pisistratum et Periclem interfuit, nisi quod ille armatus, hic sine armis tyrannidem gessit?

3. Quantum eloquentia valuisse Hegesiam, cyrenaicum philosophum, arbitramur, qui sic mala vitæ repræsentabat, ut, eorum miseranda imagine audientium pectoribus inserta, multis voluntariæ mortis oppetendæ cupiditatem ingeneraret? Ideoque a rege Ptolemæo ulterius hac de re disserere prohibitus est.

CAPUT X.

DE PRONUNTIATIONE ET APTO MOTU CORPORIS.

De Pronuntiatione et apto Motu corporis in Romanis.

ELOQUENTIÆ autem ornamenta in pronuntiatione apta et convenienti motu corporis consistunt. Quibus quum se instruxit, tribus modis homines aggreditur, animos eorum ipsa invadendo, horum alteri aures, alteri oculos permulcendos tradendo.

1. Sed, ut propositi fides in personis illustribus exhibeatur, C. Gracchus eloquentiæ, quam propositi, felicioris adolescens, quoniam flagrantissimo ingenio, quum optime rempublicam tueri posset, perturbare impie maluit, quoties apud populum concionatus est, servum post se musicæ artis peritum habuit, qui occulte eburnea fistula pronuntiationis ejus modos formabat, aut nimis remissos excitando, aut plus justo concitatos revocando : quia ipsum calor atque impetus actionis attentum hujusce temperamenti æstimatorem esse non patiebatur.

2. Q. autem Hortensius, plurimum in corporis de-

coro motu repositum credens, pæne plus studii in eodem elaborando, quam in ipsa eloquentia affectanda impendit; itaque nescires, utrum cupidius ad audiendum eum, an ad spectandum concurreretur : sic verbis oratoriis aspectus, et rursus aspectui verba servjebant. Itaque constat, Æsopum Rosciumque, ludicræ artis peritissimos viros, illo causas agente, in corona frequenter astitisse, ut foro petitos gestus in scenam referrent.

3. Jam M. Cicero, quantum in utraque re, de qua loquimur, momenti sit, oratione quam pro Gallio habuit, significavit, M. Calidio accusatori exprobrando, quod, *præparatum sibi a reo venenum*, *testibus*, *chirographis*, *quæstionibus se probaturum* affirmans, remisso vultu, et languida voce, et soluto genere orationis usus esset : pariterque et oratoris vitium detexit, et causæ periclitantis argumentum adjecit, totum hunc locum ita claudendo : *Tu istud, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres?*

De Pronuntiatione et apto Motu corporis in externis.

Consentaneum huic Demosthenis judicium, qui quum interrogaretur, *quidnam esset in dicendo efficacissimum*, respondit, ἡ ὑπόκρισις. Iterum deinde et tertio interpellatus, idem dixit, pæne totum se illi debere confitendo. Recte itaque Æschines, quum propter judicialem ignominiam, relictis Athenis, Rhodum petisset, atque ibi rogatu civitatis suam prius in Ctesiphontem, deinde Demosthenis pro eodem orationem clarissima et suavissima voce recitasset, admirantibus cunctis utrius-

que voluminis eloquentiam, sed aliquanto magis Demosthenis : *Quid si*, inquit, *ipsum audissetis!* Tantus orator, et modo tam infestus adversarius, sic inimici vim ardoremque dicendi suspexit, ut se scriptorum ejus parum idoneum lectorem esse prædicaret; expertus acerrimum oculorum vigorem, terribile vultus pondus, accommodatum singulis verbis sonum vocis, efficacissimos corporis motus. Ergo etsi operi illius adjici nihil potest, tamen in Demosthene magna pars Démosthenis abest, quod legitur potius, quam auditur.

CAPUT XI.

DE EFFECTIBUS ARTIUM RARIS.

De effectibus artium raris apud Romanos.

Effectus etiam artium recogniti possunt aliquid afferre voluptatis : protinusque et quam utiliter excogitatæ sint, patebit, et memoratu dignæ res lucido in loco reponentur, et labor in iis edeudis suo fructu non carebit.

1. Sulpicii Galli maximum in omni genere litterarum recipiendo studium plurimum reipublicæ profuit. Nam quum L. Pauli, bellum adversum regem Persen gerentis, legatus esset, ac serena nocte subito luna defecisset, eoque veluti diro quodam monstro perterritus exercitus noster manus cum boste conserendi fiduciam amisisset, de cœli ratione et siderum natura peritissime disputaudo, alacrem eum in aciem misit. Itaque illi inclytæ Paulianæ victoriæ liberales artes Galli aditum dederunt,

quia nisi ille metum nostrorum militum vicisset, imperator vincere hostes non potuisset.

2. Spurinæ quoque in consectandis deorum monitis efficacior scientia apparuit, quam urbs romana voluit. Prædixerat enim C. Cæsari, *ut proximos dies triginta quasi fatales caveret*, quorum ultimus erat idus martiæ. Eo quum forte mane uterque in domum Calvini Domitii ad officium convenisset, Cæsar Spurinæ, *Ecquid scis*, inquit, *idus martias jam venisse?* et is, *Ecquid scis, illas nondum præteriisse?* Abjecerat alter timorem, tanquam exacto tempore suspecto : alter ne extremam quidem ejus partem periculo vacuam esse arbitratus est. Utinam aruspicem potius augurium, quam patriæ parentem securitas fefellisset!

De effectibus artium raris apud externos.

1. Sed, ut alienigena scrutemur, quum obscurato repente sole inusitatis perfusæ tenebris Athenæ sollicitudine agerentur, interitum sibi cœlesti denuntiatione portendi credentes, Pericles processit in medium; et, quæ a præceptore suo Anaxagora pertinentia ad solis et lunæ cursum acceperat, disseruit, nec ulterius trepidare cives suos vano metu passus est.

2. Quantum porro dignitatis a rege Alexandro tributum arti existimamus, qui se et pingi ab uno Apelle, et fingi a Lysippo tantummodo voluit?

3. Tenet visentes Athenas Vulcanus Alcamenis manibus fabricatus. Præter cetera enim perfectissimæ artis in eo præcurrentia indicia, etiam illud mirantur, quod

stat dissimulatæ claudicationis sub veste leviter vestigium repræsentans; ut non tanquam exprobratum vitium, ita tanquam certam propriamque dei notam decore significans.

4. Cujus conjugem Praxiteles in marmore quasi spirantem in templo Gnidiorum collocavit, propter pulchritudinem operis a libidinoso cujusdam complexu parum tutam. Quo excusabilior est error equi, qui, visa pictura equæ, hinnitum edere coactus est; et canum latratus aspectu pictæ canis incitatus; taurusque ad amorem et concubitum æneæ vaccæ Syracusis nimiæ similitudinis irritamento compulsus. Quid enim vacua rationis animalia arte decepta miremur, quum hominis sacrilegam cupiditatem muti lapidis lineamentis excitatam videamus?

5. Ceterum natura quemadmodum sæpenumero æmulam virium suarum artem esse patitur, ita aliquando irritam fesso labore dimittit. Quod summi artificis Euphranoris manus senserunt: nam, quum Athenis duodecim deos pingeret, Neptuni imaginem quam poterat excellentissimis majestatis coloribus complexus est, perinde ac Jovis aliquanto augustiorem repræsentaturus; sed, omni impetu cogitationis in superiori opere absumpto, posteriores ejus conatus assurgere, quo tendebant, nequiverunt.

6. Quid ille alter æque nobilis pictor, luctuosum immolatæ Iphigeniæ sacrificium referens, quum Calchanta tristem, mœstum Ulyssem, clamantem Ajacem, lamentantem Menelaum circa aram statuisset, caput Agamemnonis involvendo, nonne summi mœroris acerbitatem

arte exprimi non posse confessus est? Itaque pictura ejus, aruspicis, amicorum, et fratris lacrymis madet; patris fletum spectantis affectui æstimandum reliquit.

7. Atque, ut ejusdem studii adjiciam exemplum, præcipuæ artis pictor equum ab exercitatione venientem, modo non vivum, labore industriæ suæ comprehenderat. Cujus naribus spumas adjicere cupiens, tantus artifex in tam parvula materia multum ac diu frustra terebatur: indignatione deinde accensus, spongiam omnibus imbutam coloribus forte juxta se positam apprehendit, et, veluti corrupturus opus suum, tabulæ illisit; quam fortuna ad ipsas equi nares directam, desiderium pictoris coegit explere. Itaque quod ars adumbrare non valuit, casus imitatus est.

CAPUT XII.

OPTIMIS ARTIUM MAGISTRIS CONCEDENDUM ESSE.

Optimis artium magistris concedendum esse, ut factum apud Romanos.

Suæ autem artis unumquemque et auctorem, et disputatorem optimum esse, ne dubitemus, paucis exemplis admoneamus.

Q. Scævola, legum clarissimus et certissimus vates, quotiescunque de jure prædiatorio consulebatur, ad Furium et Cascellium, quia huic scientiæ dediti erant, consultores rejiciebat. Quo quidem facto moderationem magis suam commendabat, quam auctoritatem minuebat, ab his id negotium aptius explicari posse confitendo,

qui quotidiano ejus usu callebant. Sapientissimi igitur artis suæ professores sunt, a quibus et propria studia verecunde, et aliena callide æstimantur.

Optimis artium magistris concedendum esse, ut factum apud externos.

1. Platonis quoque eruditissimum pectus hæc cogitatio attigit; qui conductores sacræ aræ, de modo et forma ejus secum sermonem conferre conatos, ad Euclidem geometram ire jussit, scientiæ ejus cedens, immo professioni.

2. Gloriantur Athenæ armamentario suo, nec sine causa; est enim illud opus et impensa et elegantia visendum. Cujus architectum Philonem ita facunde rationem institutionis suæ in theatro reddidisse constat, ut disertissimus populus non minorem laudem eloquentiæ ejus, quam arti, tribueret.

3. Mirifice et ille artifex, qui, in opere suo moneri se a sutore de crepida et ansulis passus, de crure etiam disputare incipientem, supra plantam ascendere vetuit.

CAPUT XIII.

DE SENECTUTE MEMORABILI.

De senectute memorabili in Romanis.

Senectus quoque ad ultimum sui finem provecta, in hoc eodem opere, inter exempla industriæ, in aliquot claris viris conspecta est: separatum tamen et proprium

titulum habeat, ne, cui deorum immortalium præcipua indulgentia affuit, nostra ornata mentio defuisse existimetur; et simul spe diuturnioris vitæ, quasi adminicula quædam dentur, quibus insistens, alacriorem se respectu vetustæ felicitatis facere possit; tranquillitatemque seculi nostri, qua nulla unquam beatior fuit, subinde fiducia confirmet, salutaris principis incolumitatem ad longissimos humanæ conditionis terminos prorogando.

1. M. Valerius Corvus centesimum annum complevit. Cujus inter primum et sextum consulatum quadraginta septem anni intercesserunt; suffecitque integris viribus corporis non solum speciosissimis reipublicæ ministeriis, sed etiam exactissimæ agrorum suorum culturæ, et civis, et patrisfamilias optabile exemplum.

2. Cujus vitæ spatium æquavit Metellus, quartoque anno post consularia imperia, senex admodum, pontifex maximus creatus, tutelam cærimoniarum per duos et viginti annos, neque ore in votis nuncupandis bæsitante, neque in sacrificiis faciendis tremula manu, gessit.

3. Q. autem Fabius Maximus duobus et sexaginta annis auguratus sacerdotium sustinuit, robusta jam ætate id adeptus; quæ utraque tempora si in unum conferantur, facile seculi modum expleverint.

4. Jam de M. Perperna quid loquar? qui omnibus, quos in senatum consul vocaverat, superstes fuit: septem quoque tantummodo, quos censor collega L. Philippi legerat, e patribus conscriptis reliquos vidit, toto ordine amplissimo diuturnior.

5. Appii vero ævum clade metirer, quia infinitum numerum annorum orbatus luminibus exegit, nisi quatuor

filios et quinque filias, plurimas clientelas, rem denique publicam, hoc casu gravatus, fortissime rexisset : quin etiam fessus jam vivendo, lectica se in Curiam deferri jussit, ut cum Pyrrho deformem pacem fieri prohiberet. Hunc cæcum aliquis nominet, a quo patria quod honestum erat, per se parum cernens, coacta est pervidere?

6. Muliebris etiam vitæ spatium non minus longum in compluribus apparuit; quarum aliquas strictim retulisse me satis erit. Nam et Livia Rutilii septimum et nonagesimum, et Terentia Ciceronis tertium et centesimum, et Clodia Aufilii, quindecim filiis ante amissis, quintum decimum et centesimum explevit annum.

De senectute memorabili in externis.

1. Jungam his duos reges, quorum diuturnitas populo romano fuit utilissima. Siciliæ rector Hiero ad nonagesimum annum pervenit; Masinissa, Numidiæ rex, hunc modum excessit, regni spatium sexaginta annis emensus, vel ante omnes homines robore senectæ admirabilis. Constat eum, quemadmodum Cicero refert libro quem *de Senectute* scripsit, nullo unquam imbre, nullo frigore, ut caput suum veste tegeret, adduci potuisse. Eumdem ferunt aliquot horis in eodem vestigio perstare solitum, non ante moto pede, quam consimili labore juvenes fatigasset; at, si quid agi a sedente oporteret, toto die sæpenumero nullam in partem converso corpore in solio durasse. Ille vero etiam exercitus, equo insidens, noctem diei plerumque jungendo, duxit; nihilque omnino ex iis operibus, quæ adolescens sustinere assueverat, quo minus senectute ageret, omisit:

veneris etiam usu ita semper viguit, ut post sextum et octogesimum annum filium generarit, cui Methymnato nomen fuit. Terram quoque, quam vastam et desertam acceperat, perpetuo culturæ studio frugiferam reliquit.

2. Gorgias etiam Leontinus, Isocratis et complurium magni ingenii virorum præceptor, sua sententia felicissimus. Nam, quum centesimum et septimum ageret annum, interrogatus, *quapropter tandiu vellet in vita remanere? — Quia nihil,* inquit, *habeo, quod senectutem meam accusem.* Quid isto tractu ætatis aut longius, aut beatius? Jam alterum seculum ingressus, neque in hoc querelam ullam invenit, neque in illo reliquit.

3. Biennio minor Xenophilus Chalcidensis Pythagoricus, sed felicitate non inferior; siquidem, ut ait Aristoxenus musicus, omnis humani incommodi expers, in summo perfectissimæ splendore doctrinæ exstinctus est.

4. Arganthonius autem Gaditanus tandiu regnavit, quandiu etiam ad satietatem vixisse abunde foret. Octoginta enim annis patriam suam rexit, quum ad imperium quadraginta annos natus accessisset: cujus rei certi sunt auctores. Asinius etiam Pollio non minima pars romani stili, in tertio historiarum suarum libro, *centum illum et triginta annos explesse,* commemorat, et ipse nervosæ vivacitatis haud parvum exemplum.

5. Hujus regis consummationem annorum minus admirabilem faciunt Æthiopes, *quos* Herodotus scribit *centesimum et vigesimum annum transgredi;* et Indi, de quibus Ctesias idem tradit; et Epimenides Cnosius, *quem* Theopompus dicit *septem et quinquaginta et centum annos vixisse.*

6. Hellanicus vero ait, *quosdam ex gente Epiorum*, quæ pars est Ætoliæ, *ducentos explere annos;* eique subscribit Damastes, hoc amplius affirmans, *Lictorium quemdam ex his maximarum virium, staturæque præcipuæ, trecentesimum annum cumulasse.*

7. Alexander vero in eo volumine, quod de illyrico tractu composuit, affirmat, *Danthona quemdam ad quingentesimum usque annum nulla ex parte senescentem processisse.* Sed multo liberalius Xenophon, cujus Περίπλους legitur: is enim Latmiorum regem octingentis vitæ annis donavit; ac, ne pater ejus parum benigne acceptus videretur, ei quoque sexcentos assignavit annos.

CAPUT XIV.

DE CUPIDITATE GLORIÆ.

De cupiditate Gloriæ in Romanis.

Gloria vero, aut unde oriatur, aut cujus sit habitus, aut qua ratione debeat comparari, et an melius a virtute, veluti non necessaria, negligatur, viderint ii, quorum in contemplandis hujusmodi rebus cura teritur; quibusque illa, quæ prudenter animadverterunt, facunde contigit eloqui: ego, in hoc opere factis auctores et auctoribus facta sua reddere contentus, quanta cupiditas ejus esse soleat, propriis exemplis demonstrare conabor.

1. Superior Africanus Ennii poetæ effigiem in monumentis Corneliæ gentis collocari voluit, quod ingenio ejus opera sua illustrata judicaret: non quidem ignarus,

quandiu romanum imperium floreret, et Africa Italiæ pedibus esset subjecta, totiusque terrarum orbis summum columen arx capitolina possideret, eorum exstingui memoriam non posse, si tamen litterarum quoque lumen illis accessisset, magni æstimans, vir Homerico, quam rudi atque impolito præconio, dignior.

2. Similiter honoratus animus erga poetam Accium D. Bruti, suis temporibus clari ducis, exstitit : cujus familiari cultu et prompta laudatione delectatus, ejus versibus templorum aditus, quæ ex manubiis consecraverat, adornavit.

3. Ne Pompeius quidem magnus ab hoc affectu gloriæ aversus, qui Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit, beneficium per se amplum accurata etiam et testata oratione prosecutus. Quo effectum est, ut ne quis dubitaret, quin referret potius gratiam, quam inchoaret.

4. L. autem Sylla, etsi ad neminem scriptorem animum direxit, tamen Jugurthæ a Boccho rege ad Marium perducti totam sibi laudem tam cupide asseruit, ut annulo, quo signatorio utebatur, insculptam illam traditionem haberet; et (quantus postea!) ne minimum quidem gloriæ vestigium contempsit.

5. Atque, ut imperatoribus gloriosum militis spiritum subnectam, Scipionem dona militaria iis, qui strenuam operam ediderant, dividentem, T. Labienus, *ut forti equiti aureas armillas tribueret*, admonuit; eoque negante, *se id facturum, ne castrensis honos in eo, qui paulo ante servisset, violaretur,* ipse ex præda gallica aurum equiti largitus est. Nec tacite id Scipio tulit;

nam equiti, *Habebis*, inquit, *donum viri divitis.* Quod ubi ille accepit, projecto ante pedes Labieni auro, vultum demisit. Idem, ut audiit Scipionem dicentem, *Imperator te argenteis armillis donat*, alacer gaudio abiit. Nulla est ergo tanta humilitas, quæ dulcedine gloriæ non tangatur.

6. Illa vero etiam a claris viris interdum ex humillimis rebus petita est. Nam quid sibi voluit C. Fabius nobilissimus civis? qui quum in æde Salutis, quam C. Junius Bubulcus dedicaverat, parietes pinxisset, nomen his suum inscripsit; id enim demum ornamenti familiæ consulatibus, et sacerdotiis, et triumphis celeberrimæ deerat! Ceterum sordido studio deditum ingenium, qualemcunque illum laborem suum silentio oblitterari noluit, videlicet Phidiæ secutus exemplum, qui clypeo Minervæ effigiem suam inclusit, qua convulsa, tota operis colligatio solveretur.

De cupiditate Gloriæ in externis.

1. Sed melius aliquanto, si imitatione aliena capiebatur, Themistoclis ardorem esset æmulatus; quem ferunt stimulis virtutum agitatum, et ob id noctes inquietas exigentem, quærentibus, *quid ita eo tempore in publico versaretur*, respondisse : *Quia me tropæa Miltiadis de somno excitant.* Marathon nimirum animum ejus ad Artemisium, et Salamina, navalis gloriæ fertilia nomina, illustranda tacitis facibus incitabat. Idem theatrum petens, quum interrogaretur, *cujus vox auditu illi futura esset gratissima*, dixit : *Ejus, a quo artes meæ canentur optime.* Dulcedinem gloriæ pæne adjecit gloriosam.

2. Jam Alexandri pectus insatiabile laudis, qui Anaxarcho comiti suo, ex auctoritate Democriti præceptoris innumerabiles mundos esse referenti, *Heu me*, inquit, *miserum, quod ne uno quidem adhuc potitus sum!* Angusta homini possessio gloriæ fuit, quæ deorum omnium domicilio sufficit.

3. Regis, et juvenis, flagrantissimæ cupiditati similem Aristotelis in capessenda laude sitim subnectam. Is namque Theodecti discipulo oratoriæ artis libros, quos ederet, donaverat, molesteque postea ferens titulum eorum sic alii cessisse, proprio volumine quibusdam rebus insistens, *planius sibi de his in Theodectis libris dictum esse* adjecit. Nisi me tantæ et tam late patentis scientiæ verecundia teneret, dicerem dignum philosophum, cujus stabiliendi mores altioris animi philosopho traderentur.

Ceterum gloria ne ab his quidem, qui contemptum ejus introducere conantur, negligitur, quoniam quidem ipsis voluminibus nomina sua diligenter adjiciunt, ut, quod professione elevant, usurpatione memoriæ assequantur. Sed qualiscunque horum dissimulatio proposito illorum longe tolerabilior est, qui, dum æternam memoriam assequerentur, etiam sceleribus innotescere non dubitarunt.

4. Quorum e numero nescio an in primis Pausanias debeat referri. Nam, dum Hermoclem percontatus esset, *quonam modo subito clarus posset evadere*, atque is respondisset, *si illustrem virum aliquem occidisset, futurum ut gloria ejus ad ipsum redundaret*, continuo Philippum interemit. Et quidem quod petierat, assecu-

tus est; tam enim se parricidio, quam Philippus virtute, notum posteris reddidit.

5. Illa vero gloriæ cupiditas sacrilega. Inventus est enim, qui Dianæ Ephesiæ templum incendere vellet, ut, opere pulcherrimo consumpto, nomen ejus per totum terrarum orbem disjiceretur : quem quidem mentis furorem equulco impositus detexit. At bene consuluerant Ephesii, decreto memoriam teterrimi hominis abolendo, nisi Theopompi magnæ facundiæ ingenium historiis eum suis comprehendisset.

CAPUT XV.

QUÆ CUIQUE MAGNIFICA CONTIGERUNT.

Quæ cuique magnifica contigerunt in Romanis.

Candidis autem animis voluptatem præbuerint in conspicuo posita, quæ cuique magnifica merito contigerunt; quia æque præmiorum virtutis atque honorum contemplatio judicanda est, ipsa natura nobis alacritatem subministrante, quum honorem industrie appeti, et exsolvi grate videmus. Verum, etsi mens hoc loco protinus ad Augustam domum, beneficentissimum et honoratissimum templum, omni impetu fertur, melius cohibebitur; quoniam cui ascensus in cœlum patet, quamvis maxima, debito tamen minora sunt, quæ in terris tribuuntur.

1. Superiori Africano consulatus citerior legitimo tempore datus est; quod fieri oportere, exercitus senatum

litteris admonuit. Ita nescias, utrum illi plus decoris patrum conscriptorum auctoritas, an militum consilium adjecerit; toga enim Scipionem ducem adversus Pœnos creavit, arma poposcerunt. Cui quæ in vita præcipua assignata sunt, et longum est referre, quia multa; et non necessarium, quia majore ex parte jam relata sunt. Itaque, quod hodieque eximium capit, adjiciam : imaginem in cella Jovis optimi maximi positam habet; quæ, quotiescunque munus aliquod Corneliæ genti celebrandum est, inde petitur; unique illi instar atrii Capitolium est.

2. Tam hercle, quam curia superioris Catonis effigies ad ejus generis officia expromitur. Gratum ordinem, qui utilissimum reipublicæ senatorem tantum non semper secum habitare voluit, omnibus numeris virtutum divitem, magisque suo merito quam fortunæ beneficio magnum; cujus prius consilio, quam Scipionis imperio, est deleta Carthago.

3. Verum specimen honoris a Scipione quoque Nasica oboritur. Ejus namque manibus et penatibus nondum quæstorii, senatus, Pythii Apollinis monitu, Pessinunte arcessitam deam excipi voluit, quia eodem oraculo præceptum erat, ut hæc ministeria matri deum a sanctissimo viro præstarentur. Explica totos fastos, constitue omnes currus triumphales, nihil tamen morum principatu speciosius reperies.

4. Tradunt subinde nobis ornamenta sua Scipiones commemoranda. Æmilianum enim populus ex candidato ædilitatis, consulem fecit; eumdem, quum quæstoriis comitiis suffragator Q. Fabii Maximi fratris filii, in

campum descendisset, consulem iterum reduxit; eidem senatus bis sine sorte provinciam, prius Africam, deinde Hispaniam, dedit; atque hæc neque civi, neque senatori ambitioso, quemadmodum non solum vitæ ejus severissimus cursus, sed etiam mors clandestinis illata insidiis declaravit.

5. M. quoque Valerium duabus rebus insignibus dii pariter atque cives speciosum reddiderunt, illi cum quodam Gallo cominus pugnanti corvum propugnatorem subjicientes, hi tertium et vigesimum annum ingresso consulatum largiti. Quorum alterum decus vetustæ originis, optimi nominis gens, Corvini amplexa cognomen usurpat; alterum summo subjungitur ornamento, tam celeritate, quam principio consulatus gloriando.

6. At ne Q. quidem Scævolæ, quem L. Crassus in consulatu collegam habuit, gloria parum illustris: qui Asiam tam sancte et tam fortiter obtinuit, ut senatus deinceps in eam provinciam ituris magistratibus exemplum atque formam officii Scævolam decreto suo proponeret.

7. Inhærent illi voci posterioris Africani septem C. Marii consulatus, ac duo amplissimi triumphi. Ad rogum enim usque gaudio exsultavit, quod, quum apud Numantiam sub eo duce stipendia equestria mereret, et forte inter cœnam quidam Scipionem interrogasset, *si quid illi accidisset, quemnam respublica æque magnum habitura esset imperatorem*, respiciens se supra ipsum cubantem, *vel hunc*, dixit. Quo augurio perfectissima virtus maximam orientem virtutem videritne certius, an efficacius accenderit, perpendi vix potest. Illa nimirum cœna militaris speciosissimas tota in urbe Mario

futuras cœnas ominata est. Postquam enim Cimbros ab eo deletos initio noctis nuntius pervenit, nemo fuit, qui non illi tanquam diis immortalibus, apud sacra mensæ suæ libaverit.

8. Jam quæ in Cn. Pompeium et ampla et nova congesta sunt, hinc assensione favoris, illinc fremitu invidiæ, litterarum monumentis obstrepuntur. Eques romanus pro consule in Hispaniam adversus Sertorium, pari imperio cum Pio Metello principe civitatis, missus est; nondum ullum honorem auspicatus, bis triumphavit; initia magistratuum a summo imperio cepit; tertium consulatum decreto senatus solus gessit; de Mithridate, et Tigrane, de multis præterea regibus, gentibus, plurimisque civitatibus, et prædonibus unum duxit triumphum.

9. Q. etiam Catulum populus romanus voce sua tantum non ad sidera usque evexit. Nam, quum ab eo pro Rostris interrogaretur, *si in uno Pompeio Magno omnia reponere perseverasset, absumpto illo subiti casus incursu, in quo spem esset habiturus*, summo consensu acclamavit, *In te*. Vim honorati judicii admirabilem! siquidem Magnum Pompeium cum omnibus ornamentis, quæ retuli, duarum syllabarum spatio inclusum Catulo æquavit!

10. Potest et M. Catonis ex Cypro cum regia pecunia revertentis appulsus ad ripam Tiberis videri memorabilis : cui navi egredienti consules, et ceteri magistratus, et universus senatus populusque romanus officii gratia præsto fuit, non quod magnum pondus auri et argenti, sed quod M. Catonem classis illa incolumem advexerat, lætatus.

11. Sed nescio, an præcipuum sit L. Marcii inusitati decoris exemplum, quem equitem romanum duo exercitus, P. et Cn. Scipionum interitu, victoriaque Asdrubalis lacerati, ducem legerunt, quo tempore salus eorum, in ultimas angustias deducta, nullum ambitioni locum relinquebat.

12. Merito virorum commemorationi Sulpicia, Ser. Paterculi filia, Q. Fulvii Flacci uxor, adjicitur: quæ, quum senatus, libris Sibyllinis per decemviros inspectis, censuisset, ut Veneris Verticordiæ simulacrum consecraretur, quo facilius virginum mulierumque mens a libidine ad pudicitiam converteretur, et ex omnibus matronis, centum, ex centum autem decem sorte ductæ, de sanctissima femina judicium facerent, cunctis castitate prælata est.

Quæ cuique magnifica contigerunt in externis.

1. Ceterum, quia sine ulla diminutione romanæ majestatis extera quoque insignia respici possunt, ad ea transgrediamur.

Pythagoræ tanta veneratio ab auditoribus tributa est, ut, quæ ab eo acceperant, in disputationem deducere nefas existimarent. Quin etiam interpellati ad reddendam causam, hoc solum respondebant, *ipsum dixisse.* Magnus honos; sed schola tenus: illa urbium suffragiis tributa. Enixo Crotoniatæ studio ab eo petierunt, *ut senatum ipsorum*, qui mille hominum numero constabat, *consiliis suis uti pateretur*: opulentissimaque civitas tam frequenter venerati post mortem domum, Cereris sacrarium fecit; quantumque illa urbs viguit, et

dea in hominis memoria, et homo in deæ religione cultus est.

2. Gorgiæ vero Leontino, studiis litterarum ætatis suæ cunctos præstanti, adeo ut primus in conventu poscere, qua de re quisque audire vellet, ausus sit, universa Græcia in templo Delphici Apollinis statuam solido ex auro posuit, quum ceterorum ad id tempus auratas collocasset.

3. Eadem gens summo consensu ad Amphiaraum decorandum incubuit, locum, in quo humatus est, in formam conditionemque templi redigendo, atque inde oracula capi instituendo. Cujus cineres idem honoris possident, quod pythicæ cortinæ, quod aheno Dodonæ, quod Hammonis fonti datur.

4. Pherenices quoque non vulgaris honos, cui soli omnium feminarum gymnico spectaculo interesse permissum est, quum ad Olympia filium Euclea certamen ingressurum adduxisset, Olympionicc patre genita, fratribus eamdem palmam assecutis latera ejus cingentibus.

LIBER NONUS.

CAPUT I.

DE LUXURIA ET LIBIDINE.

De Luxuria et Libidine in Romanis.

Blandum etiam malum luxuria, quam accusare aliquanto facilius est, quam vitare, operi nostrò inseratur, non quidem ut ullum honorem recipiat, sed ut, se ipsam recognoscens, ad pœnitentiam impelli possit. Jungatur illi libido, quoniam ex iisdem vitiorum principiis oritur; neque aut a reprehensione, aut ab emendatione separentur, gemino mentis errore connexæ.

1. C. Sergius Orata pensilia balnea primus facere instituit; quæ impensa, levibus initiis cœpta, ad suspensa calidæ aquæ tantum non æquora penetravit.

Idem videlicet, ne gulam Neptuni arbitrio subjectam haberet, peculiaria sibi maria excogitavit, æstuariis intercipiendo fluctus, pisciumque diversos greges separatis molibus includendo, ut nulla tam sæva tempestas incideret, qua non Oratæ mensæ varietate ferculorum abundarent. Ædificiis etiam spatiosis et excelsis deserta ad id tempus ora Lucrini lacus pressit, quo recentiore usu

conchyliorum frueretur. Ubi dum se publicæ aquæ cupidius immergit, cum Considio publicano judicium nactus est. In quo L. Crassus, adversus illum causam agens, *errare amicum suum Considium* dixit, *quod putaret Oratam remotum a lacu, cariturum ostreis; namque ea, si inde petere non licuisset, in tegulis reperturum.*

2. Huic nimirum magis Æsopus tragœdus in adoptionem dare filium suum, quam bonorum suorum heredem relinquere debuit, non solum perditæ, sed etiam furiosæ luxuriæ juvenem. Quem constat, cantu commendabiles aviculas, immanibus emptas pretiis, in cœna pro ficedulis ponere, acetoque liquatos magnæ summæ uniones potionibus aspergere solitum; amplissimum patrimonium, tanquam amaram aliquam sarcinam, quam celerrime abjicere cupientem.

Quorum alterius senis, alterius adolescentis sectam secuti, longius manus porrexerunt; neque enim ullum finitur vitium ibi, ubi oritur. Inde ab Oceani litoribus attracti pisces; inde infusæ culinis arcæ, censibusque edendi atque bibendi voluptas reperta est.

3. Urbi autem nostræ secundi belli punici finis, et Philippus rex Macedoniæ devictus, licentioris vitæ fiduciam dedit. Quo tempore matronæ Brutorum domum ausæ sunt obsidere, qui abrogationi legis Oppiæ intercedere parati erant, quam feminæ tolli cupiebant, quia his nec veste varii coloris uti, nec auri plus semuncia habere, nec juncto vehiculo propius urbem mille passus, nisi sacrificii gratia, vehi permittebat. Et quidem obtinuerunt, ut jus per continuos viginti annos servatum aboleretur. Non enim providerunt seculi illius viri, ad

quem cultum tenderet insoliti cœtus pertinax studium; aut quo se usque effusura esset legum victrix audacia. Quod si animi muliebris apparatus intueri potuissent, quibus quotidie aliquid novitatis sumptuosius adjectum est, in ipso introitu ruenti luxuriæ obstitissent.

Sed quid ego de feminis ulterius loquor? quas et imbecillitas mentis, et graviorum operum negata affectatio, omne studium ad curiosiorem sui cultum hortatur conferre, quum temporum superiorum et nominis et animi excellentes viros, in hoc priscæ continentiæ ignotum diverticulum prolapsos videam; idque jurgio ipsorum pateat.

4. Cn. Domitius L. Crasso collegæ suo altercatione orta objecit, quod columnas hymettias in porticu domus haberet. Quem continuo Crassus, *quanti ipse domum suam æstimaret*, interrogavit. Atque, ut respondit, *sexagies sestertio: — Quanto ergo eam*, inquit, *minoris fore existimas, si decem arbusculas inde succidero? — Ipso tricies sestertio*, ait Domitius. Tunc Crassus : *Uter igitur luxuriosior est? Egone, qui decem columnas centum millibus nummum emi; an tu, qui decem arbuscularum umbram tricies sestertium summa compensas?* Sermonem oblitum Pyrrhi, immemorem Annibalis, jamque transmarinorum stipendiorum abundantia oscitantem, aliquanto tamen insequentium seculorum ædificiis et nemoribus angustiorem; quoniam inchoatam a se lautitiam posteris relinquere, quam a majoribus acceptam continentiam retinere maluerunt.

5. Quid enim sibi voluit princeps suorum temporum Metellus Pius, tunc quum in Hispania adventus suos ab

hospitibus aris et thure excipi patiebatur? quum Attalicis aulæis contectos parietes læto animo intuebatur? quum immanibus epulis apparatissimos interponi ludos sinebat? quum palmata veste convivia celebrabat, demissasque lacunaribus aureas coronas velut cœlesti capite recipiebat? Et ubi ista? non in Græcia, neque in Asia, quarum luxuria severitas ipsa corrumpi poterat; sed in horrida et bellicosa provincia, quum præsertim acerrimus hostis Sertorius, romanorum exercituum oculos lusitanis telis perstringeret: adeo illi patris sui numidica castra exciderant! Patet igitur, quam celeri transitu luxuria affluxerit; nam cujus adolescentia priscos mores vidit, senectus novos orsa est.

6. Consimilis mutatio in domo Curionum exstitit. Siquidem forum nostrum et patris gravissimum supercilium, et filii sexcenties sestertium æris alieni aspexit, contractum famosa injuria nobilium juvenum. Itaque eodem tempore, et in iisdem penatibus diversa secula habitarunt, frugalissimum alterum, alterum nequissimum.

7. P. autem Clodii judicium quanta luxuria et libidine abundavit? in quo ut evidenter incesti crimine nocens reus absolveretur, noctes matronarum et adolescentium nobilium, magna summa emptæ, mercedis loco judicibus erogatæ sunt. Quo in flagitio tam tetro, tamque multiplici, nescias primum quem detestere; an qui istud corruptelæ genus excogitavit, an qui suam pudicitiam sequestrem perjurii fieri passi sunt, an qui religionem stupro permutarunt.

8. Æque flagitiosum illud convivium, quod Gemellus

tribunitius viator, ingenui sanguinis, sed officii intra servilem habitum deformis, Metello Scipioni consuli, ac tribunis plebis magno cum rubore civitatis comparavit. Lupanari enim domi suæ instituto, Muciam et Fulviam, tum a patre, tum a viro utramque inclytam, et nobilem puerum Saturninum in eo prostituit. Probrosa patientiæ corpora, ludibrio temulentæ libidini futura! epulas consulibus et tribunis non celebrandas, sed vindicandas!

9. Præcipue vero Catilinæ libido scelesta. Nam vesano amore Aureliæ Orestillæ correptus, quum unum impedimentum videret, quo minus nuptiis inter se jungerentur, filium suum, quem et solum et ætate jam puberem habebat, veneno sustulit; protinusque ex rogo ejus maritalem facem accendit, ac novæ maritæ orbitatem suam loco muneris erogavit. Eodem deinde animo civem gerens, quo patrem egerat, filii pariter manibus, et nefarie attentatæ patriæ pœnas dedit.

De Luxuria et Libidine in externis.

1. At campana luxuria perquam utilis civitati nostræ fuit. Invictum enim armis Annibalem illecebris suis complexa, vincendum romano militi tradidit. Illa vigilantissimum ducem, illa exercitum acerrimum dapibus largis, abundanti vino, unguentorum fragrantia, Veneris usu lasciviore, ad somnum et delicias evocavit; ac tum demum fracta et contusa punica feritas est, quum Seplasia ei et Albana castra esse cœperunt. Quid ergo his vitiis fœdius, quid etiam damnosius, quibus virtus atteritur, victoriæ languescunt, sopita gloria in infamiam convertitur, animique pariter et corporis vires

expugnantur? adeo ut nescias, ab hostibusne, an ab illis capi perniciosius habendum sit.

2. Quæ etiam Volsiniensium urbem gravibus et erubescendis cladibus implicarunt. Erat opulenta, erat moribus et legibus ornata, Etruriæ caput habebatur. Sed, postquam luxuria prolapsa est, in profundum injuriarum et turpitudinis decidit, ut servorum se insolentissimæ dominationi subjiceret; qui primum admodum pauci senatorium ordinem intrare ausi, mox universam rempublicam occupaverunt. Testamenta ad arbitrium suum scribi jubebant, convivia cœtusque ingenuorum fieri vetabant, filias dominorum in matrimonium ducebant. Postremo lege sanxerunt, ut stupra sua in viduis pariter ac nuptis impunita essent; ac ne qua virgo ingenuo nuberet, cujus castitatem non ante ex numero ipsorum aliquis delibasset.

3. Age, Xerxes, opum regiarum ostentatione eximia, eo usque luxuria gaudens, ut edicto præmium ei proponeret, qui novum voluptatis genus reperisset, quanta, dum deliciis nimiis capitur, amplissimi imperii ruina evasit?

4. Antiochus quoque Syriæ rex nihilo continentioris exempli. Cujus cæcam et amentem luxuriam exercitus imitatus, magna ex parte aureos clavos crepidis subjectos habuit, argenteaque vasa ad usum culinæ comparavit, et tabernacula textilibus sigillis adornata statuit. Avaro potius hosti præda optabilis, quam ulla ad vincendum strenuo mora.

5. Jam Ptolemæus rex accessio vitiorum suorum vixit, ideoque *Physcon* appellatus est. Cujus nequitia quid ne-

quius? sororem natu majorem, communi fratri nuptam, sibi nubere coegit; postea deinde filia ejus per vim stuprata, ipsam dimisit, ut vacuum locum nuptiis puellæ faceret.

6. Consentaneus igitur regibus suis gentis Ægyptiæ populus : qui, ductu Archelai adversus A. Gabinium mœnibus urbis egressus, quum *castra vallo atque fossa cingere* juberetur, universus succlamavit, *ut id opus publica pecunia faciendum locaretur.* Quapropter deliciis tam enerves animi spiritum exercitus nostri sustinere non potuerunt.

7. Sed tamen effeminatior multitudo Cypriorum, qui reginas suas, mulierum corporibus velut gradibus constructis, quo mollius vestigia pedum ponerent, currus conscendere æquo animo sustinebant. Viris enim, si modo viri erant, vita carere, quam tam delicato imperio obtemperare satius fuit.

CAPUT II.

DE CRUDELITATE.

De Crudelitate Romanorum.

Hæc societas vitiorum lascivi vultus, et novæ cupiditati inhærentium oculorum, ac delicato cultu affluentis, perque varios illecebrarum motus volitantis animi; crudelitatis vero horridus habitus, truculenta species, violenti spiritus, vox terribilis, omnia minis et cruentis imperiis referta : cui silentium donare, incrementum est

adjicere. Etenim quem modum sibi ipsa statuet, si ne sugillationis quidem frenis fuerit revocata? ad summam, quum penes illam sit timeri, penes nos sit odisse.

1. L. Sylla, quem neque laudare, neque vituperare, quisquam satis digne potest, quia, dum quærit victorias, Scipionem se populo romano, dum sævitiam exercet, Annibalem repræsentavit (egregie namque auctoritate nobilitatis defensa, crudeliter totam urbem atque omnes Italiæ partes civilis sanguinis fluminibus inundavit), quatuor legiones contrariæ partis, fidem suam secutas, in publica villa quæ in Martio campo erat, nequidquam fallacis dexteræ misericordiam implorantes, obtruncari jussit. Quarum lamentabiles quiritatus trepidæ civitatis aures receperunt; lacerata ferro corpora Tiberis impatiens tanti oneris cruentatis aquis vehere coactus est. Quinque millia Prænestinorum, spe salutis per P. Cethegum data, extra mœnia municipii evocata, quum abjectis armis humi corpora prostravissent, interficienda, protinusque per agros dispergenda curavit. Quatuor millia et septingentos diræ proscriptionis edicto jugulatos in tabulas publicas retulit, videlicet ne memoria tam præclaræ rei dilueretur: nec contentus in eos sævire, qui armis a se dissenserant, etiam quieti animi cives, propter pecuniæ magnitudinem, per nomenclatorem conquisitos, proscriptorum numero adjecit; adversus mulieres quoque gladios destrinxit, quasi parum cædibus virorum satiatus. Id quoque inexplebilis feritatis indicium est: abscissa miserorum capita, modo non vultum ac spiritum retinentia, in conspectum suum afferri voluit, ut oculis illa, quia ore nefas erat, manderet.

Quam porro crudeliter se in M. Mario prætore gessit! quem, per ora vulgi ad sepulcrum Lutatiæ gentis pertractum, non prius vita privavit, quam oculos infelicis erueret, et singulas corporis partes confringeret. Vix mihi verisimilia narrare videor. At ille etiam M. Plætorium, quod ad ejus supplicium exanimis ciciderat, continuo ibi mactavit; novus punitor misericordiæ, apud quem iniquo animo scelus intueri, scelus admittere fuit. Sed mortuorum umbris saltem pepercit? minime; nam C. Marii, cujus, etsi postea hostis, quæstor tamen aliquando fuerat, erutos cineres in Anienis alveum sparsit. En quibus actis *Felicitatis* cognomen assequendum putavit!

2. Cujus tamen crudelitatis C. Marius invidiam levat. Nam et ille nimia cupiditate persequendi inimicos, iram suam nefarie destrinxit, L. Cæsaris consularis et censorii nobilissimum corpus ignobili sævitia trucidando, et quidem apud seditiosissimi et abjectissimi hominis bustum; id enim malorum miserrimæ tunc reipublicæ deerat, ut Vario Cæsar piaculum caderet. Pæne tanti victoriæ ejus non fuerunt: quarum oblitus, plus criminis domi, quam laudis in militia, meruit. Idem caput M. Antonii abscissum lætis manibus inter epulas per summam animi ac verborum insolentiam aliquandiu tenuit, clarissimique et civis et oratoris sanguine contaminari mensæ sacra passus est; atque etiam P. Annium, qui id attulerat, in sinum suum, recentis cædis vestigiis aspersum, recepit.

3. Damasippus nihil laudis habuit, quod corrumperet. Itaque memoria ejus licentiore accusatione perstrin-

libidinosæ amentiæ teterrimum exemplum; idem inter præcipua crudelitatis indicia referendus. Quid enim hoc facto truculentius? filium suum nomine Memphitem, quem ex Cleopatra, eadem sorore et uxore, sustulerat, liberalis formæ optimæque spei puerum, in conspectu suo occidi jussit: protinusque caput ejus et pedes præcisos et manus in cista chlamyde opertos pro munere natalitio matri misit; perinde quasi ipse cladis, quam illi inferebat, expers, ac non infelicior, quod in communi orbitate Cleopatram miserabilem, cunctis se invisum reddiderat. Adeo cæco furore summa quæque effervescit crudelitas, quum munimentum ex se ipsa reperit! Nam, quum animadverteret, quanto sui odio patria teneretur, timori remedium scelere petivit; quoque tutius plebe trucidata regnaret, frequens juventute gymnasium armis et igni circumdedit, omnesque, qui in eo erant, partim ferro, partim flamma necavit.

6. Ochus autem, qui postea Darius appellatus est, sanctissimo Persis jurejurando obstrictus, ne quem ex conjuratione, quæ septem Magos cum eo oppresserat, aut veneno, aut ferro, aut ulla vi, aut inopia alimentorum necaret, crudeliorem mortis rationem excogitavit, qua onerosos sibi non perrupto religionis vinculo tolleret. Septum enim altis parietibus locum cinere complevit, superpositoque tigno prominente, benigne cibo et potione exceptos in eo collocabat; e quo, somno sopiti, in illam insidiosam congeriem decidebant.

7. Apertior et tetrior alterius Ochi cognomine Artaxerxis crudelitas, qui Ocham sororem, atque eamdem socrum, vivam capite defodit, et patruum, cum centum

amplius filiis ac nepotibus vacua area destitutum, jaculis confixit, nulla injuria lacessitus, sed quod in his maximam apud Persas probitatis et fortitudinis laudem consistere videbat.

8. Consimili genere æmulationis instincta civitas Atheniensium, indigno gloriæ suæ decreto Æginensium juventuti pollices abscidit, ut classe potens populus in certamen maritimarum virium secum descendere nequiret. Non agnosco Athenas, timori remedium a crudelitate mutuantes.

9. Sævus etiam ille æenei tauri inventor, quo inclusi, subditis ignibus, longo et abdito cruciatu, mugitus resonantem spiritum edere cogebantur, ne ejulatus eorum, humanæ sono vocis expressi, Phalaridis tyranni misericordiam implorare possent: quam quia calamitosis deesse voluit, teterrimum artis suæ opus primus artifex inclusus merito auspicatus est.

10. At ne Etrusci quidem parum feroces in pœna excogitanda: qui vivorum corpora cadaveribus adversa adversis alligata atque constricta, ita ut singulæ membrorum partes singulis essent accommodatæ, tabescere simul patiebantur; amari vitæ pariter ac mortis tortores.

11. Sicut illi barbari, quos ferunt mactatarum pecudum intestinis et visceribus egestis homines inserere, ita ut capitibus tantummodo emineant; quoque diutius pœnæ sufficiant, cibo et potione infelicem spiritum prorogare, donec intus putrefacti laniatui sint animalibus, quæ tabidis in corporibus nasci solent.

Queramur nunc cum natura rerum, quod nos multis et asperis adversæ valetudinis incommodis obnoxios esse

voluerit; habitumque cœlestis roboris humanæ conditioni denegatum moleste feramus, quum tot cruciatus sibimet ipsa mortalitas impulsu crudelitatis excogitaverit.

CAPUT III.

DE IRA ET ODIO.

De Ira et Odio Romanorum.

Ira quoque et odium in pectoribus humanis magnos fluctus excitant; procursu celerior illa, nocendi cupidine hoc pertinacius. Uterque consternationis plenus affectus, ac nunquam sine tormento sui violentus, quia dolorem quum inferre vult, patitur, amara sollicitudine, ne non contingat ultio, anxius. Sed proprietatis eorum certissimæ sunt imagines; quas dii ipsi in claris personis, aut dicto aliquo, aut facto vehementiori conspici voluerunt.

1. Quum adversus Asdrubalem Livius Salinator bellum gesturus Urbe egrederetur, monente Fabio Maximo, ne ante descenderet in aciem, quam hostium vires animumque cognosceret, primam occasionem pugnandi non omissurum se respondit; interrogatusque ab eodem, *quid ita tam festinanter manum conserere vellet? — Ut quam celerrime*, inquit, *aut gloriam ex hostibus victis, aut ex civibus prostratis gaudium capiam.* Ira tunc atque virtus sermonem ejus inter se diviserunt; illa injustæ damnationis memor, hæc triumphi gloriæ intenta. Sed nescio, an ejusdem fuerit hoc dicere, et sic vincere.

2. Ardentis spiritus virum, et bellicis operibus assuetum, huc iracundiæ stimuli egerunt; C. autem Figulum mansuetissimum, pacato juris civilis judicio celeberrimum, prudentiæ moderationisque immemorem reddiderunt. Consulatus enim repulsæ dolore accensus, eo quidem magis, quod illum bis patri suo datum meminerat, quum ad eum postero comitiorum die multi consulendi causa venissent, omnes dimisit, præfatus, *Omnes consulere scitis, consulem facere nescitis.* Dictum graviter, et merito; sed tamen aliquanto melius non dictum : nam quis populo romano irasci sapienter potest?

3. Itaque ne illi quidem probandi, quamvis factum eorum nobilitatis splendore protectum sit, qui, quod Cn. Flavius, humillimæ quondam sortis, præturam adeptus erat, offensi, annulos aureos sibimetipsis, et phaleras equis suis detractas abjecerunt, doloris impotentia tantum non luctum profecto testati.

4. Talis iræ motus aut singulorum, aut paucorum adversus populum universum; multitudinis autem erga principes ac duces, ejusmodi : Manlio Torquato amplissimam et gloriosissimam ex Latinis et Campanis victoriam in Urbem referenti, quum seniores omnes lætitia ovantes occurrerent, juniorum nemo obviam processit, quod filium adolescentem, fortissime adversus imperium suum prœliatum, securi percussisset. Miserti sunt æqualis nimis aspere puniti; nec factum eorum defendo, sed iræ vim indico, quæ unius civitatis et ætates et affectus dividere valuit.

5. Eademque tantum potuit, ut universum populi romani equitatum a Fabio consule ad hostium copias

persequendas missum, quum et tuto et facile eas liceret delere, legis agrariæ ab eo impeditæ memoria immobilem retineret. Illa vero etiam Appio duci, cujus pater, dum pro senatus amplitudine nititur, commoda plebis acerrime impugnaverat, infensum exercitum faciendo, voluntaria fuga terga hosti, ne triumphum imperatori quæreret, dare coegit.

Quoties victoriæ victrix! congratulationem ejus in Torquato spernendam, in Fabio pulcherrimam partem omittendam, in Appio totam fugæ postponendam reddidit.

6. Age, quam violenter se in pectore universi populi romani gessit eodem tempore, quo suffragiis ejus dedicatio ædis Mercurii M. Plætorio primipili centurioni data est, præteritis consulibus, Appio quod obstitisset, quo minus æri alieno suo succurreretur; Servilio, quod susceptam causam suam languido patrocinio protexisset! Negas efficacem iram, cujus hortatu miles summo imperio prælatus est?

7. Quæ quidem non proculcavit tantum imperia, sed etiam gessit impotenter. Nam Q. Metellus, quum utramque Hispaniam consul prius, deinde proconsul, pæne totam subegisset, postquam cognovit Q. Pompeium consulem inimicum suum successorem sibi mitti, omnes, qui modo militiam suam voluerunt finiri, dimisit; commeatus petentibus, neque causis excussis, neque constituto tempore, dedit; horrea, custodibus remotis, opportuna rapinæ præbuit; arcus sagittasque Cretensium frangi, atque in amnem abjici jussit; elephantis cibaria dari vetuit. Quibus factis ut cupiditati suæ indulsit, ita

magnifice gestarum rerum gloriam corrupit; meritumque honorem triumphi, hostium, quam iræ, fortior victor, amisit.

8. Quid Sylla, dum huic vitio obtemperat, nonne multo alieno sanguine profuso, ad ultimum et suum erogavit? Puteolis enim ardens indignatione, quod Granius princeps ejus coloniæ pecuniam a decurionibus ad refectionem Capitolii promissam cunctantius daret, animi concitatione nimia, atque immoderato vocis impetu convulso pectore, spiritum cruore ac minis mixtum evomuit; nec senio jam prolapsus, utpote sexagesimum ingrediens annum, sed alita miseriis reipublicæ impotentia furens. Igitur in dubio est, Syllane prior, an iracundia Syllæ sit exstincta.

De Ira et Odio externorum.

Neque ab ignotis exempla petere juvat, et maximis viris exprobrare vitia sua verecundiæ est. Ceterum, quum propositi fides excellentissima quæque complecti moneat, voluntas operi cedat; dum præclara libenter probando, necessaria narrandi conscientia non desit.

1. Alexandrum iracundia sua propemodum cœlo deripuit. Nam quid obstitit, quo minus illuc assurgeret, nisi Lysimachus, leoni objectus, et Clytus hasta trajectus, et Callisthenes mori jussus? quia tres maximas victorias totidem amicorum injustis cædibus victor edidit.

2. Quam vehemens deinde adversus populum romanum Amilcaris odium! quatuor enim puerilis ætatis filios intuens, ejusdem numeri catulos leoninos in perniciem

imperii nostri alere se prædicabat : digna nutrimenta, quæ in exitium patriæ suæ, ut evenit, converterentur!

3. E quibus Annibal mature adeo patris vestigia subsecutus est, ut, eo exercitum in Hispaniam trajecturo, et ob id sacrificante, novem annorum natu, altaria tenens juraret, *se, quum primum per ætatem potuisset, acerrimum hostem populi romani futurum*; ut pertinacissimis precibus instantis belli commilitium exprimeret. Idem significare cupiens, quanto inter se odio Carthago et Roma dissiderent, inflicto in terram pede, suscitatoque pulvere, *tunc inter eas fore finem belli* dixit, *quum alterutra urbs in habitum pulveris esset redacta.*

4. In puerili pectore tantum vis odii potuit, sed in muliebri quoque æque multum valuit. Namque Semiramis Assyriorum regina, quum ei circa cultum capitis sui occupatæ nuntiatum esset, Babylonem defecisse, altera parte crinium adhuc soluta protinus ad eam expugnandam cucurrit; nec prius decorem capillorum in ordinem, quam tantam urbem in potestatem suam, redegit. Quocirca statua ejus Babylone posita est illo habitu, quo ad ultionem exigendam celeritate præcipiti tetendit.

CAPUT IV.

DE AVARITIA.

De Avaritia Romanorum.

Protrahatur etiam avaritia, latentium indagatrix lucrorum, manifestæ prædæ avidissima vorago; nec habendi fructu felix, et cupiditate quærendi miserrima.

1. Quum admodum locupleti L. Minucio Basilo falsum testamentum quidam in Græcia subjecisset, ejusdemque coufirmandi gratia potentissimos civitatis nostræ viros M. Crassum et Q. Hortensium, quibus Minucius ignotus fuerat, tabulis heredes inseruisset, quanquam evidens fraus erat, tamen uterque pecuniæ cupidus, facinoris alieni munus non repudiavit. Quantam culpam quam leviter retuli! Lumina curiæ, ornamenta fori, quod scelus vindicare debebant, inhonesti lucri captura invitati, auctoritatibus suis texerunt.

2. Verum aliquanto majores vires in Q. Cassio exhibuit: qui in Hispania M. Silium et A. Calpurnium occidendi sui gratia cum pugionibus deprehensos, quinquagies sestertium ab illo, ab hoc sexagies pactus, dimisit. At quis dubitet, si alterum tantum daretur, jugulum quoque suum æquo animo illis fuisse præbiturum?

3. Ceterum avaritia ante omnes L. Septimuleii præcordia possedit, qui, quum C. Gracchi familiaris fuisset, caput ejus abscindere, et per urbem pilo fixum ferre sustinuit, quia Opimius consul auro id se repensurum edixerat. Sunt qui tradant, liquato plumbo eum cavatam partem capitis, quo ponderosius esset, explesse. Fuerit ille seditiosus, bono perierit exemplo; clientis tamen scelesta fames in has usque jacentis injurias esurire non debuit.

De Avaritia externorum.

Odium merita Septimuleii avaritia; Ptolemæi autem regis Cypriorum, risu prosequenda. Nam quum anxiis sordibus magnas opes corripuisset, propterque eas pe-

riturum se videret, et ideo, omni pecunia imposita navibus, in altum processisset, ut classe perforata suo arbitrio periret, et hostes præda carerent, non sustinuit mergere aurum et argentum, sed futurum suæ necis præmium domum revexit. Procul dubio hic non possedit divitias, sed a divitiis possessus est; titulo rex insulæ, animo pecuniæ miserabile mancipium.

CAPUT V.

DE SUPERBIA ET IMPOTENTIA.

De Superbia et Impotentia Romanorum.

1. Atque, ut superbia quoque et impotentia in conspicuo ponantur, M. Fulvius Flaccus consul, M. Plautii Hypsæi collega, quum perniciosissimas reipublicæ leges introduceret, de civitate danda, et de provocatione ad populum, eorum, qui civitatem mutare voluissent, ægre compulsus est, ut in curiam veniret; deinde partim monenti, partim oranti senatui, ut incepto desisteret, responsum non dedit. Tyrannici consul spiritus haberetur, si adversus unum senatorem hoc modo se gessisset, quo Flaccus in totius amplissimi ordinis contemnenda majestate versatus est.

2. Quæ a M. quoque Druso tribuno plebis per summam contumeliam vexata est. Parvi enim habuit L. Philippum consulem, quia interfari concionantem ausus fuerat, obtorta gula, et quidem non per viatorem, sed per clientem suum, adeo violenter in carcerem præcipi-

tem egisse, ut multus a naribus ejus cruor profunderetur; verum etiam, quum senatus ad eum misisset, ut in curiam veniret: *Quare non potius*, inquit, *ipse in Hostiliam propinquam rostris, id est, ad me, venit?* Piget adjicere quod sequitur: tribunus senatus imperium despexit; senatus tribuni verbis paruit.

3. Cn. autem Pompeius quam insolenter! qui balneo egressus, ante pedes suos prostratum Hypsæum ambitus reum, et nobilem virum, et sibi amicum, jacentem reliquit, contumeliosa voce proculcatum: *Nihil* enim *eum aliud agere, quam ut convivium suum moraretur*, respondit; et hujus dicti conscius, securus animo cœnare potuit. Ille vero etiam in foro non erubuit P. Scipionem socerum suum, legibus noxium, quas ipse tulerat, in maxima quidem reorum et illustrium ruina, muneris loco a judicibus deposcere, maritalis lecti blanditiis statum reipublicæ temperando.

4. Tetrum facto pariter ac dicto M. Antonii convivium. Nam, quum ad eum triumvirum Cæsetii Rufi senatoris caput allatum esset, aversantibus id ceteris, propius admoveri jussit, ac diu diligenterque consideravit. Cunctis deinde exspectantibus quidnam esset dicturus: *Hunc ego*, inquit, *notum non habui.* Superba de senatore, impotens de occiso confessio.

De Superbia et Impotentia externorum.

1. Satis multa de nostris; aliena nunc adjiciantur. Alexandri regis virtus et felicitas tribus insolentiæ gradibus exsultavit evidentissimis. Fastidio enim Philippi, Jovem Ammonem patrem ascivit; tædio morum et cul-

tus macedonici, vestem et instituta persica assumpsit; spreto mortali habitu, divinum æmulatus est : nec fuit ei pudori, filium, civem, hominem, dissimulare.

2. Jam Xerxes, cujus in nomine superbia et impotentia habitat, suo jure quam insolenter usus est, quum Græciæ indicturus bellum, adhibitis Asiæ principibus, *Ne viderer,* inquit, *meo tantummodo usus consilio, vos contraxi; ceterum mementote, parendum magis vobis esse, quam suadendum!* Arroganter, etiamsi victori repetere ei regiam contigisset : tam deformiter victi nescias utrum insolentius dictum, an impudentius.

3. Annibal autem, cannensis pugnæ successu elatus, nec admisit quemquam civium suorum in castris, nec responsum ulli, nisi per interpretem dedit; Maharbalem etiam ante tabernaculum suum clara voce affirmantem, *prospexisse se, quonam modo paucis diebus Romæ in Capitolio cœnaret,* aspernatus est : adeo felicitatis et moderationis dividuum contubernium est!

4. Insolentiæ vero inter carthaginiensem et campanum senatum quasi æmulatio fuit : ille enim separato a plebe balneo lavabatur; hic diverso foro utebatur. Quem morem Capuæ aliquandiu retentum, C. quoque Gracchi oratione in Plautium scripta patet.

CAPUT VI.

DE PERFIDIA.

De Perfidia Romanorum.

Occultum jam et insidiosum malum perfidia latebris suis extrahatur, cujus efficacissimæ vires sunt mentiri ac fallere, fructus in aliquo admisso scelere consistit, tum certus, quum credulitatem nefariis vinculis circumdedit; tantum incommodi humano generi afferens, quantum salutis bona fides præstat. Habeat igitur non minus reprehensionis, quam illa laudis consequitur.

1. Romulo regnante, Spurius Tarpeius arci præerat. Cujus filiam virginem, aquam sacris petitum extra mœnia egressam, Tatius, ut armatos Sabinos in arcem secum reciperet, corrupit, mercedis nomine pactam, quæ in sinistris manibus gerebant; erant autem his armillæ et annuli magno ex pondere auri. Loco potitum agmen Sabinorum, puellam præmium flagitantem, armis obrutam necavit, perinde quasi promissum, quod ea quoque lævis gestaverant, solverit. Absit reprehensio, quia impia proditio celeri pœna vindicata est.

2. Servius quoque Galba summæ perfidiæ. Trium enim Lusitaniæ civitatum convocato populo, tanquam de commodis ejus acturus, septem millia, in quibus flos juventutis consistebat, electa et armis exuta, partim trucidavit, partim vendidit : quo facinore maximam cladem Barbarorum magnitudine criminis antecessit.

3. Cn. autem Domitium, summi generis et magni animi virum, nimiæ gloriæ cupiditas perfidum exsistere coegit. Iratus namque Bituito regi Arvernorum, quod quum suam, tum etiam Allobrogum gentem, se etiam tum in provincia morante, ad Q. Fabii successoris sui dexteram confugere hortatus esset, per colloquii simulationem arcessitum, hospitioque exceptum, vinxit, ac Romam nave deportandum curavit. Cujus factum senatus neque probare potuit, neque rescindere voluit, ne remissus in patriam Bituitus bellum renovaret. Igitur eum Albam custodiæ causa relegavit.

4. Viriathi etiam cædes duplicem perfidiæ accusationem recepit; in amicis, quod eorum manibus interemptus est; in Q. Servilio Cæpione consule, quia is sceleris hujus auctor, impunitate promissa, fuit : victoriamque non meruit, sed emit.

De Perfidia externorum.

1. Verum, ut ipsum fontem perfidiæ contemplemur, Carthaginienses Xanthippum Lacedæmonium, cujus optima opera primo punico bello usi fuerant, et quo juvante Atilium Regulum ceperant, simulantes sese domum revehere, in alto merserunt; quid tanto facinore petentes? an ne victoriæ eorum socius superesset? Exstat nihilominus, et quidem cum illorum opprobrio; quem sine illa gloriæ jactura inviolatum reliquissent.

2. Annibal porro, Nucerinos, hortatu suo cum binis vestimentis urbem inexpugnabilibus muris cinctam egressos, vapore et fumo balnearum strangulando, et Acerranorum senatum, eadem ratione extra mœnia evocatum,

in profundum puteorum abjiciendo, nonne, bellum adversus populum romanum et Italiam professus, adversus ipsam fidem acrius gessit, mendaciis et fallacia quasi præclaris artibus gaudens? Quo evenit, ut, alioqui insignem nominis sui memoriam relicturus, in dubio, majorne, an pejor vir haberi deberet, poneret.

CAPUT VII.

DE SEDITIONIBUS.

De Seditionibus plebis romanæ.

Sed, ut violentæ seditionis tam togatæ, quam etiam armatæ facta referantur :

1. L. Equitium, qui se Tib. Gracchi filium simulabat, tribunatumque adversus leges cum L. Saturnino petebat, a C. Mario quintum consulatum gerente in publicam custodiam ductum, populus claustris carceris convulsis raptum, humeris suis per summam animorum alacritatem portavit.

2. Idemque Q. Metellum censorem, quod ab eo, tanquam Gracchi filio, censum recipere nolebat, lapidibus prosternere conatus est, affirmantem tres tantummodo filios Gracchio fuisse, e quibus unum in Sardinia stipendia merentem, alterum infantem Præneste, tertium post patris mortem natum Romæ decessisse, neque oportere clarissimæ familiæ ignotas sordes inseri; quum interim improvida concitatæ multitudinis temeritas, pro impudentia et audacia adversus consulatum et censuram

tetendit, principesque suos omni petulantiæ genere vexavit.

3. Vesana hæc tantummodo; illa etiam cruenta seditio. Populus enim A. Numium competitorem Saturnini, novem jam creatis tribunis, unoque loco duobus candidatis restante, vi prius in ædes privatas compulit; extractum deinde interemit, ut cæde integerrimi civis facultas adipiscendæ potestatis teterrimo civi daretur.

4. Creditorum quoque consternatio adversum Sempronii Asellionis, prætoris urbani, caput intolerabili modo exarsit. Quem, quia causam debitorum susceperat, concitati a L. Cassio tribuno plebis pro æde Concordiæ sacrificium facientem, ab ipsis altaribus fugere extra Forum coactum, inque tabernula latitantem, prætextatum discerpserunt.

De Seditionibus militum romanorum.

1. Detestanda Fori conditio; sed, si castra respicias, æque magna orietur indignatio. Quum C. Mario lege Sulpicia provincia Asia, ut adversus Mithridatem bellum gereret, privato decreta esset, missum ab eo Gratidium legatum ad L. Syllam consulem accipiendarum legionum causa milites trucidarunt, procul dubio indignati, quod a summo imperio ad eum, qui nullo in honore versaretur, transire cogerentur. Sed quis fera militem scita plebis exitio legati corrigentem?

2. Pro consule istud tam violenter exercitus; illud adversus consulem. Q. enim Pompeium Syllæ collegam, senatus jussu ad exercitum Cn. Pompeii, quem aliquandiu invita civitate obtinebat, contendere ausum,

ambitiosi ducis illecebris corrupti milites, sacrificare incipientem adorti, in modum hostiæ mactaverunt, tantumque scelus curia, castris cedere se confessa, inultum habuit.

3. Ille quoque exercitus nefarie violentus, qui C. Carbonem, fratrem Carbonis ter consulis, propter bella civilia dissolutam disciplinam militarem præfractius et rigidius astringere conatum, privavit vita; satiusque duxit maximo scelere coinquinari, quam pravos ac tetros mores mutare.

CAPUT VIII.

DE TEMERITATE.

De Temeritate Romanorum.

Temeritatis etiam et subiti et vehementes sunt impulsus: quorum ictibus hominum mentes concussæ, nec sua pericula respicere, nec aliena facta justa æstimatione prosequi valent.

1. Quam enim temere se Africanus superior ex Hispania duabus quinqueremibus ad Syphacem trajecit, in unius Numidæ infidis præcordiis suam pariter et patriæ salutem depositurus! Itaque exiguo momento maximæ rei casus fluctuatus est, utrum interfector, an captivus Scipionis Syphax fieret.

2. Jam C. Cæsaris anceps conatus, etsi cœlestium cura protectus est, vix tamen sine animi horrore referri potest. Siquidem impatiens legionum tardioris a Brun-

dusio Apolloniam trajectus, per simulationem adversæ valetudinis convivio egressus, majestate sua servili veste occultata, naviculam conscendit, et e flumine maris Adriatici sæva tempestate fauces petiit; protinusque in altum dirigi jusso navigio, multum ac diu contrariis jactatus fluctibus, tandem necessitati cessit.

3. Age, illa quam exsecrabilis militum temeritas! fecit enim, ut A. Albinus, nobilitate, moribus, honorum omnium consummatione civis eximius, propter falsas et inanes suspiciones, in castris ab exercitu lapidibus obrueretur: quodque accessionem indignationis non recipit, oranti atque obsecranti duci a militibus causæ dicendæ potestas negata est.

De Temeritate externorum.

1. Itaque minus miror, apud trucem et sævum Annibalis animum defensionis locum innoxio gubernatori non fuisse: quem, a Petilia classe Africam repetens freto appulsus, dum tam parvo spatio Italiam Siciliamque inter se divisas non credit, velut insidiosum cursus rectorem interemit; posteaque diligentius inspecta veritate, tunc absolvit, quum ejus innocentiæ nihil ultra sepulcri honorem dari potuit. Igitur angusti atque æstuosi maris alto e tumulo speculatrix statua, tam memoriæ Pelori, quam punicæ temeritatis, ultra citraque navigantium oculis collocatum indicium est.

2. Jam Atheniensium civitas ad vesaniam usque temeraria, quæ decem universos imperatores suos, et quidem a pulcherrima victoria venientes, capitali judicio exceptos necavit, quod militum corpora, sævi-

tia maris interpellante, sepulturæ mandare non potuissent, necessitatem puniens, quum honorare virtutem deberet.

CAPUT IX.

DE ERRORE.

Temeritati proximus est error, quemadmodum ad lædendum par, ita cui facilius quis ignoverit, quia non sponte, sed vanis concitatus imaginibus, culpæ se implicat. Qui quam late in pectoribus hominum vagetur, si complecti coner, vitio, de quo loquor, sim obnoxius. Paucos igitur ejus lapsus referemus.

1. C. Helvius Cinna tribunus plebis, ex funere C. Cæsaris domum suam petens, populi manibus discerptus est pro Cornelio Cinna, in quem sævire se existimabat, iratus ei, quod, quum affinis esset Cæsaris, adversus cum nefarie raptum, impiam pro rostris orationem habuisset. Eoque errore propulsus est, ut caput Helvii perinde atque Cornelii circa rogum Cæsaris, fixum jaculo ferret; officii sui, alieni erroris piaculum miserabile.

2. Nam C. Cassium error a semetipso pœnas exigere coegit. Inter illum enim pugnæ quatuor exercituum apud Philippos varium, ipsisque ducibus ignotum eventum, missus ab eo Titinius centurio nocturno tempore, ut specularetur, quonam in statu res M. Bruti essent, dum crebros excessus viæ petit, quia tenebrarum obscuritas, hostesne an commilitones occurrerent, dignoscere non sinebat, tardius ad Cassium rediit. Quem is excep-

tum ab hostibus, omniaque in eorum potestatem recidisse existimans, finire vitam properavit, quum et castra hostium invicem capta, et Bruti copiæ magna ex parte incolumes essent. Titinii vero non oblitteranda silentio virtus. Qui oculis paulisper hæsit inopinato jacentis ducis spectaculo attonitus; deinde profusus in lacrymas, *Etsi imprudens*, inquit, *imperator, causa tibi mortis fui, tamen, ne id ipsum impunitum sit, accipe me fati tui comitem;* superque exanime corpus ejus jugulo suo gladium capulo tenus demisit; ac, permixto utriusque sanguine, duplex victima jacuit, pietatis hæc, erroris illa.

3. Ceterum falsa opinatio, nescio an præcipuam injuriam Lartis Tolumnii, Veientium regis, penatibus intulerit. Nam, quum in tesserarum prospero jactu per jocum collusori dixisset, *Occide*, et forte Romanorum legati intervenissent, satellites ejus, errore vocis impulsi, interficiendo legatos lusum ad imperium transtulerunt.

CAPUT X.

DE ULTIONE.

De Ultione Romanorum.

Ultionis autem quemadmodum acres, ita justi aculei sunt; qui lacessiti concitantur, acceptum dolorem pensare cupientes. Quos latius complecti non attinet.

1. M. Flavius tribunus plebis ad populum de Tusculanis retulit, quod *eorum consilio Veliternos Priverna-*

tesque rebellatos diceret. Qui cum conjugibus ac liberis squalore obsiti, quum supplices Romam venissent, accidit, ut, reliquis tribubus salutarem sententiam secutis, sola Polia judicaret, oportere publice eos verberatos securi percuti; imbellem multitudinem sub corona venire. Quam ob causam Papiria tribus, in qua plurimum postea Tusculani in civitatem recepti potuerunt, neminem unquam candidatum Poliæ tribus fecit magistratum, ne ad eam ullus honos suis suffragiis perveniret, quæ illis vitam ac libertatem, quantum in ipsa fuit, ademerat.

2. Illam vero ultionem et senatus, et consensus omnium approbavit. Quum enim Hadrianus cives romanos, qui Uticæ consistebant, sordido imperio vexasset, idcircoque ab his vivus esset exustus, nec quæstio ulla in urbe hac de re habita, nec querela versata est.

De Ultione externorum.

1. Claræ ultionis utraque regina, et Thamyris, quæ caput Cyri abscissum in utrem humano sanguine repletum demitti jussit, exprobrans illi insatiabilem cruoris sitim, simulque pœnas occisi ab eo filii sui exigens : et Beronice, quæ, Laodices insidiis interceptum sibi filium graviter ferens, armata currum conscendit, persecutaque satellitem regium crudelis operis ministrum, nomine Cæneum, quem hasta nequidquam petierat, saxo ictum prostravit; ac, super ejus corpus actis equis, inter infesta contrariæ partis agmina ad domum, in qua interfecti pueri corpus occultari arbitrabatur, perrexit.

2. Jasonem Thessalum, Persarum regi bellum inferre

parantem, an satis justa ultio assumpserit, ambiguæ æstimationis est. Taxillo enim gymnasiarchæ, a quibusdam juvenibus pulsatum se conquesto, permisit, ut aut tricenas ab his drachmas exigeret, aut denas plagas singulis imponeret. Quo posteriore vindicta uso, qui vapulaverant, Jasonem interfecerunt, animi, non corporis dolore, pœnæ modum æstimantes. Ceterum parvo irritamento ingenui pudoris, maximæ rei exspectatio subruta est, quoniam opinione Græciæ tantum in spe Jasonis, quantum in effectu Alexandri reponitur.

CAPUT XI.

DE IMPROBE DICTIS ET SCELERATE FACTIS.

De improbe dictis et scelerate factis Romanorum.

Nunc, quatenus vitæ humanæ tum bona, tum etiam mala, substitutis exemplorum imaginibus persequimur, dicta improbe et facta scelerate referantur.

1. Unde autem potius, quam a Tullia ordiar? quia tempore vetustissimum, conscientia nefarium, voce improbum ac monstri simile exemplum est. Quum carpento veheretur, et is, qui jumenta agebat, succussis frenis constitisset, repentinæ moræ causam requisivit; et, ut comperit, corpus patris Servii Tullii occisi ibi jacere, supra id vehiculum duci jussit, quo celerius in complexum interfectoris ejus Tarquinii veniret. Qua tam impia, tamque probrosa festinatione, non solum se

æterna infamia, sed ipsum etiam vicum cognomine sceleris commaculavit.

2. Non tam atrox est C. Fimbriæ factum et dictum; sed, si per se æstimetur, utrumque audacissimum. Id egerat, ut Scævola in funere C. Marii jugularetur: quem postquam ex vulnere recreatum comperit, accusare ad populum instituit. Interrogatus deinde, *quid de eo secus dicturus esset, cui pro sanctitate morum satis digna laudatio reddi non posset*, respondit, *se objecturum illi, quod parcius corpore telum recepisset.* Licentiam furoris ægræ reipublicæ gemitu prosequendam!

3. L. vero Catilina, in senatu M. Cicerone incendium ab ipso excitatum dicente, *Sentio*, inquit, *et quidem illud si aqua non potuero, ruina exstinguam.* Quem quid aliud existimemus, quam, conscientiæ stimulis actum, a se inchoatum parricidium peregisse?

4. Consternatum etiam Magii Chilonis amentia pectus, qui M. Marcello datum a Cæsare spiritum, sua manu eripuit, vetus amicus, et Pompeianæ militiæ comes, indignatus aliquem amicorum ab eo sibi præferri. Urbem enim a Mitylenis, quo se contulerat, repetentem, in Atheniensium portu pugione confodit, protinusque ad irritamenta vesaniæ suæ trucidanda tetendit; amicitiæ hostis, divini beneficii interceptor, publicæ religionis, quod ad salutem clarissimi civis recuperandam attinuit, acerba labes.

5. Hanc crudelitatem, cui nihil adjici posse videtur, C. Toranius atrocitate parricidii superavit. Namque triumvirum partes secutus, proscripti patris sui prætorii et ornati viri latebras, ætatem, notasque corporis, qui-

bus agnosci posset, centurionibus edidit, qui eum persecuti sunt. Senex, de filii magis vita et incrementis, quam de reliquo spiritu suo sollicitus, *an incolumis esset*, et *an imperatoribus satisfaceret*, interrogare eos cœpit. E quibus unus, *Ab illo*, inquit, *quem tantopere diligis, demonstratus, nostro ministerio, filii indicio occideris;* protinusque pectus ejus gladio trajecit. Collapsus itaque est infelix, auctore cædis quam ipsa cæde miserior.

6. Cujus fati acerbitatem L. Villius Annalis sortitus, quum in Campum ad quæstoria comitia filii descendens, proscriptum se cognosset, ad clientem suum confugit. Sed, ne fide ejus tutus esse posset, scelere nefarii juvenis effectum est: siquidem per ipsa vestigia patris militibus ductis, occidendum eum in conspectu suo objecit, bis parricida, consilio prius, iterum spectaculo.

7. Ne Vettius quidem Salassus proscriptus parum amari exitus, quem latentem uxor interficiendum, quid dicam, tradidit, an ipsa jugulavit? Quanto enim levius est scelus, cui tantummodo manus abest?

De improbe dictis et scelerate factis externorum.

1. Illud autem facinus, quia externum, tranquilliore affectu narrabitur. Scipione Africano patris et patrui memoriam gladiatorio munere Carthagine Nova celebrante, duo regii filii, nuper patre mortuo, in arenam processerunt, pollicitique sunt, *ibi se de regno prœliaturos, quo spectaculum illud illustrius pugna sua facerent.* Eos quum Scipio monuisset, *ut verbis, quam ferro dijudicare mallent, uter regnare deberet*, ac jam

major natu consilio ejus obtemperaret, minor, corporis viribus fretus, in amentia perstitit; initoque certamine, pertinacior impietas fortunæ judicio morte mulctata est.

2. Mithridates autem multo sceleratius, qui non cum fratre de paterno regno, sed cum ipso patre bellum de dominatione gessit. In quo qui aut homines ullos adjutores invenerit, aut deos invocare ausus sit, præ admiratione hæreo.

3. Quanquam quid hoc, quasi inusitatum illis gentibus miremur? quum Sariaster adversus patrem suum Tigranem, Armeniæ regem, ita cum amicis consenserit, ut omnes dexteris manibus sanguinem mitterent, atque eum invicem sorberent. Vix ferrent pro salute parentis tam cruenta conspiratione fœdus facientem.

4. Sed quid ego ista consector, aut quid iis immoror, quum unius parricidii cogitatione cuncta scelera superata cernam? Omni igitur impetu mentis, omnibus indignationis viribus, ad id lacerandum pio magis quam valido affectu rapior. Quis enim amicitiæ fide exstincta genus humanum cruentis in tenebris sepelire conatum, profundo debitæ exsecrationis satis efficacibus verbis adegerit? Tu videlicet efferatæ barbariæ immanitate truculentior, habenas romani imperii, quas princeps parensque noster salutari dextera continet, capere potuisti? aut, te compote furoris, in suo statu mundus mansisset? Urbem a Gallis captam, et trecentorum inclytæ gentis virorum strage fœdatam, alliensem diem, et oppressos in Hispania Scipiones, Trasimenum lacum, et Cannas, bellorumque civilium domestico sanguine madentem Æmathiam, amentibus propositis furoris tui repræsen-

tare et vincere voluisti. Sed vigilarunt oculi deorum; sidera vigorem suum obtinuerunt; aræ, pulvinaria, templa, præsenti numine vallata sunt; nihilque, quod pro capite Augusti, ac patria excubare debuit, torporem sibi permisit. Et in primis auctor ac tutela nostræ incolumitatis, ne excellentissima merita sua totius orbis ruina collaberentur, divino consilio providit. Itaque stat pax, valent leges, sincerus privati ac publici officii tenor servatur. Qui autem hæc violatis amicitiæ fœderibus tentavit subvertere, omni cum stirpe sua populi romani viribus obtritus, etiam apud inferos, si tamen illuc receptus est, quæ meretur, supplicia pendit.

CAPUT XII.

DE MORTIBUS NON VULGARIBUS.

De mortibus non vulgaribus Romanorum.

Humanæ autem vitæ conditionem præcipue primus et ultimus dies continet, quia plurimum interest, quibus auspiciis inchoetur, et quo fine claudatur; ideoque eum demum felicem fuisse judicamus, cui et accipere lucem prospere, et reddere placide contigit. Medii temporis cursus, prout fortuna gubernaculum rexit, modo aspero, modo tranquillo motu peragitur, spe semper minor, dum et cupide votis extenditur, et fere sine ratione consumitur. Nam et, si eo bene uti velis, etiam parvum amplissimum efficies, numerum annorum multitudine operum superando. Alioqui quid attinet inerti mora gaudere,

si magis vitam exigis, quam approbas? Sed, ne longius evager, eorum mentionem faciam, qui non vulgari genere mortis absumpti sunt.

1. Tullus Hostilius, fulmine ictus, cum tota domo conflagravit. Singularem fati sortem, qua accidit, ut columen urbis, in ipsa urbe raptum, ne supremo quidem funeris honore a civibus decorari posset, cœlesti flamma in eam conditionem redactum, ut eosdem penates et regiam, et rogum, et sepulcrum haberet.

2. Vix verisimile est, in eripiendo spiritu idem gaudium potuisse, quod fulmen; et tamen idem valuit. Nuntiata enim clade, quæ ad lacum Trasimenum inciderat, altera mater, sospiti filio ad ipsam portam facta obviam, in complexu ejus exspiravit; altera, quum falso mortis filii nuntio domi mœsta sederet, ad primum conspectum redeuntis exanimata est. Genus casus inusitatum: quas dolor non exstinxerat, lætitia consumpsit.

3. Sed minus miror, quod mulieres. M. Juventius Thalna consul, collega Ti. Gracchi consulis iterum, quum in Corsica, quam nuper subegerat, sacrificaret, receptis litteris decretas ei a senatu supplicationes nuntiantibus, intento illas animo legens, caligine orta, ante foculum collapsus mortuus humi jacuit. Quem quid aliud quam nimio gaudio enectum putemus? en cui Numantia, aut Carthago excidenda traderetur!

4. Majoris aliquanto spiritus dux Q. Catulus, cimbrici triumphi C. Mario particeps a senatu datus, sed exitus violentioris. Namque ab hoc eodem Mario postea propter civiles dissensiones mori jussus, recenti calce illito, multoque igni percalefacto cubiculo se inclusum pere-

mit : cujus tam dira necessitas maximus Marianæ gloriæ rubor exstitit.

5. Qua tempestate reipublicæ L. quoque Cornelius Merula consularis, et flamen dialis, ne ludibrio insolentissimis victoribus esset, in Jovis sacrario venis incisis contumeliosæ mortis denuntiationem effugit, sacerdotisque sui sanguine vetustissimi foci maduerunt.

6. Acer etiam et animosus vitæ exitus Herennii Siculi, quo C. Gracchus et aruspice et amico usus fuerat. Nam, quum eo nomine in carcerem duceretur, in ejus postem illiso capite, in ipso ignominiæ aditu concidit, ac spiritum posuit; uno gradu a publico supplicio, manuque carnificis citerior.

7. Consimili impetu mortis C. Licinius Macer, vir prætorius, Calvi pater, repetundarum reus, dum sententiæ dicerentur, in Mænianum conscendit : siquidem, quum M. Ciceronem, qui id judicium cogebat, prætextam ponentem vidisset, misit ad eum qui diceret, se non damnatum, sed reum periisse, nec sua bona hastæ posse subjici; ac protinus sudario, quod forte in manu habebat, ore et faucibus coarctatis, incluso spiritu pœnam morte præcurrit : qua cognita re Cicero de eo nihil pronuntiavit. Igitur illustris ingenii orator et ab inopia rei familiaris, et a crimine domesticæ damnationis, inusitato paterni fati genere vindicatus est.

8. Fortis hujus mors; illorum perridicula. Cornelius enim Gallus prætorius, et T. Haterius eques romanus inter usum puerilis Veneris absumpti sunt. Quanquam quorsum attinet eorum cavillari fata, quos non libido sua, sed fragilitatis humanæ ratio abstulit? Fine namque

vitæ nostræ variis et occultis causis exposito, interdum, quæ sunt immerentia, supremi fati titulum occupant, quum magis in tempus mortis incidant, quam ipsam mortem arcessant.

De mortibus non vulgaribus externorum.

1. Sunt et externæ mortes dignæ annotatu : qualis in primis Comæ, quem ferunt maximi latronum ducis Cleonis fratrem fuisse. Is enim, ad Rupilium consulem Ennam, quam prædones tenuerant, in potestatem nostram redactam, perductus, quum de viribus et conatibus fugitivorum interrogaretur, sumpto tempore ad se colligendum, caput operuit; innixusque genibus compresso spiritu, inter ipsas custodum manus, inque conspectu summi imperii, exoptata securitate acquievit. Torqueant se miseri, quibus exstingui, quam superesse, utilius est, trepido et anxio consilio, quanam ratione vita exeant, quærentes; ferrum acuant, venena temperent, laqueos apprehendant, vastas altitudines circumspiciant; tanquam magno apparatu, aut exquisita molitione opus sit, ut corporis atque animi infirmo vinculo cohærens societas dirimatur : nihil horum Coma; sed, intra pectus inclusa anima, finem sui reperit. Enimvero minimo studio retinendum bonum, cujus caduca possessio tam levi afflatu violentiæ concussa dilabi potuit.

2. Æschyli vero poetæ excessus, quemadmodum non voluntarius, sic propter novitatem casus referendus est. In Sicilia mœnibus urbis, in qua morabatur, egressus, aprico in loco resedit. Super quem aquila testudinem ferens, elusa splendore capitis (erat enim capillis vacuum),

perinde atque lapidi eam illisit, nt fractæ carne vesceretur. Eoque ictu origo et principium fortioris tragœdiæ exstinctum est.

3. Non vulgaris etiam Homeri mortis causa fertur. Qui in insula, quia quæstionem a piscatoribus propositam solvere non potuisset, dolore absumptus creditur.

4. Sed atrocius aliquanto Euripides finitus. Ab Archelai enim regis cœna in Macedonia domum hospitalem repetens, canum morsibus laniatns obiit : crudelitas fati tanto ingenio non debita.

5. Sicut illi excessus illustrium poetarum et moribus et operibus indignissimi. Sophocles ultimæ jam senectutis, quum in certamine tragœdiam dixisset, ancipiti sententiarum eventu diu sollicitus, aliquando tamen una sententia victor, causam mortis gaudium habuit.

6. Philemonem autem vis risns immoderati abstulit. Paratas ei ficus, atque in conspectu positas asello consumente, puerum, *ut illum abigeret*, inclamavit. Qui quum jam comestis omnibus snpervenisset, *Quoniam*, inquit, *tam tardus fuisti, da nunc merum asello;* ac protinus urbanitatem dicti crebro anhelitu cachinnorum prosecutus, senile gnttur salebris spiritus prægravavit.

7. At Pindarus, quum in gymnasio super gremium pueri, quo unice delectabatur, capite posito quieti se dedisset, non prius decessisse cognitus est, quam, gymnasiarcha claudere jam eum locum volente, nequidquam excitaretur. Cui quidem crediderim eadem benignitate deorum et tantum poeticæ facnndiæ, et tam placidum vitæ finem attributum.

8. Sicut Anacreonti quoque, quamvis statum humanæ

vitæ modum supergresso; quem uvæ passæ succo tenues et exiles virium reliquias foventem, unius grani pertinacior in aridis faucibus humor absumpsit.

9. Jungam illos, quos et propositum et exitus pares fecit.

Milo Crotoniates, quum iter faciens quercum in agro cuneis adactis fissam vidisset, fretus viribus, accessit ad eam, insertisque manibus divellere conatus est. Quas arbor excussis cuneis in suam naturam revocata compressit, eumque cum tot gymnicis palmis lacerandum feris præbuit.

10. Item Polydamas athleta, tempestate speluncam subire coactus, nimio et subito incursu aquæ labefacta ea ac ruente, ceteris comitibus fuga periculum vitantibus, solus restitit, tanquam humeris suis totius ruinæ molem sustentaturus; sed, pondere omni corpore humano potentiore pressus, imbris causa petitam latebram, dementis fati sepulcrum habuit.

Possunt hi præbere documentum, nimio robore membrorum, vigorem mentis hebescere, quasi abnuente natura utriusque boni largitionem; ne supra mortalem sit felicitatem, eumdem et valentissimum esse, et sapientissimum.

CAPUT XIII.

DE CUPIDITATE VITÆ.

De cupiditate vitæ Romanorum.

VERUM, quia excessus e vita et fortuitos, et viriles, quosdam etiam temerarios oratione attigimus, subjiciamus nunc æstimationi enerves et effeminatos, ut ipsa comparatione pateat, quanto non solum fortior, sed etiam sapientior mortis interdum, quam vitæ, sit cupiditas.

1. M. Aquilius, quum sibi gloriose exstingui posset, Mithridati maluit turpiter servire. Quem non aliquis merito dixerit pontico supplicio, quam romano imperio digniorem, quoniam commisit, ut privatum opprobrium publicus rubor exsisteret.

2. Cn. quoque Carbo magnæ verecundiæ est latinis annalibus. Tertio in consulatu suo jussu Pompeii in Sicilia ad supplicium ductus, petiit a militibus demisse et flebiliter, ut sibi alvum levare, priusquam exspiraret, liceret, quo miserrimæ lucis usu diutius frueretur, eo usque moram trahens, donec caput ejus sordido in loco sedentis abscinderetur. Ipsa verba tale flagitium narrantis secum luctantur; nec silentio amica, quia occultari non merentur; nec relationi familiaria, quia dictu fastidienda sunt.

3. Quid? Brutus exiguum et infelix momentum vitæ quanto dedecore emit! Qui a Furio, quem ad eum occi-

dendum Antonius miserat, comprehensus, non solum cervicem gladio subtraxit, verum etiam constantius eam præbere admonitus, ipsis his verbis juravit : *Ita vivam, dabo.* O fati cunctationem ærumnosam! o jurandi stolidam fidem! Sed hos tu furores, immoderata retinendi spiritus dulcedo, subjicis, sanæ rationis modum expugnando, quæ vitam diligere, mortem non timere præcipit.

De cupiditate vitæ externorum.

1. Eadem Xerxem regem pro totius Asiæ armata juventute, quod intra centum annos esset obitura, profundere lacrymas coegisti. Qui mihi specie alienam, revera suam conditionem deplorasse videtur, opum magnitudine, quam altiore animi sensu felicior. Quis enim mediocriter prudens mortalem se natum fleverit?

2. Referam nunc eos, quibus aliquos suspectos habentibus exquisitior sui custodia quæsita est; nec a miserrimo, sed ab eo, qui inter paucos felicissimus fuisse creditur, incipiam.

Masinissa rex, parum fidei in pectoribus hominum reponens, salutem suam custodia canum vallavit. Quo tam late patens imperium? quo tantus liberorum numerus? quo denique tam arcta benevolentia constricta romana amicitia, si ad hæc tuenda nihil canino latratu ac morsu valentius duxit?

3. Hoc rege infelicior Alexander, cujus præcordia hinc amor, hinc metus torserunt. Nam, quum infinito ardore conjugis Thebes teneretur, ad eamdem ex epulis in cubiculum veniens, barbarum compunctum notis threi-

ciis, stricto gladio jubebat anteire, nec prius se ibidem lecto committebat, quam a stipatoribus diligenter esset scrutatus: supplicium irato deorum numine compositum, neque libidini, neque timori posse imperare. Cujus timori eadem et causa, et finis fuit; Alexandrum enim Thebe pellicatus ira mota interemit.

4. Age, Dionysius Syracusanorum tyrannus hujusce tormenti quam longa fabula! Qui duodequadraginta annorum dominationem in hunc modum peregit: submotis amicis, in eorum locum ferocissimarum gentium homines, et a familiis locupletum electos prævalidos servos, quibus latera sua committeret, substituit; tonsorumque metu, tondere filias suas docuit; quarum ipsarum, postquam adultæ ætati appropinquabant, manibus ferrum non ausus committere, instituit, ut candentium juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent: nec securiorem maritum egit, quam patrem; duarum enim eodem tempore, Aristomaches Syracusanæ et Locrensis Doridis, matrimoniis illigatus, neutrius unquam, nisi excussæ, complexum petiit; atque etiam cubicularem lectum, perinde quasi castra, lata fossa cinxit, in quem se ligneo ponte recipiebat, quum forem cubiculi extrinsecus a custodibus opertam, interiorem claustro ipse diligenter obserasset.

CAPUT XIV.

DE SIMILITUDINE FORMÆ.

De Similitudine formæ Romanorum.

De similitudine autem oris, et totius corporis, altiore doctrina præditi subtilius disputant. Eorumque alii in ea sunt opinione, ut existiment, illam origini et contextui sanguinis respondere; nec parvum argumentum ex ceteris animalibus trahunt, quæ fere gignentibus similia nascuntur : alii negant certam hanc esse naturæ legem, sed species mortalium, prout fortuita sors conceptionis obtulit, attribui; atque ideo plerumque ex speciosis deformes, et ex robustis invalidos partus edi. Verum, quoniam ista quæstio in ambiguo versatur, pauca inter alienos conspectæ similitudinis exempla referemus.

1. Magno Pompeio Vibius ingenuæ stirpis, et Publicius libertinus ita similes fuerunt, ut, permutato statu, et Pompeius in illis, et illi in Pompeio salutari possent. Certe quocunque aut Vibius, aut Publicius accesserant, ora hominum in se obvertebant, unoquoque speciem amplissimi civis in personis mediocribus annotante. Quod quidem fortuitum ludibrium, quasi hereditarium ad eum penetravit.

2. Nam pater quoque ejus eousque Menogenis, coqui sui, similis esse visus est, ut vir, et ferox animo et præ-

potens armis, sordidum ejus nomen repellere a se non valuerit.

3. Eximiæ vero nobilitatis adolescens Cornelius Scipio, quum plurimis et clarissimis familiæ suæ cognominibus abundaret, in servilem *Serapionis* appellationem vulgi sermone impactus est, quod hujusce nominis victimario quam similis erat. Nec illi aut morum probitas, aut respectus tot imaginum, quo minus hac contumelia aspergeretur, opitulata sunt.

4. Generosissimum consulatus collegium Lentuli et Metelli fuit: qui ambo in scena propter similitudinem histrionum propemodum spectati sunt; sed alter ex quodam secundarum cognomen *Spintheris* traxit; alter, nisi *Nepotis* a moribus accepisset, Pamphili tertiarum, cui simillimus esse ferebatur, habuisset.

5. At M. Messalla consularis et censorius, *Menogenis;* Curioque omnibus honoribus abundans, *Burbulei:* ille propter oris aspectum, hic propter parem corporis motum, uterque scenici nomen coactus est recipere.

De Similitudine formæ externorum.

1. Abunde sint hæc de domesticis, quoniam et personis sunt excellentia, et non obscura notitia celebrantur.

Regi Antiocho unus ex æqualibus, et ipse regiæ stirpis, nomine Artemon, perquam similis fuisse traditur. Quem Laodice, uxor Antiochi, interfecto viro, dissimulandi sceleris gratia, in lectulo perinde quasi ipsum regem ægrum collocavit; admissumque universum po-

pulum, et sermone ejus et vultu consimili fefellit; crediderunt que homines ab Antiocho moriente Laodicen et natos ejus sibi commendari.

2. Hybream autem Mylasenum, copiosæ atque concitatæ facundiæ oratorem, Cymæorum servo strigmenta gymnasii colligenti tam similem ferunt, ut tantum non germanum fratrem totius Asiæ oculi assignarent; ita lineamentis oris et omnium membrorum compares erant.

3. Ille vero, quem in Sicilia prætoris admodum similem fuisse constat, petulantis fuit animi. Proconsule enim dicente, *mirari se, quapropter sui tam similis esset, quum pater suus in eam provinciam nunquam accessisset: — At meus*, inquit, *Romam frequenter accessit.* Joco namque lacessitam matris suæ pudicitiam, invicem suspicione in matrem ejus rejecta, audacius, quam virgis et securibus subjecto conveniebat, ultus est.

CAPUT XV.

DE HIS QUI PER MENDACIUM SE IN ALIENAS FAMILIAS INSERUERUNT.

De his qui per mendacium se in alienas familias inseruerunt apud Romanos.

Sed tolerabilis hæc, uni tantummodo anceps temeritas : quod sequitur impudentiæ genus, nec ferendum ullo modo, periculique tum privatim tum etiam publice late patentis.

1. Nam, ut Equitium, Firmo piceno monstrum veniens, relatum jam in hujusce libri superiore parte, prætercam, cujus in amplectendo Tib. Graccho patre evidens mendacium, turbulento vulgi errore, amplissima tribunatus potestate vallatum est; Herophilus equarius medicus C. Marium septies consulem avum sibi vindicando ita se extulit, ut coloniæ veteranorum complures, et municipia splendida, collegiaque fere omnia patronum adoptarent. Quin etiam, quum C. Cæsar, Cn. Pompeio adolescente in Hispania oppresso, populum in hortis suis admisisset, proximo intercolumnio pæne pari studio frequentiæ salutatus est. Quod nisi divinæ Cæsaris vires huic erubescendæ procellæ obstitissent, simile vulnus respublica excepisset, atque in Equitio acceperat. Ceterum decreto ejus extra Italiam relegatus, postquam ille cœlo receptus est, in Urbem rediit, et consilium interficiendi senatus capere sustinuit. Quo nomine jussu patrum necatus in carcere, seras prompti animi ad omne moliendum scelus pœnas pependit.

2. Nec divi quidem Augusti etiamnum terras regentis excellentissimum numen ab hoc injuriæ genere intentatum. Exstitit enim, qui *clarissimæ ac sanctissimæ sororis ejus Octaviæ utero se genitum* fingere auderet; *propter summam autem imbecillitatem corporis, ab eo, cui datus erat, perinde atque ipsius filium retentum, subjecto in locum suum proprio filio*, diceret: videlicet, ut eodem tempore sanctissimi penates, et veri sanguinis memoria spoliarentur, et falsi sordida contagione inquinarentur. Sed, dum plenis impudentiæ velis ad sum-

mum audaciæ gradum fertur, imperio Augusti remo publicæ triremis affixus.

3. Repertus est etiam, qui se diceret esse Q. Sertorii filium : quem ut agnosceret uxor ejus, nulla vi compelli potuit.

4. Quid Trebellius Calca? quam asseveranter se Clodium tulit! Et quidem, dum de bonis ejus contendit, in centumvirale judicium adeo favorabilis descendit, ut vix justis et æquis sententiis consternatio populi ullum relinqueret locum. In illa tamen quæstione neque calumniæ petitoris, neque violentiæ plebis judicantium religio cessit.

5. Multo fortius ille, qui, Cornelio Sylla rerum potiente, in domum Cn. Asinii Dionis irrupit, filiumque ejus patriis penatibus expulit, vociferando, *non illum, sed se Dione esse procreatum.* Verum, postquam a Syllana violentia Cæsariana æquitas reduxit gubernacula romani imperii, justiore principe rempublicam obtinente, in publica custodia spiritum posuit.

De his qui per mendacium se in alienas familias inseruerunt apud externos.

1. Eodem præside reipublicæ in consimili mendacio muliebris temeritas Mediolani repressa est. Siquidem, quum se pro Rubria quædam, perinde ac falso credita esset incendio periisse, nihil ad se pertinentibus bonis insereret, nec ei aut tractus ejus splendidi testes, aut cohortis Augusti favor deesset, propter inexpugnabilem Cæsaris constantiam irrita nefarii propositi abiit.

2. Idem Barbarum quemdam, ob eximiam similitu-

dinem Cappadociæ regnum affectantem, tanquam Ariarathes esset, quem a M. Antonio interemptum luce clarius erat, quanquam pæne totius Orientis civitatum et gentium credula suffragatione fultum, caput imperio dementer imminens, justo impendere supplicio coegit.

ADNOTATIONES

IN VALERIUM MAXIMUM.

LIBER SEXTUS.

Cap. I. De Pudicitia. — *Prisca religione.* Quod Juvenalis, sed male, innuit :

> Credo Pudicitiam Saturno rege moratam
> In terris, visamque diu.

Vestæ. Vesta, dea præses ignis, qui Romæ in ejus templo diu noctuque alebatur a virginibus vestalibus.

Capitolinæ. Erat Capitolium templum Jovis in clivo Tarpeio, ita dictum quod dum jacerentur ejus fundamenta, in iis hominis caput inventum esset. Romani dona interdum Jovi et Superis offerebant, eaque deportabant in eorum templa ut essent monumenta pietatis.

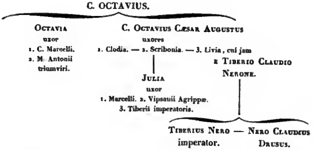
Junonis. Conjugiis præerat Juno. Cujus aram pellici tangere non licuit.

Pulvinaribus. Pulvinar. Sacculum ea vox significat pluma, vel tomento molli fartum, qui subjici solet capiti, aut cubito cubantium. Id porro moris Romæ erat ut devictis hostibus, aut re quovis alio modo bene gesta, sternerentur in templis lectuli, et in iis collocarentur deorum statuæ pulvinis impositæ, ut iis a populo supplicaretur : imo apponebantur dapes opimæ, quasi diis, in communi lætitia, epulaturis.

> Ornare pulvinar deorum
> Tempus erat.
>
> Horatius, lib. 1, *Od.* 37.

Juliæ. Forsan, hæc est Julia, Augusti filia, cui tam impudenter adulatur Valerius. Fuit Julia, primo Marcelli, deinde M. Agrippæ, postremo Tiberii uxor. Scilicet hoc in tempore libidine et flagitiis non per orbem famosa. Quidam volunt hanc esse Liviam, Tiberii matrem, cui Julium nomen post adoptionem vulgo datum : ut ex Tacito satis abunde liquet : « Nihil primo senatus die agi passus, nisi de supremis Augusti, cujus testamentum inlatum per virgines Vestæ, Tiberium et Liviam heredes habuit. Livia in *familiam Juliam* nomenque Augustæ adsumebatur. » Et *Ann.* lib. I, cap. XIV : « Multa patrum et in Augustam adulatio. Alii parentem, alii matrem patriæ appellandam; plerique, ut nomini Cæsaris adscriberetur, *Juliæ filius*, censebant. » Itaque Liviam Augusti uxorem indicari recte quidam censent, quæ pudicitiæ singularis laude floruit.

STEMMA CÆSARUM.

Matronalis stola. Matris familias vestis usque ad imos pedes demissa.

> . . . . Tarpeium limen adora
> Pronus, et auratam Junoni cæde juvencam,
> Si tibi contigerit capitis matrona pudici :
> Paucæ adeo Cereris vittas contingere dignæ.
>
> JUVENAL., Sat. VI.

Ades igitur. O Pudicitia! — Nam inviolata pudicitia est laudum muliebrium altissimum fastigium, sicut violata et polluta est labes indelebilis.

1. *Deplorasset.* Sic Livius libro 1, cap. 58 : « Quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto suut tuo. Ceterum corpus est tantnm violatum, animus insous; mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adnltero fore. Sextus est Tarquinius qui hostis, pro hospite, priore nocte vi armatus, mihi, sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. » Dant ordine omnes fidem : consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti : mentem peccare, non corpus; et unde cousilium abfuerit, culpam abesse. — « Vos, iuquit, videritis quid illi debeatur; ego me, etsi peccato absolvo, supplicio nou libero; nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet. »

2. *Virginius.* Livius, lib. III, cap. 47. Sic Virginius ad Appium : « Icilio, Appi, uou tibi filiam despoudi : et ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in coucubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio : uon spero esse passuros illos qui arma habent. »

3. *Servum.* Scilicet pædagogum.

4. *Errore lapsus.* Forsan libertus antea filiæ, parvulæ admodum, oscula dederat.

7. *Marcellus.* M. Claudius Marcellus Gallos Insubres, eorumque ducem Viridomarum superavit, Syracusas bello punico secuudo cepit anno Urbis 542. At quarto post anno, secundis cum Annibale prœliis aliquot factis, ejusdem insidiis circumventus et oppressus est. De quo Horatius :

> Crescit, occulto velut arbor ævo,
> Fama Marcelli.
>
> Lib. 1, *Od.* 12.

Tribuno. Tribuni erant plebis qui jura populi tuebantur. Instituti fuere anno conditæ Romæ 261; quum enim ob creditorum impotentiam et fenebre malum, plebs trans Auienem secessisset a patriciis, Menenii Agrippæ consilio et oratione reconciliata est, impetrato prius isto magistratu, quem ad sui tutelam violentiæ patrum objiceret. Alii tribuni militares dicti sunt qnod olim e primis tribubus legerentur. Sex erant in unaquaque legione, cui per vices præerant. Jus dicebant militibus; signum dabant excubiis.

In rostra. Per rostra intelligitur suggestum in romano foro unde ad plebem fieri verba consneverant. Ejus loci pars infima ornata fuerat rostris, seu proris navium quæ in prœlio navali, contra Antiates gesto, captæ fuerant ex hostibus. Livius lib. VIII. Atque hæc quidem rostra vetera vocabantur. Exstructa snnt deinde alia, quæ nova sunt appellata, et ornata rostris navium in Actiaca pugna captarum ab Augusto.

10. *Triumvir capitalis.* Judicia de servis et furibus exercebant tres vnlgo jndices minores, qui triumviri seu tresviri capitales dicebantur.

11. *Cornicularium.* Putat Vorstius cornicularios fuisse milites honoratiores, tribunorum ac centnrionum beneficiarios, dictos a corniculo galearum quæ speciem cornnum referebant.

13. *Castrati sunt.* Ut jocose ait Horatius :

.... Testes, caudamque salacem
Demeteret ferrum.

Familiæ. Hoc est servorum.

Fraudi. Crimini, ni fallor.

De Pudicitia externorum. — 1. *Erythræo.* Alii habent *Erechthæo litori.* Ceterum Erythræum litus vicinum est urbi Erythris in Ionia. Erechthæum autem litus atticas fines significat. Fuit Erechthæus Atheniensium rex.

2. *Olympo.* Olympus mons Thessaliæ.

Cap. II. Quæ libere dicta, aut facta. — 1. *Priverno.* Privernum, oppidum Latii, nunc *Piperno Vecchio.*

3. *Numantiæ.* Numantia, urbs Hispaniæ, ad Durium, nunc *Soria.*

Catenæ. Aliqnot habent : *Catenatæ cervices, tunc totius fori frementis ora clauserunt.* At nostra lectio, ait doctissimus *Hase*, benc habet : catenæ enim illorum regum, tunc velnti cervicibus populi injectæ, effecerunt ut omnes non secus ac vincti obmutescerent.

4. *Prædes.* Prædes sive sponsores ii dicuntur qui promittunt aliquem in jure adfuturum die constituta. In re capitali *vades*, in re civili *prædes* usitatius appellantur.

5. *Libertas sine Catone.* Mirum quidem Valerium ita locutum esse sub Tiberii temporibus. Occurrit versus Horatii :

..... Catonis
Nobile lethum.

Senatorem. Scaurum forsan, qui accusabatur quod Sardos expilasset.

6. *Quirites, acclamate.* Per Quiritem intelligitur civis romanus. Sabini, Italiæ populi, Curites seu Quirites olim appellabantur a Curibus, eorum urbe primaria, sive quod basta, qua plurimum utebantur, *quiris* eorum lingua diceretur. Diu cum nascente Roma vario bello conflictati, demum icere fœdus ea lege, ut in unum populum ipsi Romanique coalescerent, ac nomen Quiritium Romani adsciscerent.

8. *Brutum.* Hic pater fuit ejus Bruti qui Cæsarem interemit.

Fas atque nefas. Sic omnes habent libri. Frustra ergo Perizonius et Torrenius, *fas ac jus.* Virgilius, *Georg.* lib. IV :

Quippe ubi fas versum atque nefas.

Omnesque eos. Vide PLUTARCHUM in *Pompeio.* Domitius Ahenobarbus non jussu Pompeii occisus fuit. Expugnaverat castra Pompeius, Domitiusque ictibus confossus occidit. Brutus autem salutem suam et militum Pompeii fidei commiserat. Quum dimissus ad castellum quoddam juxta Padum se contulisset, jussu Pompeii a Geminio interfectus est. Servaverat Carbo Pompeio magno paterna bona; sed Pompeius in Syllæ favorem Carbonem victum crudeliter tractavit et interfici jussit. Cum Sertorio se conjunxerat Perpenna; unus autem e conjuratis contra horum vitam, Antonius, Sertorium in convivio transfixit : quo facto Perpenna facilius a Pompeio superatus et necatus est.

9. *Diphilus.* Speciosa quidem, ut ait Justus Lipsius, historia est; sed haud scio an satis vera. Quomodo in præsentem Pompeium Diphilus ista dixerit, quum ex Cicerone observaverim, Pompeium, tum quum hæc agerentur, Roma abfuisse, et Capuæ toto illo tempore egisse? Sed verba mihi Ciceronis ponenda sunt, ex quibus et hoc quod dico apertius intelligatur, et Valerii error manifestior evadat. « Ludis Apollinaribus Diphilus tragœdus in nostrum Pompeium petulanter est invectus : *Nostra miseria, tu*

es magnus. Millies coactus est dicere eadem. *Virtutem istam, veniet tempus quum graviter gemas*, totius theatri clamore dixit. Litteræ Capuam ad Pompeium volare dicebantur. » — Per hæc verba *directis in Pompeium magnum manibus*, intelligi quidam putant *in statuam ejus*. Quid ex his colligi possit, videant docti.

12. *Triumviri*. Post necem C. Julii Cæsaris, anno Urbis conditæ 711, Antonius cum Octavio Cæsare, qui postea Augustus Cæsar fuit, et cum M. Lepido, Urbis dominatum occupavit. Initam cnm Octavio societatem sæpe discidit, sæpe sarsit. Sed quum repudiata Octavia, ejns sorore, totum se Cleopatræ dedisset, ipsi Octavius bellum indixit, et classe victum fugere in Ægyptum compulit : ubi obsessus Alexandriæ, et victus, seipsum denique interemit. Hic finis triumviratus.

Temporibus Cæsaris. Hæc post triumviratus tempora dixisse videtur.

Senectutem. Idem Solon respondisse fertur, quum Pisistratus ex eo quæreret : Qua tandem spe fretus sibi tam audacter resisteret? — Senectute, respondit Solon.

Quæ libere dicta aut facta ab externis. — 2. *Dionysii*. Tres tyranni fuisse videntur, Gelo et uterque Dionysius.

Itaque, ne. Habent quidam codices, *itaque timens ne*. Sed hac voce omissa, animosius responsum est, ut Torrenio videtur.

3. *Cyrenæum*. Cyrenæ, urbs Africæ, nunc *Cayron;* unde Cyrenæi.

Cap. III. De Severitate. — 1. *Præcipitatus est*. De saxo Tarpeio. Domus ejus diruta, bona publicata sunt.

Ex Senonibus. Hoc est ex hostibus, et ideo dignus judicatus qui de saxo Tarpeio præcipitaretur.

Monetæ. Juno *Moneta* dicta a verbo *monere*, quod ibi vox numinis audita esset monentis adventare Gallos.

Senatus enim. Sed idem a Nostro narratur sequenti modo : Cassius filium, qni tribnnus plebis Agrariam legem primus tulerat, multisque aliis rebus popnlariter animos hominum amore sui devinctos tenebat, postquam illam potestatem deposuit, adhibito propinquorum et amicorum consilio, affectati regni crimine domi damnavit; verberibusque affectum necari jussit, ac peculinm ejus Cereri consecravit. (Lib. v, c. 8, § 2.)

Nepotibus Africani. Mater Gracchorum Cornelia filia fuit Scipionis Africani.

De robore. Robur, inquit Festus, in carcere dicitur is locus, quo præcipitatur maleficorum genus, quod aute arcis robusteis includebatur. Livius quoque, libro XXXVIII, c. 59 : « Ut in carcerem inter fures uocturnos et latroues vir clarissimus incladatur et in robore et tenebris expiret, deinde nudus ante carcerem projiciatur. » Lipsio robur potius supplicii quam custodiæ locus fuisse videtur.

2. *Novem collegis.* Anno Urbis conditæ 268. Hic Valerius numerum sui temporis antiquis temporibus tribuit; uondum enim erant decem tribuni, sed quiuque.

3. *Gemoniarum.* Gemoniæ ita dictæ sunt a voce *gemere.* Locus erat præceps quo damnatorum corpora unco trahebantur. Apud quosdam *gemonii gradus*, *gemoniæ scalæ.*

4. *Tribubus.* Romulus populum romauum tres in partes divisit, quas vocavit tribus. Qui erant in prima vocabantur Rhamnes; qui in secunda, Tatienses; Luceres qui in tertia : nimirum a uominibus Romuli, et Tatii regis Sabinorum, ac Luceri Ardeatis, seu Lucumonis Etrusci regis, cum quibus fœdus a Romulo ictum erat. Numerus tribuum excrevit postea ad triginta et quinque.

5. *Ne quis.* Adde *servus;* uam prætoris edictum constat fuisse ejusmodi : Ne quis cum telo servus esset.

6. *Pater defendit.* « Hunccine, aiebat, quem modo decoratum ovautemque victoria incedeutem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum iuter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albauorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, qoæ paulo ante armatæ imperium populo romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus : arbori infelici suspende : verbera vel intra pomœrium, modo inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomœrium, modo inter sepulcra Curiatiorum. Quo euim ducere hunc juvenem potestis, ubi nou sua decora eum a tanta fœditate supplicii viudiceut? » (Livius, lib. I, c. 26.)

7. *Cognatas.* Quidam iu textum receperunt *cognati*, frustra. Mulieres damnatæ aut cognatis, aut in quorum potestate essent, traditæ sunt, ut ipsi privatim animadverterent in eas.

9. *Quod vinum.* Refert Gellius non miuus punitas esse mu-

lieres a judieibus, quæ vino usæ essent, quam si adulterium commisissent.

De Severitate externorum. — 1. *Libros Archilochi.* Lycambes, homo laecdæmonius, Neobulen filiam Arehilocho eivi suo, poetæ, desponderat : mutata mente alteri loeavit. Quod indigne ferens Archilochus tam amaro earmine proseidit Lycamben, ut eum ad suspendium adegerit. Tamen si Plutarebo fides, alia fuit causa damnationis. Arehilochum cum libris republiea ejeetum fuisse narrat, quod scripsisset : *Melius esse arma abjicere, quam mori.*

Cap. IV. De graviter dictis aut factis. — 1. *Campanus.* Non Campanus sed Latinus fuit, ut e Livio liqnet, qui eum diu ante pugnam eannensem vixisse narrat.

Filius ejus. Errat Valerins, aut ibi manca lectio est. Filius ejus esse non potuit, nam exx et amplius post eum vixit. Quidam habent ejusmodi : « Ut Annius olim Campanus etiam eonsulem alterum Capnæ ereari debere asseverabat, sic eontusns et æger romani imperii spiritus erat; tunc Manlius Torquatus, stirpis ejus..... »

Veserim. Oppidum et flumen Campaniæ.

Par illius. Eumdem Manlium esse e Livio aliisque constat. Pighins leetionem in textum reeepit : *Par ejus quoque Manlii gravitas, quum consulatus.....*

3. *Senatusconsultum.* Quod erat bujusmodi : Nisi abstineret a bello contra Ptolemæum, bellum a Romanis sibi indictum esse.

4. *Dissensione.* De judiciis senatorius ordo et equestris inter se dissidebant. Rutilius quæstor cum prætore suo eonsenserat ne quid agerent publicani in provincia sua. Publicanorum conspiratione rens factus, Rutilius ab equestri ordine damnatus est.

Felicitatis cognomen. Qnod gessit Sylla. Nam post victoriam creatus dictator perpetnus, voluit se faustum atque felicem appellari.

De Graviter dictis aut factis ab externis. — 2. *Aufer.* Socratem dixisse alii narrant : « Bonam esse orationem, sed sibi non convenientem; sieut vestis pulehra esse possit, nec tamen unicuique accommodata. »

Socrates exstingui. Quibusdam illud perobseurum videtur. Sensus est : Maluit Socrates mori nt vir sapientissimus, quam arte Lysiæ vivere.

3. *Tauro*. Taurus, mons Asiæ.

Decies centum millibus. Quæ summa omnem excedit modum. Variant scriptores in pecuniæ summa. Diodorus *tria millia*, Plutarchus *decem millia* scribunt. Talentum erat aliud atticum, libris bis mille quadringentis respondens : aliud ægyptium, valens bis mille sexcentas octoginta octo. Hoc narratur a Curtio sequenti modo : « Ante suasisse, ait Parmenio, ut captivos apud Damascum redimentibus redderet; ingentem pecuniam potuisse redigi ex iis qui multi vincti virorum fortium occupaverunt manus. Et nunc magnopere censere, ut unam anum et duas puellas, itinerum agminumque impedimenta, tribus millibus talentis auri permutet. Opimum regnum occupari posse conditione, non bello : nec quemquam alium inter Istrum et Euphratem possedisse terras ingenti spatio intervalloque discretas. Macedoniam quoque respiceret potius, quam Bactra et Indos intueretur. — Et ego pecuniam, quam gloriam mallem, si Parmenio essem : nunc Alexander, de paupertate securus sum; et me non mercatorem memini esse, sed regem. Nihil quidem habeo venale; sed fortunam meam utique non vendo. Captivos si placet reddi, honestius dono dabimus, quam pretio remittemus. »

Tertia. Victus est apud Arbellas Darius, et ingens Persarum imperium sepelivit Alexander.

Cap. V. De Justitia. — *Justitiæ*. Justitia est constans ac perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi.

Nostra civitas. Præclare Montesquieu : *Le peuple romain avait de la probité*.

1. *Senatus censuit*. Tradunt alii jussisse Camillum, ut pueri vinctum magistrum virgis cædentes in patriam remitterentur. Sic locutus est Camillus : « Non ad similem tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse, cum scelesto munere, venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est; quam ingeneravit natura utrisque, est, eritque. Sunt et belli sicut pacis jura, justeque ea non minus quam fortiter didicimus gerere. Arma habemus, non adversum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur, sed adversus armatos et ipsos, qui, nec læsi nec lacessiti a nobis, castra romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti : ego romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam. »

Camerinos. Camerini, incolæ urbis Camerini, Picenum ab Umbria dirimentis. Nunc *Camerino.*

Fabricio. Is est Fabricius, consul romanus, eximiæ frugalitatis. Adversus Pyrrhum, Epirotarum regem, et Samnites, circa annum Urbis conditæ 470, ante Christum 270, gravia bella gessit, eorum armis et muneribus invictus. Virgilius, lib. VI *Æneid.*, *Parvo potentem Fabricium* nominavit.

2. *Verruginem.* Oppidum Italiæ Volscorum. Vide librum III, c. 2, 8.

3. *Perduellionis.* Olim perduelles dicti quos nunc hostes vocant. Perduellionis reus erat is qui hostilia in rempublicam moliebatur.

Centuriæ. Servius Tullius, anno Urbis 185, dum censum instituit, populum omnem distribuit in sex classes, pro ratione fortunarum; ita ut qui ditissimi essent in prima classe censerentur; alii, quorum res familiaris angustior in aliis classibus reponerentur, certo quodam ordine servato, donec ad tenuioris fortunæ cives deveniretur; qui sextam conficiebant classem. Singulæ classes multas complectebantur centurias: prima, v. g., classis centurias numerabat XCVIII. Centuriarum pars una senes complectebatur, altera juvenes.

De Justitia externorum. — 1. *Mitylenæus.* Mitylena, urbs insulæ Lesbi, nunc *Metelino.*

2. *Gythæum.* Gythæum, Spartanorum navale, nunc *Kolo-Kytia.*

3. *Locrensium.* Locri, urbs Bruttiorum, nunc *Motta di Bursano.*

4. *Charondæ.* Fuit Charondas Pythagoræ discipulus, et non Thuriis tantum sed et Catanæ leges tulisse videtur.

Cap. VI. De Fide publica. — 1. *Pontificem maximum.* Fuit Æmilius Lepidus pontifex maximus postquam tutelam gessit regis Ptolemæi, Epiphanis cognomine. Hic Valerius errat quum a rege relictum tutorem populum romanum dicit. Mortuo rege, Romam ab Alexandrinis missi sunt legati qui populum romanum orarent ut tutelam pupilli susciperet. Vide Justinum, libro XXXI. — *Tutelam.* Tutela est vis ac potestas in capite libero jure civili data ac permissa, ad tuendum eum qui se per ætatem defendere non potest. Hinc tutores dicti qui rebus et fortunis impuberum consulerent. Qui vero puberibus, qui prodigis, qui mente captis, ac furiosis aliisque, quod res suas gerere non possent,

administratores dabantur ex lege, hi propric curatores dicebantur, atque eorum munus, *cura* seu *curatio*.

3. *Claudio prætore*. Quidam habent, *per feciales culeo prætor dedendos curavit*. Frustra mutatur. Nam apud Livium : *Jussu M. Claudii prætoris urbis per feciales traditi sunt*. — Prætor magistratus apud Romanos fuit a consule secundus. A præeundo dictus, quia juri dicendo interdum etiam exercitui præerat. Illius tamen præcipuum munus fuit, jus dicere : quod ipsi primum consules faciebant. Sed quum belli quoque gererent curam et sæpe ab urbe abesse cogerentur, prætor unus creatus est anno Urbis cond. 387, qui civium lites componeret : anno vero 510 alter additus est, qui jus diceret peregrinis. Excrevit postea numerus prætorum usque ad quatuordecim. Porro in municipiis quibusdam, id est, minoribus oppidis, prætor summus magistratus erat; ut apud Fundanos et Prænestinos : in aliis vocabatur dictator, ut Lanuvii et Tusculi : in aliis, ædilis, ut apud Arpinates : alibi duumvir, ut Confinii : alibi quatuorvir, ut Neapoli : alibi quæstor, ut Fercti.

5. *Apollonia*. Urbe Asiæ.

Ædiles. Ædilis magistratus erat, cui ædium privatarum et publicarum, ludorum cura demandata.

Quæstoremque. Quæstor magistratus erat qui pecuniæ publicæ curam gerebat. Præerat ærario, vectigalia colligebat, annonam et stipendia exercitibus comparabat. Quæstura primus ad honores alios gradus erat.

De fide publica, quam coluere externi. — 1. *Stragem*. Errat Valerius. Nam Saguntum initio secundi belli punici dirutum est, multo *ante* Scipionum cladem. Quare *ante* legere vult Pighius; sed obstant omnes.

2. *Petellini*. Petellia, urbs Bruttiorum, ubi nunc *Strongoli*.

Cap. VIII. De fide servorum erga dominos. — 1. *Tam fortem spiritum*. Cur non?

2. *Prænestinæ*. Præneste, urbs antiqua Latii, nunc *Palestrina*.

4. *Pii victoris*. Id est, Octaviani.

5. *Triumviris*. Postquam Augustus adjunctis sibi Antonio et Lepido, rempublicam occupavit, qui triumviratus est appellatus, multi ab illis cives proscripti, id est, publice in tabella scripti fuere, mercede proposita, si quis eos interfecisset.

Cap. IX. De Mutatione morum, aut fortunæ. — 1. *Filium victorem.* « Quandoquidem, inquit, tu, Tite Manli, neque imperium consulare neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti; et, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem romana res, solvisti, meque in eam necessitatem adduxisti, ut, aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque, obliviscendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quam respublica tanto suo damno nostra peccata luat. Triste exemplum, sed in posterum salubre, juventuti erimus. Me quidem, quum ingenita caritas liberûm, tum specimen istud virtutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet. Sed, quum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda, ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, pœna restituas. I, lictor, deliga ad palum. » (Livius, lib. viii, c. 7.)

5. *Civile bellum.* Catulus collegam M. Lepidum, qui acta Syllæ rescindere tentavit, Italia expulit. Vide librum ii, c. 8, § 7.

7. *Fascibus.* Fasces erant virgarum seu bacillorum manipuli, revincti loro. In medio manipulo erat securis, cujus cuspis exstabat. Hæc significabat potestatem interficiendi; virgæ vero, potestatem levius castigandi sontes, pro criminum videlicet gravitate aut levitate. Præibant consulibus lictores duodecim cum totidem fascibus. Iis olim utebantur Etruriæ reges, a quibus eosdem, ut alia quædam majestatis insignia, sumpsit Tarquinius Priscus, quintus rex Romanorum.

9. *Ex Parthis.* Parthi hoc tempore obtinebant imperium veterum Medorum ac Persarum. Antea subditi Persis erant, eorumque regio inter Persidem et Hircaniam sita. Crassum Romanorum ducem qui se cum C. Julio Cæsare ac Pompeio conjunxerat, et Syriam sortitus erat, deleverant cum exercitus majori parte, ac Romanorum capta in acie signa suis templis intulerant, anno Urbis cond. 701. Parthorum rex, Arsacides, Crassi caput quum omni contumelia affecisset, corpus feris et alitibus devorandum exponi jussit.

11. *Liparas.* Liparæ, insulæ Siciliam inter et Italiam, nunc *Lipari.*

13. *Q. Cæpio.* Eum tribunus plebis in carcerem conjectum, quod illius culpa exercitus noster a Cimbris et Teutonis videbatur

deletus, veteris arctæque amicitiæ memor publica custodia liberavit : nec hactenus amicum egisse contentus, etiam fugæ ejus comes accessit (Valerius, lib. iv, c. 7, § 3). Forsan haud multo post iterum in vincula publica conjectus est.

14. *Arpinatibus.* Arpinum, urbs Latii, nunc *Arpino*, patria Marii et Ciceronis.

Candidatus. Prætor quidem creatus, sed inter sex candidatos postremo loco. Quod nonnihil ignominiosum erat, ut contra primo loco renuntiari honorificum. Cicero sæpe gloriatur, se frequentibus populi suffragiis primum prætorem factum esse.

Jugurtham regem. Jugurtha, rex Numidiæ in Africa, bellum grave gessit cum Metello et Mario. Proditus a Boccho, rege Mauritaniæ, ad quem confugerat, venit in Marii potestatem, a quo ductus Romam et in triumpho ostentatus, postmodum in carcere necatus est. Anno Urbis cond. 648.

De Mutatione morum, aut fortunæ in externis. — 1. *Polemo.* Sic Horatius, lib. ii, sat. 3 :

> .... Quæro, faciasne, quod olim
> Mutatus Polemo? ponas insignia morbi,
> Fasciolas, cubital, focalia; potus ut ille
> Dicitur ex collo furtim carpsisse coronas,
> Postquam est impransi correptus voce magistri.

5. *Samos.* Insula Ioniæ.

LIBER SEPTIMUS.

Cap. I. De Felicitate. — *Secundas.* Belle Flaccus :

> Præsens vel imo tollere de gradu
> Mortale corpus, vel superbos
> Vertere funeribus triumphos.
> Lib. i, *Od.* 35.

Docet idem quo pacto nos in utraque sorte gerere deceat :

> Æquam memento rebus in arduis
> Servare mentem, non secus in bonis

Ab insolenti temperatam
Lætitia, moriture Delli.
Lib. II, *Od.* 3.

1. *Metellum.* Q. Cæcilius Metellus, cognomento Macedonicus, multa tamen sinistra est passus. Cum Scipione Africano minore, Lucilii patrono et amico, gessit inimicitias. Quæ causa Lucilio fuit cur in eum inveheretur. Est etiam in Lucilii fragmentis versus quidam, ex quo videtur colligi posse, Lucilium eumdem aliquid scripsisse adversus Q. Cæcilium Metellum Numidicum, Macedonici nepotem. Parum quoque abfuit quin a Labeone, quem senatu ejecerat, de saxo Tarpeio præcipitaretur.

Posset. Scilicet Metellus. Habent plerique *possent.* Melius *posset.*

Prætextum. Forsan rectius esset *prætextam.*

Tres. — *Quatuor* filios illi tribuunt gravissimi auctores. *Unum* qui patris ante obitum consul fuerat; *alterum* consularem, censorium ac triumphalem; *tertium* consulem et postea triumphalem; *quartum* prætorium, ac, moriente patre, consulatus candidatum.

Deorum. Sic Virgilius de Junone :

.... Manet alta mente repostum
Judicium Paridis, spretæque injuria formæ.
Æneidos lib. I.

Generi. Apud Plinium et Velleium filii tantum in patris exsequiis nominantur.

2. *Sciscitatum.* Scilicet per legatos.

Psophidium. Sic dictum a Psophide, Arcadiæ oppido.

Sincera. Pighius edidit *secura.* Male.

Cap. II. De Sapienter dictis aut factis. — 1. *Claudium.* Is est Appius Claudius, cognomento Crassus, sive Cæcus, bis consul, anno scilicet U. C. 447, et 457, semel dictator, et per quinquennium censor. Appiam viam stravit; pax ne fieret cum Pyrrho intercessit.

Nimia quiete. Sic Juvenal. Sat. VI :

Nunc patimur longæ pacis mala : sævior armis
Luxuria incubuit, victumque ulciscitur orbem.

> Nullum crimen abest facinusque libidinis, ex quo
> Paupertas romana perit.

Sic quoque Horatius, lib. III, *Od.* 2.

> Angustam, amici, pauperiem pati
> Robustus acri militia puer
> Condiscat, et Parthos feroces
> Vexet eques metuendus hasta :
> Vitamque sub dio, et trepidis agat
> In rebus.

2. *Scipio.* Seneca hoc verbum Fabio tribuit. Vide *de Ira*, II, 31. Cicero quoque præclare statuit, in omni re turpe esse sapienti dicere : *Non cogitaram.*

Violentiæ. Aliquot habent *violentia*. Frustra.

5. *Aquiloniam.* Aquilonia, Hirpinorum civitas Italiæ Inferioris. Hodie *Cedonga.*

Auspicium. Erant auspicia signa quædam divinæ voluntatis, ut quidem putabant ethnici, et præsagia futurorum, sumpta ex avium cantu, pastu, ac præcipue volatu.

Omen. Omen est indicium quoddam et significatio rei futuræ, sumpta proprie ex avium cantu, aut hominum aliqua voce, quasi oremen : promiscue, ut sua cuique lubido, vel consuetudo, dies, locusve, suasisset.

Cito. Lipsius habet *scite*. Perperam.

Severum. Scilicet quia in mendacem animadvertere non dubitavit.

Religiosum. Quia fallaciam illius, ut diis placuit, expiavit.

Strenuum. Quia Aquiloniam cepit.

6. *Claudium Neronem.* Is Claudius Nero consul anno 546 cum Livio Salinatore Asdrubalem cecidit. — Appius Claudius Crassus, sive Cæcus, qui viam Appiam stravit, quatuor filios habuit, e quibus ultimus exstitit Tiberius Claudius Nero. Hujus nepos fuit Claudius Nero qui ex Livia procreavit Tiberium, postea imperatorem, et Drusum. Celebrantur Nerones ab Horatio, lib. IV, *Od.* 4 :

> Quid debeas, o Roma, Neronibus,
> Testis Metaurum flumen, et Asdrubal
> Devictus, et pulcher fugatis
> Ille dies Latio tenebris,

Qui primus alma risit adorea.

. . . .

Dixitque tandem perfidus Annibal :
Cervi luporum præda rapacium,
Sectamur ultro, quos opimus
Fallere, et effugere est triumphus.

Nisi concordia. Plures habent *ubi concordia inest;* unde Torrenius conjicit *ubi concordia non est.* Frustra.

Alter alteri. Hoc est : alter alteri magis nocere studet quam hosti ipsi contra quem uterque profectus est.

Judicii metu. Præclare quidem egit senatus. Nam si damnati fuissent, ceteri censores segniores facti essent, judicium metuentes ob actam censuram.

Par illa. Vide PLUTARCHUM in *Gracchorum Vita.* Anno Urbis cond. 620.

Deinde. Perizonius vult *denique.* Melius *deinde*, id est, *porro.*

Libertatem. Hoc est, copiam Masinissæ daret bellum gerendi, quibuscum vellet, quo regnum suum ampliorem posset reddere.

DE SAPIENTER DICTIS AUT FACTIS AB EXTERNIS. — 1. *Narrantem.* Quidam legunt *narranti.* Nec frustra. Habent tamen quartum casum optimi seculi scriptores.

Oraculum. Illum enim omnium sapientissimum vocavit Apollo.

Expetere. Quidam habent *expeteremus;* male. Supple *arbitrabatur.*

Cœlestium. Præclare Juvenalis :

. . . . Si consilium vis,
Permittas ipsis expendere numinibus, quid
Conveniat nobis, rebusque sit utile nostris :
Nam pro jucundis aptissima quæque dabunt di.
Carior est illis homo, quam sibi.

Aptissime. Ni fallor, melius esset *aptissima.* Sensus enim mihi videtur : *Quia dii solent bona tribuere, et eligere aptissima.*

Acturum pœnitentiam. Sic Diogenes : « Si pulchram duxeris, communem habebis; sin autem turpem, pœnam. »

Socrus lingua.

Desperanda tibi salvâ concordia socru.
JUVENALIS.

Liberorum eventus. Forsan *proventus?* ait vir eruditissimus.

E manu. Vel *de manu*, ut vult Torrenins. Sed sæpe præpositio *de* pro *e* vel *ex* ponitur.

Periturum. Habent nonnulli *eum perimi.* Rectius, ni fallor.

Nocenti. Quam præclare Socrates! Venerandus qnoque quod sponte finire vitam noluit. Non putabat enim hominum sapientissimus fas esse sibi mortem quum libuisset, inferre. Ut enim penes hominem non est, ut vivat, ita nec nt moriatur. Collocamur in hoc orbe tanquam in statione militari, a moderatore universitatis deo : non licet ab ea ejus injussu discedere.

2. *Neminem.* — *Qui neminem*, ut Perizonio placet; alii omnes omittunt *qui.*

Malorum. Hoc sentit : moriar. [Mors ultima linea rerum est.] (Horat.)

Mærentem. Horatius quoque Mæcenatem, de morborum et senectutis incommodis querentem, consolatur :

> Cur me querelis exanimas tuis?
> Nec Dis amicum est, nec mihi, te prius
> Obire, Mæcenas, mearum
> Grande decus columenque rerum.
> Lib. II, *Od.* 14.

Fortuito. Sortito, ut mavult Lipsius.

3. *Bias.* Fuit Bias unus e septem Græciæ sapientibus. Alii hoc Pittaco tribuunt.

Gestabat. Habebat enim secum vera bona, in quæ non est manus injectio. At ea quæ dissipata et erepta ferebantur, non jndicabat sua, sed adventitia, et nutum fortunæ sequentia : ideo non ut propria dilexerat. Omnium enim extrinsecus affluentium lubrica etincerta possessio est. (Seneca, *de Constantia sapientis*, c. v, et epist. IX.)

4. *Reges sapere.* Quæ Platonis verba semper in ore habuit Antoninus philosophus.

5. *Rex.* Qninam rex, incertum. Quæ verba dixisse Antigonum narrat Stobæus.

6. *Laudabile.* Recte judicat C. B. *Hase* Xenocratem silentio vitam adeo habuisse devinctam, ut sicuti certas negotiis suis horas,

ita et silentio assignaret. « Multa audienda, dixit, pauca dicenda : nam os unum, aures duas homini naturam dedisse. » Maledicenti : « Tu linguæ tuæ servus es, ait; ego vero mearum aurium dominus sum. »

7. *Aristophanis*. Ejus exstant aliquot comœdiæ; inimicitias cum Socrate exercuit, homo liberrimus in carpendis vitiis quorum sordibus suas fabulas inquinavit. Fuit Aristophanes veteris comœdiæ auctor, in qua convicia et amari sales in obvios quosque jaciebantur, suis nominibus appellabantur homines, aut nequam aut invisi populo : neque ulla dignitatis vel natalium ratio habebatur. Horatius Aristophanis licentiam in scribendo excusat :

> Eupolis, atque Cratinus, Aristophanesque poetæ,
> Atque alii, quorum comœdia prisca virorum est,
> Si quis erat dignus describi; quod malus, ac fur,
> Quod mœchus foret, aut sicarius, aut alioqui
> Famosus, multa cum libertate notabant.

Periclem. Ni fallor, hoc loco errat Valerius. Nam Æschylo hanc sententiam tribuit Aristophanes :

> Οὐ χρὴ λέοντος σκύμνον ἐν πόλει τρέφειν·
> Ἢν δ' ἐκτραφῇ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν.
> ARISTOPH., *in Ranis*, v. 1431.

8. *Thales*. Unus e septem Græciæ sapientibus. Vide LAERT. *in Vita*. Belle Seneca : « Quid prodest recondere se, et oculos hominum auresque vitare? Bona conscientia turbam advocat; mala etiam in solitudine anxia atque sollicita est. Si honesta sunt quæ facis, omnes sciant; si turpia, quid refert neminem scire, quum tu scias? O te miserum, si contemnis hunc testem! » (Epist. 43.)

9. *Themistoclem*. Cicero hoc quoque de sua filia dixit.

Divitias. — *Non tu me argento dedisti, opinor, nuptum, sed viro*. (PLAUT. *Stich*. 1, 2, 79.)

11. *Macedonem*. Quum Pighius edidisset *persica Macedonum*, recte observavit Perizonius, Alexandrum non tantum a Macedonibus, sed ab omnibus, qui circa se erant, sive Persæ, sive Macedones essent, voluisse honorari salutatione Persarum, qui pro-

strati reges suos adorabant. Præclara refert Curtius Callisthenis verba, Alexandrum ad macedonicos mores revocantis, ne in peregrinos ritus degeneraret; ejusdem Cleoni respondentis; nam iste regi cœlestes honores dari postulabat. Hanc orationem adire non pigebit : « Intervallo enim opus est, ut credatur deus; semperque hanc gratiam magnis viris posteri reddunt. Ego autem seram immortalitatem precor regi, ut vita diuturna sit, et æterna majestas. Hominem consequitur aliquando, nunquam comitatur divinitas. Herculem modo et patrem Liberum consecratæ immortalitatis exempla referebas : credisne illos unius convivii decreto deos factos? Prius ab oculis mortalium amolita natura est, quam in cœlum fama perveheret.

« Dii propitii sine invidia, quæ Cleo dixit, audierint, eodemque cursu quo fluxere res, ire patiantur! Nostris moribus velint non esse contentos! non pudet patriæ; nec desidero, ad quem modum rex mihi colendus sit, a victis discere quos equidem victores esse confiteor, si ab illis leges, queis vivamus, accipimus. »

Jussus. Objecto Callistheni falso crimine, quod Hermolai conjurationis auctor exstitisset, in carcerem eum conjici jussit. Attamen Hermolaus ipse Callisthenem conscium negabat : « At vox Callisthenis carcere inclusa est, quia solus potest dicere... Nemo est, qui conscium fuisse nobis Callisthenem dicat, *quum morti olim destinatus sit a* justissimo et patientissimo rege. »

13. *Demadis.* Fuit orator præstantissimus tempore Demosthenis.

14. *Anacharsis.* Unicus Scytharum sapiens. Quum in patriam rediisset, græcas leges et artes docere suos conatus est; at in venatione a fratre suo sagitta percussus, interiit.

Alligari. Edidit Pighius *alligari videmus*. Glossam sapit *videmus*.

15. *Sapientius.* Narrat Plutarchus non conjuratos deprehendisse Agesilaum, sed fugitivos ex acie a capitis pœna liberasse, lege qua ex acie fugientes capite puniebantur, tantisper sublata, dum iidem absolverentur.

16. *Ut legati Romam.* Quod a Livio narratur sequenti modo (lib. XXIII) :

« Velim, inquit Hanno, seu Himilco, seu Mago respondeat, quum ad internecionem romani imperii pugnatum ad Cannas

sit, constetque in defectione totam Italiam esse, primum, ecquis latini nominis populus defecerit ad nos; deinde, ecquis homo, ex quinque et triginta tribubus, ad Annibalem transfugerit. Quum utrumque Mago negasset : Hostium quidem ergo, inquit, nimis adhuc multum superest; sed multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim. Quum id nescire Mago diceret : Nihil facilius scitu est, inquit. Ecquos legatos ad Annibalem Romani miserunt de pace? Ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse allatum ad vos est? Quum id quoque negasset : Bellum igitur, inquit, tam integrum habemus, quam habuimus qua die Annibal in Italiam est transgressus. »

17. *Samnites.* Populus Italiæ, inter Picenum, Campaniam et Apuliam.

Furcas Caudinas. Caudium erat oppidum Hirpinorum, Benevento distans quatuor admodum leucis : nunc vicus *Arpaïa* nuncupatus. Non procul sunt Caudinæ fauces et furcæ Caudinæ, ubi Romani sub jugum missi.

Cap. III. De vafre dictis aut factis. — 1. *Servio Tullio.* Servius Tullius, Romanorum rex sextus, Tarquinii Prisci gener, ignobilis et obscuro loco natus censebatur, quia ejus mater bello capta et serva erat, licet claris orta majoribus.

Sabinis. Sabini, populus Italiæ non procul Roma, ob antiquam probitatem notus.

2. *Tarquinio.* Reges Romam tenuerunt usque ad creatos consules, annis ducentis quadraginta et quatuor. Ejectus Tarquinius Superbus, regum ultimus, anno ante Christum quingentesimo nono, a Lucio Junio Bruto.

Obtusi. Et ideo *Brutus* ob simulatam stupiditatem dictus.

Delphos. Delphi, nunc *Delpho*, urbs ejusdem Græciæ, in Achaia, prope Parnassum. In ea visebatur templum celebre Apollinis.

3. *Sicilia.* Sicilia est insula ad meridiem Italiæ angusto freto disjuncta.

Instrumento. Habent multi *instrumenta.*

4. *Neapolitanos.* Neapolis, urbs Italiæ pulcherrima, ad mare Tyrrhenum, paulo infra Romam. Vicinæ urbes sunt Puteoli, Capua, Nola.

6. *Proscriptione.* Nam Cinnæ partes secutus erat.

Romanis. Pigbio rectius videtur *Romanorum.*

7. *Fabius.* Anno Urbis cond. 537, et 544. Vide Livium, lib. xxiii, c. 15. Idem de Marcello narratur. At in Fabio Plutarchus Valerio congruit.

Equitem. Hunc Bautium vocat Livius.

8. *Ædilis plebis.* Quæ ædilitas minor erat magistratus; plebeii ædiles subselliis tantum utebantur. Majores quidam magistratus, ut consules, prætores, ædiles, imo senatores aliqui, ferebant in suo curru sellam quamdam eburneam, quæ idcirco dicebatur curulis, in eaque considebant, quum senatus habebatur. Sæpe apud poetas vel historicos per istam ex ebore sellulam, intelligitur magistratus aliquis major.

Isiaci. Isiacus est sacerdos Isidis Ægyptiacæ. Osiris, deus Ægyptiorum, Jovis filius ex Niobe Phoronei filia, qui Phoroneo successit in Argivorum regno. Postea in Ægyptum venit, Ægyptios armis vicit, et artes varias docuit, quam ob rem divinos honores consecutus est, cum *Iside* uxore sua. Isidis habitum assumebant mendici, balatrones, mimæ, ambubaiæ; hoc genus omne per urbem et vicos vagari solebat, stipem petens; quos Isidis sacerdotes, pollicentes se futura prædicaturos, si daretur assis, nunc Bohemos vulgo vocant. Sæpe per sanctum jurabant Osirin, scilicet quia Osiris diu multumque peregrinatus erat, multis jactatus erroribus; idemque morborum depulsor habebatur. Sic Horatius, lib. 1, epist. 17:

> Nec semel irrisus triviis attollere curat
> Fracto crure planum: licet illi plurima manet
> Lacryma; per sanctum juratus dicat *Osirin*,
> Credite, non ludo: crudeles, tollite claudum.
> — Quære peregrinum; vicinia rauca reclamat.

Omnes. Habent multi o *nimis;* quod probat Perizonius et accipit Torrenius. Friget enim sententia, si vulgata lectio servetur.

9. *Puteolos.* Oppidum maritimum Campaniæ, non procul ab Averno lacu.

Profugium. Alii legunt *perfugium.* Nec frustra.

De vafre dictis aut factis ab externis. — 1. *Sorte monitus.* Scilicet a vatibus, qui Alexandrum semper comitabantur.

Abripi. Multi legerunt *ad mortem arripi imperavit.* Melius tamen *imperasset.*

3. *Priene.* Urbs Ioniæ, nunc *Samsumcalesi.*

4. *Lampsacenæ.* Lampsacum urbs Mysiæ ad Hellespontum, nunc *Lansaki.* A Priapo condita perhibetur, Bacchi et Veneris filio.

5. *Affulsit.* Habent ceteri codices *adfuit.* Adfulgere tamen magis Torrenio placet.

7. *Annibal.* Is fuit Gisgonis filius, vixitque temporibus primi belli punici. Hunc seniorem Annibalem appellat Orosius.

Duilio. Apud Valerium simplicia sæpe fuisse nomina observaverunt viri docti. Forsan non abs re erit de nominum ratione pauca referre. Olim in Italia multi neque prænomen ullum neque cognomen habuerunt. Romanos arbitrandum est maxime ab Albanis et Sabinis multiplicandorum nominum consuetudinem traxisse, quoniam ab illis orti sunt. Habent omnia nomina eamdem vim significandi hominis præter nomen gentilitium, quo gens cognoscitur. Est autem *gentilitium* quod genti et generi est commune. Latini *gentilem* eum vocant, qui ex eadem familia ortus est, et idcirco eodem nomine appellatur. Gentiles sunt, ait Cicero, qui inter se eodem sunt nomine ab ingenuis oriundi, quorum majorum nemo servitutem servivit, qui capite non sunt diminuti. Cetera nomina ordine variantur; nam quod præponitur, prænomen; quod post fertur, cognomen; quod ad ultimum adjicitur, agnomen est. Quorum series non semper servata est. Et sæpe quædam cognomina in nomen versa sunt, ut Cæpio : namque hoc in Bruto nominis locum obtinuit. Gentilitia nomina Varro putat fuisse innumera, et prænomina circa triginta. Pueris non priusquam togam virilem sumerent; puellis, non antequam nuberent, prænomina imponi moris fuisse, Q. Scævola auctor est. Quæ enim prænomina fuerunt, nunc cognomina sunt : ut Postumus, Agrippa, Proculus, Cæsar. Opiter, qui, patre mortuo, avo vivo gignebatur; Vopiscus, qui in utero matris geminus conceptus, altero abortu ejecto incolumis editus erat; Hostus, prænomen fuit in eo, qui peregre apud hospitem natus erat, idque habuit Lucretius Tricipitinus, collega L. Sergii; Lar prænomen est sumptum a Laribus; Statius, a stabilitate, Faustus, a favore prænomina sumpta erant. Ancum prænomen Varro a Sabinis translatum putat; Valerius Antias scribit quod cubitum vitiosum habuerit, qui græce vocatur ἀγκών. Lucii cœperunt ap-

pellari qui ipso initio lucis orti erant, aut, ut quidam arbitrantur, a Lucumonibus Etruscis; Manii qui mane editi erant, vel ominis causa, quasi boni, manum enim antiqui bonum dicebant. Gaii dicti a gaudio parentum; Auli, qui diis alentibns nascuntur; Marci, martio mense geniti; Publii, qui prins pupilli facti erant, quam prænomina haberent, alii ominis causa, ex pube; Tiberii vocitari cœperunt qui ad Tiberim nascebantur. Titus, e sabino nomine Titnrio fluxit; Appius, ab Atto ejusdem regionis prænomine. Kæsones appellati sunt, qui e mortuis matribus exacti erant; Servius, qui mortua matre in ntero servatus est; Spurii, patre incerto geniti, quasi σπόροι. Antiquarum mulierum in usu frequenti prænomina fuerunt, Rutilla, Cæsella, Rodocella, Muscula, Burra a colore dicta. Ista prænomina a viris tracta sunt, Caia, Lncia, Pnblia, Numeria. Ceterum Caia, usu super omnia celebrata est. Fertur enim, Caiam Cæciliam Tarqniuii Prisci regis uxorem optimam lanificam fuisse : et ideo institutum esse, ut novæ nuptæ ante januam mariti interrogatæ, qnænam vocarentur, Caiam esse se dicerent.

Misit. Non Valerio congruit Plinius, qui non misisse quemdam ex amicis, sed ipsnm profugisse ducem, Carthaginem petisse et civitatis curiam intrasse narrat.

9. *Tusculanis.* Tusculum, urbs Italiæ, nnnc *Frascati.* Conditum fnit a filio Circes.

Rebellationibus. Qnæ vox e vulgi dicendi more assumpta Vossio videtur. Tacitus tamen, *Annal.* lib. XIV, c. 81 : « Rapiunt arma, commotis ad *rebellationem* Trinobantibus. »

Furius Camillus. Ille romanam rem contra victores Gallos sustinuit. Dictator factus Veios anno Urbis cond. 358 cepit, Roma Gallos ejecit, ac eosdem postea penitus delevit. De quo Horatius, lib. I, *Od.* II :

> Utilem bello tulit, et Camillum
> Sæva paupertas, et avitus apto
> Cum lare fundus.

10. *Retulerunt.* Habent aliquot, *detulerunt.* Sic Livius, lib. II, c. 39 : *Consules quum ad patres rem dubiam sub certo auctore detulissent.*

Cap. IV. De Strategematis. — 1. *Tullo Hostilio.* Tullus Hostilius Romanorum rex tertius.

Fidenas. Fidenæ, Latinorum vicus.

2. *Gabii.* Urbs Volscorum in Italia.

Verbera. Hac usus arte Zopyrus Babylonem Dario prodidit. Vide Justinum.

Pervidit. Hoc est, penitus perspexit, docente B. *Hase.*

3. *Obsessorum.* Habet Pighius nostram lectionem quam secuti sunt fere omnes; aliquot *eorum*, nec male; *eorum* enim idem ac *majorum.*

Jupiter. Quem Pistorem appellarunt Romani, ut ex Ovidio satis liquet :

> Posse fame vinci, spes excidit : hoste repulso,
> Candida Pistori ponitur ara Jovi.

4. *Umbria.* Pars Italiæ, Etruriæ opposita.

Metaurum. Annibal qui bellum secundum punicum gessit, devictis ad Ticinum, Trebiam, Thrasymenum lacum, et Cannas, Romanis, quum ipsi Romæ immineret, fratrem Asdrubalem in Italiam evocavit: ille jam in Cisalpinam Galliam pervenerat, quum ei se Livius Salinator opposuit, ut transitum ad Annibalem ipsi intercluderet. Erat Annibal in Apulia, et contra illum castra Claudius Nero alter consul habebat : qui interceptis Asdrubalis litteris, clam inscio Annibale, summa celeritate, ad collegæ castra cum copiarum parte venit, commissoque statim prœlio, et cæsis hostibus, prope Metaurum, Umbriæ fluvium, ante ad sua castra rediit in Apuliam, quam eum discessisse Annibal sentiret. Caput Asdrubalis in stativa Pœnorum a Nerone projectum, triste indicium acceptæ cladis, et omen futuri deinceps belli funestum, Annibali fuit. Ea Neronis victoria contigit anno Urbis cond. 546.

5. *Istud.* Multi *ista.* Sed præstat *istud.*

De Strategematis externorum. — 1. *Agathocles.* Humili loco natus clarus evasit; nam ex figuli sorte ad regiam majestatem evectus est.

2. *Et fallacia.* Sæpe a Nostro, ut romano auctore, infamatur Annibal. Haud immerito tamen fallax et perfidus vocatur, quia

Pœni perjuri ac fœdifragi vulgo habebantur. Annibal prior fœdus violarat, quod Romanos inter et Afros, post primum bellum punicum, fuerat ictum.

CAP. V. DE REPULSIS. Virtute præditi homines, aut honores non ambiunt, quos parvi æstimant : aut, si ambiunt nec assequantur, nihil inde patiuntur detrimenti, et sua se probitate facile consolantur, quæ ipsis in veri et magni honoris loco est. Repulsa tunc tantum est turpis et sordida, quum aliquis indignus honorem petit, quum illum largitione et malis artibus, quas virtus nescit, conatur obtinere. (JUVENCIUS.)

Præclare Horatius, lib. III, *Od.* 2 :

Virtus, repulsæ nescia sordidæ,
Intaminatis fulget honoribus;
Nec sumit aut ponit secures
Arbitrio popularis auræ.
Virtus recludens immeritis mori
Cœlum, negata tentat iter via;
Cœtusque vulgares, et udam
Spernit humum fugiente penna.

1. *Ælius Tubero.* Æmilius Paulus ex quatuor filiis unum jure adoptionis in Corneliam gentem transtulerat; is fuit Scipio Æmilianus. Alterum in Fabiam gentem, qui pater fuit Fabii de quo hic Valerius. Idem Æmilius Paulus filiam collocaverat Q. Æl. Tuberoni : is genuit Tuberonem qui pro argenteis vasis Samia exposuit.

Cura splendoris. Anno U. C. 624. Non mirum, Catonem postea in curia sic locutum esse : « Nolite existimare majores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus; quippe sociorum atque civium, præterea armorum atque equorum major copia nobis, quam illis est. Sed alia fuere quæ illos magnos fecere, quæ nobis nulla sunt : domi industria, foris justum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam; laudamus divitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum, ubi vos separatim

sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ aut gratiæ servitus : eo fit ut impetus fiat in vacuam rempublicam. »

2. *Scipio Nasica.* Tribuit Valerius *uni* Scipioni Nasicæ quod *quatuor* tribuere debebat. Quatuor sic sequuntur :

Scipio Nasica, vir optimus, qui matrem Idæam excepit; consul fuit anno 562.

Nasica Corculum, quo principe senatus per aliquot annos gloriatus est, consul anno 591, 598.

Nasica Serapion, qui seditionem Tiberii Gracchi compescuit, consul anno 615.

Scipio Nasica, filius Serapionis, bellum Jugurthæ indixit, in consulatu mortuus est, anno 642.

Matrem Idæam. Habent alii *matrem deam;* cujus sacerdotes *Corybantes* vocabantur, a voce græca κορύπτειν quæ significat caput saltando jactare. Illi enim velut insano furore correpti saltabant, ærea cymbala percutiendo. Cujus moris hæc origo fuit, quod olim Corybantes quum Jovem e Rhea seu Cybele natum clam alerent, ne infans vagitu proditus a Saturno patre devoraretur, novum ludi genus excogitaverunt, clypeolos æneos inter se complodendo : quo strepitu tum æris tinnientis, tum numerosæ saltationis, quæ dactylus est vocata, effecerunt ut vagientem Jovem Saturnus non exaudiret.

Rusticæ tribus. Populus romanus in partes quinque et triginta divisus erat, quas tribus appellabant. Ex iis aliæ urbanæ erant, aliæ rusticæ. Tribus singulæ dividebautur in curias; curiæ in decurias. Porro qui eadem in tribu censebantur, majori quadam societate et amicitia devincti erant inter sese.

A securis. Quidam ediderunt *a scurris;* quam lectionem sequi non ausim. Scurra est qui jocis illiberalibus et dictis risum captat ac movet.

4. *Metellum.* Triumphavit Metellus de Pseudophilippo cui nomen fuit Andrisco (is Persei filium se gessit et Macedoniam occupavit), quum adhuc prætor esset et antequam consulatum peteret. Ne Valerius erroris insimulari posset, Pighius textum corrigere voluit; sed omnes nostram lectionem sequi maluerunt quam Pighii emendationem. Nam abunde constat sæpius errasse Valerium.

6. *Vatinio*. Quem Cicero, dignitati suæ semper infestum, duobus publicis judiciis tutatus est.

CAP. VI. DE NECESSITATE. — *Amarissimæ leges*. Sævam vocat Necessitatem Horatius :

> Te semper anteit sæva Necessitas,
> Clavos trabales et cuneos manu
> Gestans ahena; nec severus
> Uncus abest, liquidumque plumbum.
> Lib. 1, *Od.* 35.

1. *Ex Apulia*. Duplex Apulia est, utraque in Italia : altera dicitur Apulia Daunia, quæ nunc ab indigenis appellatur *Puglia Piana*, sive *Capitanata*, ubi Sipontum; et altera vocatur Apulia Peucetia, ubi Barium, nunc *Terra di Bari*.

Fidiculis. Quidam legere mavult *Pœdiculis*, quod Torrenio placet. Pœdiculi fuere Italiæ gens.

Prætextati. Prætexta toga gerebatur a pueris qui nondum XVII ætatis annum attigerant.

2. *Campanæ urbis*. Capua designatur. Fuit urbs clarissima Italiæ quæ olim cum ipsa Roma de orbis imperio certaverat. Ductus est Capuam Pœnorum exercitus qui se omnibus voluptatibus immersit.

5. *Mundam*. Oppidum Hispaniæ, ubi anceps et triste prœlium a Cæsare commissum.

Tragulis. Tragula sunt tela gallica.

Sudes. Pali acuti ex utraque parte in summitate præusti.

6. *Phraates*. Phraates, Orodis filius, Parthorum rex, quum patrem, fratres ac filium interfecisset, ob immanitatem solio deturbatus est a suis, suffecto in regnum Tiridate. Sed postea restitutus fuit ope Scytharum. Bellum indixerat Romanis; sed, Augusti fama et adventu in Asiam territus, pacem rogavit ac signa Crasso erepta captivosque restituit. Anno Urbis cond. 733.

Bosphorano. Significat ea vox fretum quodlibet angustum, per quod commeare facile boves possunt : a vocibus græcis βοῦς, *bos*, et πόρος, *transitus* : præcipue vero illud fretum quod interjacet inter Ægæum mare ac Propontidem, qui Hellespontus vulgo appellatur, ubi Sestus et Abydus. Duo sunt etiam alii Bosphori celebres, alter qui Thracius vocatur, inter Propontidem et

Pontum Euxinum : alter Bosphorus Cimmerius, qui Pontum Euxinum cum palude Mæotide jungit.

De Necessitate externorum. — 2. *Numantini.* Numantia, Hispaniæ urbs; quam quum Scipio Africanus, minor dictus, obsideret, omnes ad unum ejus cives necem sibi consciverunt. Capta demum urbs et solo æquata, anno obsidionis nono, ab Roma condita 621.

3. *Calagurritanorum.* Calagurris urbs est Hispaniæ, nunc *Calahorra.*

Interempti. Scilicet, a Perpenna, legato suo.

Cap. VII. De Testamentis rescissis. Testamentum definitur a Modestino : voluntatis nostræ justa sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri velit; vel suprema voluntatis nostræ testatio, in id solemniter facta, ut eum quem volumus heredem, demonstremus.

Honorem hereditatis. Hereditas enim est successio civilis in universum jus et causam defuncti.

2. *Præteritus.* Lege duodecim Tabularum, amplissima testandi facultas patribus familias concessa fuerat. Poterant igitur impune filios exheredare, vel etiam silentio præterire; sed quum durum videretur liberos, quibus natura quodam modo bona paterna addicit, sola præteritione excludi, prudentum interpretatione inductum est ut filii familias præteritio paternum ipso jure vitiaret testamentum. Colorem quæsiere prudentes ex arctissimo patriæ potestatis vinculo, quo pater et filius una et eadem persona censentur. Itaque filius est, etiam vivo patre, rerum paternarum dominus : quod quidem dominium, post mortem patris, in persona filii continuatur, nisi pater, jure patriæ potestatis usus, illud expresse per exheredationem ademerit.

Jure quidem civili, liberi emancipati poterant impune præteriri; sed prætor, si exheredati non fuissent, filii scilicet nominatim, filiæ vero et nepotes inter ceteros, testamentum rescindebat, per bonorum possessionem contra tabulas, sub colore, quasi nunquam fuissent emancipati.

Liberi adoptivi, quamdiu sunt in potestate, ejusdem juris habentur ac liberi justis nuptiis quæsiti; sed post emancipationem, nec jure civili, nec jure prætorio, patri adoptivo succedunt. Quod ad patrem naturalem pertinet, distinguendum est : Si adoptio

sit imperfecta, id est, si extraneo in adoptionem dati sint, familiæ oaturalis jura nequaquam amittunt; si vero adoptio sit perfecta, id est, si a pareote paterno vel materno adoptati fueriot, pro extraoeis habentur, respeetu patris naturalis, quamdiu suot in adoptiva familia; sed post emaneipationem, in ea causa sunt, quasi a patre naturali fuissent emaneipati. Ex his facile cognoscitur Anneii filium testamentum patris rescindere potuisse, quia adoptio imperfeeta fuerat, id est, quia non a parente paterno vel materoo fuerat adoptatus.

Centumviros. Erat *centumvirale judicium*, cui ioter alia præcipue controversiæ de hereditatibus deferebantur. Ex triginta et quinque tribubus, quot nempe erant in urbe, terni eligebantur ex unaquaque judiees, et quamvis plures essent, *centum* tamen *virorum* nomen retinueroot. Præerat prætor urbanus, qui hastam tenebat, præcipuum judiciorum signum, ut ait Festus Pompeius. Unde eentumviralis hasta legitur in Suetonio.

Signatore. Prætor introduxerat testandi modum qui fiebat per scripturam, adhibitis septem testibus et eorum signaculis.

Sacramento. Varro lib. IV hæe refert : « Ea peeunia, quæ in judieium veoit in litibus, saerameotum á sacro. Qui petebat et qui infitiabatur, de aliis rebus uterque D æris deponebant : de aliis rebus item eerto alio legitimo numero assium. Qui judieio vicerat, suum sacramentum a sacro auferebat; victi ad ærarium redibat. »

In Sufenatis familiam. Sed, ut jam dixi, familiæ naturalis jura nequaquam amiserat.

3. *In bona paterna ire.* Contra tabulas testamenti. Forsan Tettius non nominatim exheredatus fuerat, et tune nullum erat ipso jure testamentum.

4. *Utroque præterito.* Liberi in testamento matris vel avi materni præteriti, pro exheredatis habebantur, ac proinde testamentum ipso jure non vitiabant. Quod tamen infirmare poterant per querelam inoffieiosi testamenti. Inofficiosum dicitur testamentum illud quod eontra pietatis officium factum est, seu in quo hereditas adempta est iis quibus ex pietatis officio relinqui debuit. Et tune offieium judieis implorabant præteriti, reseissionem testamenti inoffieiosi peteotes, sub eolore furoris et insaniæ testatoris.

Habere jussit. Per bonorum possessiooem eontra tabulas.

Cœlesti fulmine. Hoc est, imperatoris Augusti judicio.

5. *Exheredatum se.* Liberis enim emancipatis vel in adoptionem datis exheredare vel præterire parentes permissum fuit.

6. *Gallus.* Cybeles sacerdotes vocabantur Galli, Curetes, Phryges et Dactyli Idæi. Corybantes quoque dicti ab Horatio, lib. 1, *Od.* 16 :

Sic geminant Corybantes æra.

Magnæ matris sacerdotes se ipsos evirabant.

7. *Non dedit.* Recte quidem, quia turpis persona fuerat instituta.

Cap. VIII. De ratis testamentis et insperatis. — 1. *Notæ insaniæ.* Omnes quidem patres familias testandi jus habebant virtualiter, sed tamen omnes illud exercere non poterant, v. g. :

1°. Impuberes;

2°. Furiosi, *nisi haberent dilucida intervalla;*

3°. Prodigi, quibus bonis interdictum fuerat.

Sed factum ante furorem testamentum valebat.

Testamento filium. Hoc loco annotatores *certant et adhuc sub judice lis est.* Emendavit Lipsius sequenti modo, *testamento Ofilium;* quam lectionem sine hæsitatione ejicio, nam habent fere omnes codices *filium.* Sed cur Tiberius Longus testamentum evertere voluit, quum tamen scire deberet hereditatem ad se pervenire non posse? Nam sanguine propior *filio* nunquam esse poterat. Videant docti.

4. *Præteritus esset.* Fratres et sorores impune poterant præteriri, etiamsi fuissent consanguinei aut germani. Si tamen *turpes personæ* institutæ fuissent, tunc debebant exheredari ex causa justa et legibus comprobata.

In comitio. Duo fuere ab initio testamentorum genera. Calatis comitiis, et in procinctu. Illud fiebat in comitiis curiatis, hoc a militibus accinctis ad pugnam.

6. *Urbinas.* Quod Pighius restituit; nam ante legebatur *Urinas.* — *Urbinas* nunc *Urbini.*

7. *Heptachordo.* Recte suspicatur Torrenius hoc cognomen illi adhæsisse, quod musicæ rei amantissimus fuerit.

9. *Insuperque annulos.* Tanquam heredi; vide Curtium libro x,

5, de traditione annuli, heredis ac successoris instituendi tessera.

LIBER OCTAVUS.

Cap. I. De Judiciis publicis insignibus. — 1. *Tullo rege.* Tullo Hostilio, Romanorum rege tertio. Jam illud in capite *de Severitate* narratum.

Immaturum. Rectius hunc sororis amorem intempestivum vocat doctissimus *Hase.*

Liberata. Cur in textum Lipsius receperit *librata*, nescio. Habent omnes *liberata.*

2. *Galli.* Vide Ciceronem *de Oratore.* C. Sulpitii Galli, propinqui sui, filium pupillum in humeros Galbam extulisse narrat.

3. *Gabinius.* Syriæ proconsul fuerat.

Præcipiti. Habent multi *ira perciti.* Frustra.

Lictor. Dicti sunt lictores a ligando, quia sontes vinciebant.

Annulo. Annulum deponere solebant lugentes, ærumnosi, supplices. Sic annulos populus romanus audita pace caudina posuit. Plures gestare pars luxus et ostentationis erat. Plinius omnes fere digitos onerari annulis ætate sua solitos docet. Imo uni digito plures aliquando insertos. Annulus vulgo sinistræ manus digitis inditur.

Secundarum rerum. Res prosperæ dicuntur secundæ, quia veluti sequuntur consilia nostra et conatibus nostris obsequuntur. Vox *secundus*, ait Juvencius, quum felix aliquid significat et fortunatum, sumpta est ex augurum disciplina. Nam qui captabant auguria non erant uno contenti, sed aliud addebant, ut primum, si erat infaustum mutaretur; si faustum, firmaretur. Aliud autem illud augurium additum primo, si erat felix, proprie dicebatur *secundum;* si infelix, *alterum.*

4. *P. Claudius.* P. Claudius bello punico primo quum prœlium navale committere vellet, auspiciaque more majorum petiisset et pullarius non exire cavea pullos nuntiasset, abjici eos in mare jussit, dicens : Quia esse nolunt, bibant. (Valer. lib. 1, c. 4, 3.)

Vetustissimum morem. Nihil, nisi captis auspiciis, gerebant Romani.

Tempestas. Hoc est clades in pugna maritima, ut jam dixi.

Hoc enim sensu accipitur *tempestas;* sic Cicero, *classe devicta.* Sed jam, libro 1, c. 4, 3, narravit Noster Claudium populi judicio concidisse.

8. *Prætextatum.* Toga prætexta gerebatur a pueris nobilibus.

9. *Soranorum.* Sora, Campanorum oppidum.

Maximi. — Fabii cunctatoris, de quo Virgilius post Ennium :

Unus qui nobis cunctando restituis rem.

10. *Reus.* Significat eum proprie cujus res et causa agitur, sive sit nocens, sive innocens. Hic Scaurus illius est filius, qui egregia virtute enituit in administranda republica.

Memoriam patris. Quem principem senatus supra cognovimus; pater ipse a Q. Vario Hispano accusatus, quod socios ad arma concitasset, ita causam suam egit : « Q. Varius Hispanus M. Scaurum, senatus principem, arguit socios ad arma concitasse : M. Scaurus, princeps senatus, negat : testis nemo : utri vos, Quirites, credere debetis? » Quibus auditis, absolutus est.

11. *L. Cottam.* Cotta faverat seditioni Gracchanæ.

12. *Pueri servi.* Ut levaret crimen; puer enim ingennus non erat.

13. *Duo fratres.* Vocem *fratres* ejiciendam conjicit Colerus. Frustra.

Tarracinæ. Tarracina fuit in Valicis, olim Trachina, postea Anxur. Ubi Jupiter Anxur, sive Anxurus colebatur, id est juvenis et imberbis, ἄνευ ξυροῦ, *sine novacula.* In vicino autem templo ac nemore colebatur Juno puella, sub nomine Feroniæ deæ.

Damnati. — 4. *Frater suus.* Claudius, qui ab Adherbale in pugna maritima victus fuit, forsan ut narrat Noster, quod Romanorum vetustissimum morem neglexisset. Vide lib. VIII, c. 1, 4; lib. 1, 4, 3.

5. *Triumviri.* Nocturni; horum fuit incendia cavere, aut, si orta essent, exstinguenda curare.

7. *Alsiensi.* Alsium, oppidum Tusciæ maritimum, nunc *Statua* vel *Ceri.*

8. *Bove occiso.* Varro refert lib. II, 5 : « A bove aratore antiqui manus ita abstineri voluerunt, ut capite sanxerint, si quis occidisset. »

Ambustæ. Qui titulus non exstat in pluribus manuscriptis; hunc Pighius præfixit. Ambustus dicitur qui in judicio nec ab-

solvitur nec damnatur, quasi ex incendio vitam ambusto corpore servans.

2. *Smyrnæa.* Smyrna, urbs Ioniæ nobilis.

Ad se reverti. Sic habent omnes; unus Campensis *adesse reverti.* Male. Pighius tantummodo verum *adesse* conjicit; et Gellius ipse, qui eamdem refert historiam, utitur verbo *adesse.*

CAP. II. DE PRIVATIS JUDICIIS INSIGNIBUS. — *Privata.* Publica de criminibus, privata de controversiis instituta.

1. *Claudio addixit.* In quibusdam antea legebatur *cum Claudio adduxit;* male. Recte igitur Vorstius in textum nostram lectionem recepit. *Addixit* reperitur in titulo de obligationibus, *Institut.* lib IV; quæ in usu apud veteres fuit formula. Nam, ut observat *Hase*, judices seu arbitri dicuntur *addicti* qui vel a prætore dabantur (respice illud prætorum *do*, *dico*, *addico*), vel e conventione litigatorum sumebantur.

Et formulam. Secuti sunt omnes editores hanc Pighii lectionem. Conjicit Torrenius, *ut formulam daret, quid sibi dare facere oporteret ex fide bona.*

Spem. Habent aliquot *speciem.* Nec male.

2. *Destrictam.* Severam scilicet. Sic in lib. II, c. 3, 6 : *Destrictam simul egerunt censuram.*

Stipulatione. Hoc est *promissione.* Nam stipulatio, ait Pomponius, est verborum conceptio, quibus qui interrogatur, daturum facturumque, quod interrogatum est, respondet.

Religione. Qua religiose quod æquum erat, judicavit.

Repulit. Tanquam injuste petentem.

Formula. Ratione judicii, aut pronuntiatione sententiæ.

Quæstioni. Inquisitioni : unde et *quæsitores* rerum capitalium judices dicuntur.

3. *Dote spoliare.* Per legem quæ impudicas repudiatas dote privabat.

Seductum. Subtractum multitudine aut conspectu uxoris.

4. *Ariciam.* Urbem distantem ab Urbe decem millibus passuum, ab Aricia puella dictam.

CAP. III. DE MULIERIBUS QUÆ CAUSAS APUD MAGISTRATUS EGERUNT. — *Egerunt.* Habent multi : « Quæ mulieres apud magistratus pro se aut pro aliis causas egerunt. »

Stola. Vestis matronalis. — In senatum venire feminas fas non erat. Itaque post Semiamiram Heliogabali matrem severe cautum est ne unquam mulier in senatum ingrederetur, utque inferis ejus caput dicaretur devovereturque, per quem id esset factum, uti refert Lampridius.

1. *Judicium cogente.* Collegium judicum congregante.

Androgynem. Virilem feminam, aut virum et feminam, virum animo, feminam corpore. Ἀνὴρ enim dicitur *vir*, et γυνὴ, *mulier.*

2. *Deficiebatur.* Destituebatur; quippe quæ uxor viri senatorii esset.

Latratibus. Rixis quasi caninis. Unde et illud Ovidii : *Verba canina toto foro jactare.*

Afraniæ nomen. Quia feminas insolentes Afraniæ nomine appellabant.

3. *Triumviris.* Lepido, M. Antonio, et Octavio.

Patrocinium. Officium defensoris.

Revixit. Iterum vivere cœpit in filia sua facundiam repræsentante.

Aspiravit. Vim oratoriam afflavit : quoniam non aliter illa causam egit, quam si præsens pater ipsi omnia dictasset.

Abscissa. Exstincta et finita, ut membrum a corpore suo abscissum. — Hortensii nepos multum degener fuit ab avita virtute.

Cap. IV. De Quæstionibus. — 1. *Domino.* Vel occisi, vel suo.

Fannio deditus. In potestatem datus. Lege enim cautum erat ut servi noxæ dederentur. Erat autem hæc pœna servorum, quos domini malebant ad pœnam tradere, quam præstare maleficium, quod illi admisissent.

2. *Pernegavit.* Constanter ad finem usque negavit.

Affinem. Vicinum aut attinentem.

3. *Causam dicente.* Se de crimine purgante.

Cap. V. De Testimoniis irritis vel ratis. — *Ad testes.* A quæstionibus recte transit ad testes, subjiciens exempla eorum qui testimonium dixere.

2. *Destricto.* Vehementi et armato. Translatio sumpta a gladiatore, qui adversarium nudato gladio invadit.

Affligere. Ad condemnationem perducere.

3. *Stipendiis.* Mercede aut militia et exercitio.

Vanus. Inanis et mendax : quia ipso repulso absolutus est reus.

4. *Umbone judiciali.* Clypeo, et protectione judicum rejecta sunt; translatio est sumpta a militibus, qui pugnantes alius alium umbone propellunt. Est autem umbo media pars scuti, quasi umbilicus.

5. *Forensi militia.* Id est, orationibus suis, et eloquentia sua.

Summos honores. Præturam, consulatum, auguratum. Hos enim omnes consecutus est Cicero.

Dignitatis. Senatoriam dignitatem adeptus est; et in senatu auctoritate plurimum valuit.

Eloquentiæ castris. In foro, ubi causæ sola eloquentia defendebantur. Forum igitur appellat *castra eloquentiæ*, et in translatione perseverat, quia dixerat, *forensi militia.*

Sacrilegum. Quia correptus amore Pompeiæ sacra Bonæ Deæ adire non dubitavit, quibus adesse nefas erat viro. *Flagitium* incestus est. Cæsar hanc ob rem uxorem suam repudiavit. Incestum etiam de sororibus possumus intelligere : duas enim amasse suspicio erat.

6. *Tot elevatis testibus.* Non satis ponderis habuisse judicatis, et ideo rejectis.

Nova ratione. Insolita via et forma.

Triumphalis. Quia de piratis triumphavit.

Isaurici. Quod Isauros in Cilicia domuerit.

In reum. Contra reum quemdam sibi invisum.

Angusto loco. Arcto loco qui duos equos non admitteret.

Religionem vestram. Observationem majestatis vestræ.

CAP. VI. QUI, QUÆ IN ALIIS VINDICARANT, IPSI COMMISERUNT. — 1. *Hoplomachus.* Armis pugnans.

Impetravit. Quia patri datus est curator.

Latifundiaque. Aldus dederat : *Ampla ab eo relicta latifundia.*

2. *Pileum.* Signum libertatis. *Pileum* hic usurpatur pro *pileus*, *servitus* pro *servis*, uti et *dominatio* pro *dominis.*

Alterum Marium. Marii imitatorem, scilicet Syllam.

3. *Emancipavit.* Extra potestatem suam dedit.

4. *Obscurum.* Quia dubium erat, an deberet censeri civis romanus.

Hybrida. Mixto sanguine contumeliose natus, semicivis. Homines autem variis modis *Hybridæ* dici potuere; ut, si quis ex ingenuo et servo, aut ex servo et libertino natus esset, *Hybrida* dicebatur. Item si quis patrem et matrem diversæ nationis haberet. Postremo *Hybrida* dicebatur, si quis mixto sermonis genere uteretur. Eo nomine vocari porcos ex apro fero et domestica sui natos Plinius scribit, lib. VIII, c. 53. Ea usus est voce Horatius, *Satir.*, lib. I, 7:

> Proscripti Regis Rupili pus atque venenum,
> Hybrida quo pacto sit Persius ultus, opinor
> Omnibus et lippis notum et tonsoribus esse.

Magna cum clade. Quia socii rursus arma sumpserunt, et inter se cives pestifera seditione laborarunt.

Sociale. Quod tandem Pompeius Strabo sedavit.

Domesticis Domi illi paratis : quia sua lege damnatus, pœnas, quas debuit, dedit.

CAP. VII. DE STUDIO ET INDUSTRIA. — Inter *studium* et *industriam* hoc interest, quod *studio* discimus : *industria* exercemus.

Roborantur. Stabiliuntur; nam sine industria militaris disciplina nihil valet.

Fido sinu. Animo et pectore. Translatio sumpta a matribus, quæ filios sinu gestare solitæ sunt.

Animo. Quo discitur et cogitatur.

Manu. Qua operamur.

Lingua. Qua pronuntiamus et peroramus.

Duramento sui. Quia durat et seipsam sustentat nullius adminiculo indigens.

1. *Suam causam egit.* Defendit se propria oratione.

Continebat. Potissimum moderatione et temperantia factum, ut plerique veterum sapientum non ad summam modo ætatem, sed et validis adhuc mentis corporisque viribus pervenirent.

Galbæ. Hic Galba, quum se condemnatum videret, com-

plexus duos filios prætextatos et Sulpitii filium, cujus tutor erat, oratione sua tantam misericordiam movit, ut rogatio antiquaretur.

2. *Mirifica proles.* Progenies et propago; non tamen filius, sed pronepos.

Cato. Uticensis.

Senatus cogitur. Congregatur. Sic Virgilius :

> Tityre, coge pecus.
> *Ecl.* III.

3. *Terentius autem Varro.* Hic est Terentius Varro qui multa volumina scripsit, et imprimis de lingua latina.

Humanæ vitæ exemplo. Quantum vita humana in tali labore durare possit pro exemplo afferendus.

Seculi tempus. Centum annorum spatium. Mortuus autem est Varro, quum mores multorum vidisset, post bellum actiacum fere nonagenarius.

In eodem lectulo. Quia decumbens in eo vicinus morti scriptitabat, donec spiritum redderet.

4. *Livius Drusus.* Pighius putat Liviam, Tiberii matrem, hujus Drusi fuisse neptem.

Interpellare. Pro impedire. — *Ne non* pro *quo minus.*

5. *Forensia stipendia.* Actiones causarum.

Duplicantque tenebras. Augent tenebras sibi a fortuna datas.

6. *P. Crassus.* Crassi ingenium, studium ac industriam Cicero in Bruto commendat.

Genera. Dialectos significat : Ionicam, Doricam, Atticam, Æolicam et communem. Veteres quatuor tantum nnmerabant.

Eadem decreta reddenti. Id est, eadem lingua sententiam pronuntianti.

7. *Scenicæ industriæ.* In scena, id est, in actione comœdiarum, tragœdiarum aut similium habitæ.

Ponere. Repræsentare.

Hæc sunt. Placere et popnlo et principibus. Laudat industriam Valerius, dicens non mediocrem ex ea fructum percipi, si fuerit diligentissime culta : idque probat ex Roscio, qui sola indu-

stria meruit ut cum clarissimis viris commemoretur, quamvis histrionicam exercuerit.

De Studio et industria externorum. — 1. *Recipiat.* Id est: Græca industria recipiat fructum latina lingua, dum Græci latinis verbis laudantur.

Oboritur. Etiam non cogitanti occurrit.

Efferretur. Pronuntiaretur.

Lateris. Partis unde vox et anhelitus prodit.

Declamationes. Fictas actiones et orationes pro experientia aut exercitio assumptas sonitibus vehementibus, ex refractione fluctuum ortis, contra strepentibus enuntiabat.

2. *Vetustiorem.* Nam multo ante fuerat Pythagoras, quam Demosthenes. Pythagoras philosophus fuit Samius, Mnesarchi filius, qui post Ægyptum, Babylonem, Spartam, aliasque celeberrimas orbis terrarum urbes et regiones, discendi studio lustratas, quum in Samum insulam Ægæi maris, patriam suam revenisset, eamque a Polycrate tyranno videret occupatam, secessit in Italiam, delectaque sede apud Crotoniatas, philosophiam ibi est professus, quo tempore Servius Tullus Romæ regnabat. Primus docuit Μετεμψύχωσιν, id est, animarum transfusionem in alia corpora; idque ut persuaderet, affirmabat primum se Æthalidem, Mercurio natum fuisse; deinde Euphorbum Panthoi ducis Trojani, Hecubæ fratris, filium, qui a Menelao est interfectus; unde Horatius:

.... Habentque
Tartara Panthoiden, iterum Orco
Demissum; quamvis clypeo Trojana refixo
Tempora testatus, nihil ultra
Nervos atque cutem morti concesserat atræ;
Judice te, non sordidus auctor
Naturæ verique!

Commentarios. Breves annales.

Innumerabilium. Gloriam enim populi olim petiere ex longæva origine, præcipue Ægyptii.

Septem excellentes viri. Septem sapientes, scilicet: Thales Milesius, Solon Atheniensis, Philon Lacedæmonius, Pittacus Mitylenæus, Bias Prienensis, Cleobulus Lydius, Periander Corinthius.

Metapontus. Popnlus Metaponti, Italiæ oppidi, in sinn Tarentino.

Nobilius. Plus claritatis habuit Metapontus ex operibns Pythagoræ, illic sepulti, qnam ullius civium suorum.

3. *Præceptorem.* Hic annum vigesimnm ætatis agens, audivit Socratem.

Sapientissimus. Sic Apollinis oraculo constat fuisse judicatum.

Inexplicabiles. Inenarrabiles; quia Nili originem nemo invenire potuit, quanquam id multi reges frustra tentaverint. Est præterea satis ignota Nili natura, quare scilicet singulis annis, sole existente in cancro, totam inundet Ægyptum.

Fossarum. Nili superfluas aqnarum inundationes recipientium.

Italiam. Quæ regio non erat barbara, ut Ægyptus.

Archyta. Archytas, oriundus Tarento, quæ est urbs Italiæ ultima, philosophus et geometra præstantissimus fuit. Horatii odarum libro I, 28, Nauta incidit in corpus Archytæ, et studiorum humanorum vanitatem irridet poeta :

> Te maris et terræ, numeroque carentis arenæ
> Mensorem cohibent, Archyta,
> Pulveris exigui prope littus parva Matinum
> Munera; nec quidquam tibi prodest
> Aerias tentasse domos, animoque rotundum
> Percurrisse polum, morituro.

Sophronis. Sophron fuit mimographus, uti testantur Diog. Laert. et Suidas.

4. *Democritus.* Abderites. Hic plurimum laboravit in sola rerum natura contemplanda, et quocumque fortunæ casu mntabiliumque rerum audito, in risum solvebatur. Unde Juvenalis, sat. X :

> Perpetuo risu pulmonem agitare solebat
> Democritus.

Pater ejus. Varia referuntur ejus nomina : Hegesistratus, Athenocritus, Damasippus.

Xerxis exercitui. Qui tantus fuit, ut flumina potando exsiccaret.

Ex facili. Sine molestia.

Vacuo. A curis rerum externarum.

Patriæ. Quæ Abdera fuit.

5. *Animo tantummodo.* Itaque animo, non corpore, ex vita fructum capiebat.

Chrysippo. Philosophus stoïcus, Zenonis auditor, qui sectam hanc magnopere illustravit. Ni fallor, errat Noster; quum enim Chrysippus floruerit anno M. 3703-3776, Carneades autem anno M. 3829 inter Atheniensium legatos Romæ fuerit, vix cum isto eum disputasse credere possumus. Gellius atque Plinius memorant Carneadem helleboro se purgasse, quum libris Zenonis respondere vellet.

Helleboro. Albo scilicet, quod in Anticyra optimum nascitur.

6. *Anaxagoram.* Hic cuidam dicenti, quod patria sibi curæ non esset, Imo cura patriæ mihi maxima est, et digitum extendebat in cœlum, ostendens illam sibi veram patriam esse. Impietatis semel a Cleomene accusatus, quod solem, quem Athenienses colebant, candentem laminam diceret et penitus ignitam, defensus a Pericle discipulo, quinque talentis et exsilio multatus est.

E diutina. Nonnulli habent : *post diutinam peregrinationem.* Sed *e* et *ex* pro *post* usurpari notum est.

7. *Archimedis.* Geometræ et architecti Syracusani.

Fructuosam. Quia diu patriam conservavit.

Dedisset vitam. Marcello vetante, ne quis eum ob industriam occideret.

Formas. Figuras quasdam geometricas.

Pulvere. In quo figuras suas seu formas metricas designabat.

Victoris. Qui jussit eum nomen suum indicare.

Donaretur. Per edictum Marcelli, qui, studio et industria ejus delectatus, edixerat ut incolumis servaretur Archimedes.

8. *Fidibus.* Musicis instrumentis. *Fides* est chorda in cithara vel lyra aliove instrumento extensa.

9. *Isocrates.* Fuit Isocrates Græcus orator clarissimus, Gorgiæ auditor, multorum philosophorum præceptor eximius.

Παναθηναϊκός. Tota res aut laus Atheniensium, quia omnem urbis Athenarum laudem continebat.

Quinquennio. Nam quinquennium post vixit.

10. *Citerioris ætatis metas.* Ad brevioris ætatis terminos Chrysippi longævitas pervenit; quia non ad Isocratis ætatem pervenit, id est, non tanto tempore vixit; nam Isocrates novem et nonaginta confecit annos. Hic vero ad octogesimum tantum pervenit annum.

Longa vita. Quia, teste Diogene, septnaginta volumina composuit : ad quæ legenda longiori vita opus esset.

11. *Tam laboriose haurientem.* Cum multo sudore addiscentem. Alludit ad nomen ei ex officio impositum; nam quia e puteis aquam haurire solebat, præ tenuitate rerum, ut inde victum redimeret, dictus est φρεάντλης, id est, *exhauriens puteos*, a φρέαρ, *puteus*, et ἀντλέω, *exhaurio*.

Chrysippi. Laertius non Chrysippi, sed Zenonis auditorem fuisse dicit.

12. *Sophocles.* Hic tragœdiarum scriptor clarissimus Atheniensis; cujus tanta fuit industria, ut cum ipsa rerum natura certasse videatur. Nam quum esset annorum ferme centum, OEdipodem tragœdiam composuit. — Natus olympiade 73, hoc est, anno Urbis cond. 266. Suppar illi fuit Æschylus, qui ab eodem victus fuit.

Sub ipsum transitum. Paulo ante mortem suam.

Qua sola fabula. Licet alias non scripsisset.

13. *Simonides.* Hic primus artem memoriæ invenisse dicitur.

Poeta. Lyricus.

Certamen. Carminum aut poetarum scribentium carmina.

14. *Versibus.* Γηράσκω δ' ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος, id est, *senesco semper multa addiscens.*

Jam pressum. Morte instante gravatum.

15. *Summamque iniquitatem.* Invidiam civium : quia iniquissimum erat patriæ liberatorem, imperii amplificatorem et conservatorem, exilio mulctare, quem ingentibus præmiis afficere debuerant.

Xerxem. Persarum regem.

16. *Cyrus.* Persarum rex potentissimus.

Mithridates. Rex Ponti.

Monitore. Imperatores nominum suggestores habere consueverant, qui nomina militum eorum auribus insererent, quo blande

nominatim milites appellando, eorum animos sibi maxime conciliarent. Hos monitores Romani nomenclatores appellabant.

Sine interprete. Scilicet, discendo omnes linguas.

Cap. VIII. De Otio laudato in Romanis. — *Subnecti.* Subjungi, quia opposita juxta se posita clarius elucescunt.

Proprie. — *Proprie* ponitur pro *prorsus*, *plane.*

Inertem. Enervem, id est, sine arte et industria.

1. *Par veræ amicitiæ.* Quatuor vel paulo plura verorum amicorum paria fuisse leguntur : ut Theseus et Pirithous, Pylades et Orestes, Damon et Pythias, Nisus et Euryalus : inter quos Scipio connumeratur et Lælius.

Vagos. Scilicet Scipionem et Lælium. Habent nonnulli *vagas.* At quomodo, inquit Perizonius, conchulæ poterant *vagæ* dici, quum in sicco litore jacerent?

Calculos. Alii *umbilicos*, quod etiam Cicero habet, id est, parvos rotundos calculos nitidiores.

Crassus. Orator, Scævolæ gener.

2. *Scævola.* Hic Scævola non fuit Q. cujus antea mentio facta, sed pontifex.

Forensibus ministeriis. Judicialibus actionibus.

Jura civium. Utpote qui jurisperitus erat.

Cærimonias. Ut qui augur erat.

Scævolam. Personam gravem, id est, se ipso dignam.

Hominem agebat. Hominem vulgarem, aut naturam humanam repræsentabat.

Continui laboris. Sic Ovidius :

> Quod caret alterna requie durabile non est,
> Hæc reparat vires, fessaque membra novat.

De Otio laudato in externis. — 1. *Idque vidit.* Hominem continui laboris non esse patientem.

Interposita arundine. Quod vocat Horatius

> Equitare in arundine longa.

Risus est. Risus est etiam Æsopus ludens nucibus. Hic fabulam Phædri apponere non gravabor :

> Puerorum in turba quidam ludentem Atticus

Æsopum nucibus quum vidisset, restitit,
Et quasi delirum risit. Quod sensit simul
Derisor potius quam deridendus senex,
Arcum retensum posuit in media via :
Heus, inquit, sapiens, expedi quid fecerim?
Concurrit populus; ille se torquet diu,
Nec quæstionis positæ causam intelligit :
Novissime succumbit. Tum victor sophus :
Cito rumpes arcum, semper si tensum habueris;
At si laxaris, quum voles, erit utilis.
Sic ludus animo debet aliquando dari,
Ad cogitandum melior ut redeat tibi.

PHÆDRI *Fabul.* lib. III, 14.

2. *Leni pacis studio*. Cui in pace vacare solemus.

CAP. IX. DE VI ELOQUENTIÆ IN ROMANIS. — 1. *Regibus exactis*. Tarquinio et filiis, Roma expulsis propter superbiam et stuprum Lucretiæ.

Fluminis Anienis. In Tiberim influentis. Nominativus est *Anio*, sed genitivus fit ab antiquo *Anien*, Anienis.

Capite ejus. Senatu et patribus, qui quasi caput civitatis sunt.

Corporis. Scilicet reipublicæ. Hic Noster alludit ad fabulam Menenii Agrippæ.

Valerii. Livius Menenium Agrippam appellat. Sed eodem tempore etiam Valerius vixit, qui et dictator creatus fuit.

Oratione. Apologo, ut dicit Livius.

Urbem urbi junxit. Reliquum corpus, id est, plebem præcipuæ parti urbis, id est, capiti, nempe senatui, junxit. Nam plebe a senatu separata, gemina quædam civitatis facies apparet. Hinc Varro ejusmodi civitatem *bicipitem* appellat.

2. *Marianos Cinnanosque mucrones*. Percussorum a Mario et Cinna in M. Antonium missorum acutos gladios.

Ducibus. Mario et Cinna.

M. Antonium. Non triumvirum, sed oratorem clarissimum.

P. Antronius. Consanguineus ejus.

In ambitu. Sive circulo : non audiverat vocem eloquentis Antonii.

3. *Columen*. In utroque summus, armis et eloquentia.

Reum egit. Repetundarum accusavit.

C. Cottæ. Dolabellam defendentis.

Peregrinandum est. Ad peregrinam eloquentiam et ad externa exempla transeundum mihi est.

De vi Eloquentiæ in externis. — 1. *Imperium.* Quum victis a se Megarensibus plebis gratiam esset nactus, verberibus voluntariis domi laceratus, advocata concione de crudelitate principum, a quibus hoc se passum simulabat, questus est. Ita obtinuit ad custodiam corporis satellitum auxilium, quo tyrannidem occupavit.

Alioqui. In aliis rebus. Significat populum atheniensem hac una in re fuisse imprudentissimum, qui oratione delinitus servire, quam imperare, maluerit.

2. *Egit.* Duxit enim Athenienses quo voluit, et pro sua voluntate tractavit

Veteris comœdiæ. Vitia acerbe traducebantur in vetere comœdia, quia sub propriis peccantium nominibus notabantur.

Maledica lingua. De comœdiæ acerbitate, Horatius, *Serm* 1, 4 :

> Si quis erat dignus describi, quod malus, ac fur,
> Quod mœchus foret, aut sicarius, aut alioqui
> Famosus, multa cum libertate notabant.

Aculeos. Elegans allusio ad apes : nam quia mellis meminit recte in metaphora persistens aculeos addit.

Ille armatus. Vi; quia, quum Pisistratus ad sui corporis tutelam satellites obtinuisset, his adjutus imperium occupavit.

3. *Cyrenaicum.* Quorum auctor Aristippus, qui summum bonum e voluptate petiit.

Hac de re. De malis et miseriis hujus vitæ disputare.

Cap. X. De Pronuntiatione et apto motu corporis in Romanis. — *Motu.* Pronuntiatio est vocis, vultus et gestus moderatio cum venustate.

Tribus modis. Elocutione, sono vocis, et motu corporis.

1. *Quum optime.* Cicero, *Offic.* lib. II : Quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum et conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere?

Quia ipsum. Reddit rationem, cur monitore tibicine uteretur,

quia interdum vel accusando, vel detestando, ira vel alio animi impetu commotus, servare modum non reminiscebatur.

2. *Æsopum.* Æsopus tragœdiarum, Roscius vero comœdiarum actor præstantissimus fuit.

Ludicræ artis. Scenicæ, et agendarum fabularum.

In corona. In cœtu et multitudine virorum.

Foro petitos gestus. Habet quidam : *foro positos gestus.* Sed *petitos* magis Torrenio placet.

3. *In utraque re.* Pronuntiatione et apto corporis motu.

Oratione. Cujus fragmenta tantum supersunt, e Quinctiliano aliisque collecta a viris doctis.

A reo. Scilicet Gallio.

Chirographis. Scriptis manualibus.

Ageres. Sensus est : Si vera essent quæ Calidius profert, majore cum vehementia ac ardore protulisset.

De Pronuntiatione et apto motu corporis in externis. — 1. *Demosthenis judicium.* De vi pronuntiationis. Judicavit Demosthenes orationis vim ferme omnem in pronuntiatione esse repositam.

Ὑπόκρισις. Simulatio vocis et gestus, id est, pronuntiatio et decens motus. Apud Græcos histriones ὑποκριταὶ nominantur, quia personam alienam in scena simulant. Hæc ad pronuntiationem et actionem oratorum etiam extenditur.

Utriusque voluminis. Id est, orationis. Ediderunt multi : *columinis*, id est, Demosthenis et Æschinis.

Suspexit. Cum admiratione laudavit. Sicut *despicere* sumitur pro contemnere, ita *suspicere* pro venerari et laudare; quia *despicere* est deorsum inspicere; quæ vero infra nos sunt, contemnimus : *suspicere* autem, sursum aspicere : at quæ supra nos sunt, veneramur ferme.

Magna pars Demosthenis. Id est, artificii quo Demosthenes in pronuntiando usus est.

Cap. XI. De Effectibus artium raris apud Romanos. — 1. *Sulpicii Galli.* Qui primus rationem defectus lunaris docuit. Apud Græcos primus eclipsin prædixit Thales Milesius.

Siderum natura. Quomodo per interpositionem terræ inter solem et lunam, luna quæ a sole lumen mutuatur, deficeret.

2. *Quam urbs romana.* Quia Romani maluissent Spurinam falsum fuisse, quam Cæsarem eo die cadere, quem immortalem voluissent

Idus Martiæ. Decimus quintus dies mensis Martii. Nam in Martio, Maio, Julio, Octobri, idus incidunt in decimum quintum : in reliquis in decimum tertium. Sic dicimus decimum tertium diem decembris, *idus decembris ;* præcedentem diem, *pridie idus decembris*, et eodem modo ad quintum ejus mensis diem : hunc enim *Nonas* vocamus. *Idus* dictæ sunt, ut quidam existimant, ab antiquo verbo *iduare*, quod etrusca lingua dividere significat : ideoque hunc diem *idus* dictum, quod mensem *dividat* in duas partes propemodum æquales, quia plerumque in medium mensem incidunt.

Uterque. Tam Cæsar, quam Spurina.

Idus Martias. Constat idibus Martiis cæsum fuisse Cæsarem in senatu, teste Ovidio, *Fast.* circa finem.

De Effectibus artium raris apud externos. — 2. *Apelle.* Apelles, Cous, ingenio et gratia præstantissimus. Laudant præcipue ejus Venerem e mari exeuntem, quam postea Romam adductam Augustus dicavit in Cæsaris templo, cujus inferiorem partem corruptam qui reficeret, non potuit reperiri. Pinxit et Alexandrum fulmen tenentem in Ephesiæ Dianæ templo sic, ut fulmen extra tabulam micare videretur.

Lysippo. In arte sculptoria artifice clarissimo. Nam spirantes vultus, atque ora simillima vivis et denique animosa signa fingere videbatur.

3. *Alcamenis.* Qui inter Phidiæ æmulos refertur.

Dei notam. Indicium quo ipse dignoscatur a ceteris diis.

4. *Cujus conjugem.* Vulcani Venus conjux est, cujus simulacrum toto orbe celebratum. Quod ut viderent, multi Gnidum navigarunt.

Praxiteles. Statuarius optimus.

Spirantem. Viventem. Sic Virgilius :

> Excudent alii spirantia mollius æra :
> Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus.

Gnidiorum. Gnidus, una e quinque civitatibus Doricæ Græciæ, ubi templum fuit Veneris, et hoc simulacrum, quod Praxiteles sculpsit tanta arte, ut a libidinoso complexu non fuerit satis tutum, adeo veram ipsam deam referebat.

Cujusdam. Macarei Perinthis adolescentis, teste Luciano. Id vero non Gnidi, sed in Samo accidisse refert Athenæus.

5. *Euphranoris.* Pictoris clarissimi.

Jovis. Imaginem scilicet. Quod explicat Torrenius sequenti modo : Pinxerat jam Euphranor et complexus erat Neptunum excellentissimis majestatis coloribus, sed eo consilio ut Jovem redderet magis etiam augustum et majestatis plenum, in quo ars illum defecit, quum in superiori opere, id est, Neptuno, omnem impetum cogitationis absumpsisset.

6. *Æque nobilis pictor.* Timanthes, qui etiam Ajacem armorumque judicium pinxerat.

Immolatæ. Dianæ scilicet iratæ ob cervam ab Agamemnone in Aulide occisam.

Referens. Ad vivum coloribus exprimens, pictura sua repræsentans.

Calchanta. Qui vates sic poscere fata prædixit, ut Agamemnonio sanguine Dea placaretur, tristis erat, quum regiam stirpem immolari videret.

Mœstum Ulyssem. Qui per falsas cum Achille nuptias impetratam a matre Iphigeniam ad tam crudele sacrificium duxit.

Clamantem Ajacem. Quod humano sanguine numina placarentur.

Involvendo. Quia patris dolorem satis digne exprimere non poterat, eum spectatorum imaginationi sibi repræsentandum reliquit.

Aruspicis. Calchantis sacerdotis.

Amicorum. Ulyssis et Ajacis.

Fratris. Menelai, qui frater erat Agamemnonis.

7. *Pictor.* Qui, Plinio teste, fuit Nealces.

Terebatur. Ante Vorstium vulgo legebant *tenebatur.*

Spongiam. Quia spongia male appositos colores abstergere solent.

Desiderium pictoris. Quia speciem spumæ, de naso dependentis, exhibuit.

Ars. Hanc vocem merito Torrenius restituit.

Casus. Sic Ovidius :

> Casus ubique valet; semper tibi pendeat hamus,
> Quo minime credis gurgite, piscis erit.

CAP. XII. OPTIMIS ARTIUM MAGISTRIS CONCEDENDUM ESSE, UT FACTUM APUD ROMANOS. — *Disputatorem.* Judicem aut examinatorem.

Callebant. Qui ejus peritissimi erant. *Callere* enim est perfecte scire. Proprie est callum contrahere; sed per metaphoram illa voce experientia et multus rerum usus significantur.

OPTIMIS ARTIUM MAGISTRIS CONCEDENDUM ESSE, UT FACTUM APUD EXTERNOS. — 1. *Conductores.* Qui aram Minervæ sacram fabricandam conduxerant, id est, certo pretio faciendam susceperant. — Pighius ex conjectura edidit *conductores arcis*, putans Valerium agere de *arce* Minervæ, magnificentissimo et celeberrimo Athenarum ædificio, ubi sanctissimum Minervæ signum, de cœlo delapsum, dedicatum legimus.

Immo professioni. Utitur Noster correctione, quia dixerat *scientiæ cedens;* nam ejus artis scientia non inferior erat Plato Euclide, sed non eam solam profitebatur. Ergo cessit professioni, quia Euclides geometriam, Plato vero philosophiam profitebatur.

2. *Visendum.* Sine dubio Valerii tempore adhuc exstabat opus illud, omnium visu dignum : nunc ne minimum quidem ejus vestigium apparet.

3. *Ille artifex.* Apelles.

De crepida. Calceamento in pede imaginis a se depictæ.

Ansulis. Extremitatibus, quibus crepidæ aut capiuntur, sicut pocula, aut ligantur.

Supra plantam ascendere vetuit. Ad res, quarum cognitionem non haberet. Unde in proverbium abiit : *Ne sutor ultra crepidam.*

CAP. XIII. DE SENECTUTE MEMORABILI IN ROMANIS. — *In aliquot claris viris.* Ut in Catone, Socrate, Cleanthe, multisque aliis.

Nostra ornata. Lipsius et Vorstius malunt *oratione*, ne Valerius nimis superbe de se scripsisse videatur. Sed *ornata* tuentur manuscripti omnes.

Longissimos humanæ conditionis. Adulatur Tiberio, more illorum temporum longævam ei vitam deprecando.

1. *Valerius Corvus.* Sive *Corvinus;* sic dictus, teste Livio,

quod Gallum, a quo provocatus fuerat ad singulare certamen, insidente galea corvo, et unguibus rostroque infestante, hostem interemit.

2. *Metellus*. Pius cognominatus, ejus Metelli pater, qui a devicta insula *Creta*, *Cretici* nomen est assecutus.

Nuncupandis. Pronuntiandis nominatim. Quia duplex est votum: conceptivum, et nuncupativum.

Tremula. Constanti fuit manu senex; seu cultrum a capite victimæ ad caudam deduceret, seu mola salsa victimam cultrumque adspergeret, seu victimæ jugulum aperiret.

4. *Diuturnior*. XCVIII annos vixisse, Plinius refert.

5. *Appii*. De Appio vetus inscriptio. Illa hæc memorat:

> Appius Claudius C. F. Cæcus, censor, consul bis, dictator, interrex III, præt. II; æd. cur. II; trib. mil. III; complura oppida de Samnitibus cepit, Sabinorum et Tuscorum exercitum fudit, pacem fieri cum Pyrrho rege prohibuit, in censura Appiam stravit, et aquam in Urbem adduxit.

Lectica. In qua ægrotantes, et ingredi nequeuntes deferri solent.

Hunc. Talem virum, tam multa animo videntem, quæ senatus non prævidcrat, nemo jure cæcum appellaverit.

6. *Livia Rutilii*. Conjux scilicet aut filia. Formula loquendi antiqua est, qua mulieres, adjunctis maritorum nominibus, notabantur.

Terentia Ciceronis. Uxor scilicet quæ, ab eo repudiata, nupsit Crispo Sallustio, Ciceronis inimico, deinde Hortensio.

Tertium et centesimum. CXVII scribit Plinius.

De Senectute memorabili in externis. — 1. *Utilissima*. Quia ambo fautores illi vixerunt.

Vastam. Nullo fructu aut domicilio ornatam.

3. *Musicus*. Præter musica, etiam historica, et philosophica conscripsit.

4. *Gaditanus*. In ultimis Hispaniæ natus.

Non minima pars. Non contemptibilis, sed egregius exercitator styli romani.

5. *Æthiopes*. Dicti ab αἴθων, *niger*, et ὤψ, *vultus*, eo quod vul-

tum nimio solis ardore *nigrum* et *adustum* habeant; vel ab *Æthiope*, Vulcani filio, qui totam Æthiopiam a se denominavit.

Quos Herodotus. Scribit Herodotus Scytharum regem legatis Cyri, regis Persarum, senes complures ostendisse, qui centum et viginti annos peregerant.

Ctesias. Antiquissimus historiarum scriptor.

Epimenides. Philosophus Cretensis longo somno memorabilis.

6. *Epiorum.* Quæ est pars Achaiæ. Alii *Epiporum*, *Epirorum.* Male.

Ducentos. Plinius hæc omnia fabulosa esse et ex errore annorum provenisse putat, quos alii sex mensium, alii trium constituissent.

7. *Alexander.* Historiographus et cosmographus, qui composuit librum de longitudine maris Illyrici: in quo præter cetera memoratu digna, illud de Danthone quodam refert.

Nulla ex parte. Neque animi, neque corporis viribus deficientem, non sapientia, non memoria carentem, quæ senectutis vitia esse solent.

Liberalius. Largius dedit hominibus vitæ longitudinem.

Xenophon. Atheniensis philosophus, Socratis discipulus.

Cujus. Xenophontis opus aut liber.

Latmiorum. Latmus, Cariæ urbs, vel insula: *Latmii*, qui eam incolunt. Occurrit etiam sinus Latmicus. Strabo urbem cum portu a vicino monte sic appellatam prodidit.

Cap. XIV. De cupiditate Gloriæ in Romanis. Scripturus de cupiditate gloriæ, ejus se definitionem, et originem, et habitum, et modum prætermittere velle dicit, quum id magis philosophorum, quam scriptorum, sit.

Unde oriatur. An a magnitudine animi, an ab ambitione.

Habitus. Utrum virtutis, an vitii, vel an eligibilis, an contemptibilis; si ab animi magnitudine, virtus, et tunc habitus est eligibilis.

Qua ratione. Quo modo debeat acquiri, an rebus bellicis, an domesticis: nam ex rerum publicarum administratione, vel ex bellis gerendis, vel ex studiis litterarum, gloria comparatur.

In contemplandis. Philosophi origines vitiorum atque virtutum diligenter inquirunt.

1. *Superior Africanus.* Scipio major, Carthaginis domitor.

In monumentis. In sepulcris ad memoriam servandam exstructis : vel inter statuas et titulos. Nam *monumenta* dicuntur sepulcra, historiæ.

Summum columen. Sustentaculum, imperium. Capitolium enim arx fuit urbis Romæ, quæ totius orbis terrarum aliquando possedit imperium.

Homerico. Qui ab Homero, poetarum præstantissimo, laudetur.

Rudi atque impolito. Quale erat Ennii, qui sententias bonas incultis verbis involvisse dicitur. Unde et Virgilius dixisse fertur, se aurum ex stercore Ennii colligere, dum sententias inde erueret. Ovidius Ennio *ruditatem* quoque tribuit :

Ennius ingenio maximus, arte rudis.

2. *Et prompta laudatione.* Quia D. Brutum carminibus laudaverat.

Manubiis. Hostium spoliis.

4. *Ad neminem scriptorem.* Quanquam suis rebus nullum scriptorem adhibuit.

Ad Marium. Imperatorem, cujus legatum Sylla agebat.

Signatorio. Quo ad obsignandas tabellas utebatur.

Illam traditionem. Jugurthæ a Boccho.

5. *Dona militaria.* Quibus imperatores, parta victoria, milites suos pro cujusque meritis et virtute donabant. Ad excitandam enim in animis hominum virtutem sapientissimi imperatores romani, apud quos armorum et imperii gloria fuit, variis donis suos milites, qui pro republica fortiter pugnassent, donare consueverant, armillis, hastis, equis, coronis militaribus, aliisque muneribus, quibus ceteri ad laudis studium et gloriæ cupiditatem incendebantur.

Armillas. Ornamenta sinistrarum, quibus Sabini Gallique præcipue utebantur.

Castrensis. Honor qui debetur militibus bene de republica meritis.

Gallica. Quum Scipio imperator equiti armillas aureas dare nollet, fecit hoc Labienus de suo, et quidem ex præda quam ante in Galliam adeptus fuerat.

Divitis. Non ab imperatore, sed a divite tantum Labieno datum.

Vultum. In signum indignationis.

6. *C. Fabius.* Scilicet Pictor. Nam quod parietibus nomen suum inscripsisset, *Pictor* appellatus est, unde postea Fabii Pictores.

Et sacerdotiis. Nam ex Fabiis quidam fuere pontifices, augures, flamines.

Sordido studio. — *Sordidum studium* vocat artem pingendi, respectu Fabii, nobilissimi viri, quem rempublicam tractare, non penicellum, decebat.

De cupiditate Gloriæ in externis. — 1. *Tropæa Miltiadis.* Quæ clarissimus Miltiades de hostibus reportaverat.

Artemisium. Eubœæ promontorium, pugna navali nobilitatum, qua Xerxes fugatus est ita, ut se conservatum a Themistocle putaret.

2. *Insatiabile laudis.* Unde Juvenalis :

> Unus Pellæo juveni non sufficit orbis;
> Æstuat infelix angusto limite mundi....
> *Sat.* x, v. 168.

His omnibus, Themistocli scilicet et Alexandro, major famæ sitis fuit quam virtutis. In gloriæ cupidos acriter invehitur Juvenalis :

> Expende Annibalem : quot libras in duce summo
> Invenies? Hic est, quem non capit Africa Mauro
> Percussa Oceano, Niloque admota tepenti,
> Rursus ad Æthiopum populos aliosque elephantos!
> Additur imperiis Hispania : Pyrenæum
> Transilit : opposuit natura Alpemque nivemque;
> Diducit scopulos, et montem rumpit aceto.
> Jam tenet Italiam; tamen ultra pergere tendit.
> Actum, inquit, nihil est, nisi Pœno milite portas
> Frangimus, et media vexillum pono Suburra.
> O qualis facies, et quali digna tabella,
> Quum Gætula ducem portaret bellua luscum!
> Exitus ergo quis est? O gloria! vincitur idem
> Nempe, et in exsilium præceps fugit; atque ibi magnus

Mirandusque cliens sedet ad prætoria regis,
Donec Bithyno libeat vigilare tyranno.
Finem animæ, quæ res humanas miscuit olim,
Non gladii, non saxa dabunt, non tela; sed ille
Cannarum vindex, et tanti sanguinis ultor,
Annulus. I, demens! i, sævas curre per Alpes,
Ut pueris placeas, et declamatio fias!

3. *Similem Aristotelis.* Probat exemplo Aristotelis, neminem esse qui non laudis et gloriæ cupiditate tangatur: nam Aristoteles, qui princeps philosophorum creditur, et eorum qui de contemnenda gloria præcepta tradiderunt, ipsam gloriam vehementer appetiit.

Tolerabilior. Qui pessimo quodam facinore gloriam usurpare cupiebant.

4. *Pausanias.* Macedonicus nobilis adolescens, ab Oreste inclytum genus trahens, quum a rege petiisset ut fœdam indignitatem, quam passus erat ab Attalo, ulcisceretur, et derisus a Philippo esset, iram in hunc convertit. Magis incensus per Olympiadem et Alexandrum, ut et illorum probrum vindicaret, regem occidit, non, ut ait Valerius, gloriæ cupiditate, sed vindictæ studio motus.

Hermoclem. Alii, *Hermocratem*, inter quos ex Diodoro Brodæus.

5. *Illa vero gloriæ cupiditas.* Hæc vere scelerata fuit gloriæ cupiditas, quod etiam in deos grassari non dubitaverit.

Inventus est. Herostratus ea, qua Alexander natus est, nocte id fecit. Magnificentius deinde templum exstructum est.

Incendere vellet. Innuere videtur Valerius non incendisse, sed incendere voluisse; constat tamen incensum fuisse et totum conflagrasse.

Disjiceretur. Id est, dispergeretur, diffunderetur.

Decreto. Quia decreto prohibuerunt nomen ejus, aut in ore, aut in scripto cujusquam haberi.

Theopompi. Hic fuit Isocratis discipulus, tragicus poeta, orator eximius. Fuit et alter Theopompus, Lacedæmoniorum rex.

Historiis. Quidam legunt *in historiis.* Sed præpositionem sæpe omittit Noster.

Cap. XV. Quæ cuique magnifica contigerunt in Romanis. — *Præbuerint.* Alii ante Pighium *præbuerunt.* Male.

Præmiorum virtutis. Quum reddita virtuti præmia honoresque videmus, id recte factum esse judicamus, et ex ea re voluptatem capere solemus : virtus enim præter honorem præmium quoque meretur.

Augustam domum. Imperatoriam, sed potissimum Augusti, Octavii et Tiberii.

Honoratissimum templum. Augustorum, qui in terris pro diis habiti sunt. Nihil magnificentius contingere Augusto potuisset, quam ut vivo et præsenti templum et ara constitueretur, illique redderentur honores divini; de quo Horatius, lib. II, epist. 1, v. 16 :

> Præsenti tibi maturos largimur honores,
> Jurandasque tuum per nomen ponimus aras,
> Nil oriturum alias, nil ortum tale fatentes.

1. *Citerior.* Antequam pervenisset ad ætatem legitimam, quæ erat triginta annorum.

Jovis. Scilicet in Capitolio.

Munus. Alii habent *funus*, quod ex more pompa imaginum totius stirpis celebrare solebant. Sed et *munus* locum habet, quod munera gladiatoria sæpius in funeribus populo dabant.

Instar atrii. Quum principum imagines in atriis collocari consueverint, Scipionis in Capitolio pro atrio posita fuit. Capitolium igitur instar atrii fuit Scipionis imagini.

2. *Tam hercle.* Tantum certe Capitolium est Scipioni instar atrii, quantum curia, id est, locus quo senatus convocari solebat, Catoni majori, scilicet Censorino.

Gratum ordinem. Laudat senatorum gratitudinem, qui de patria bene meritum, et reipublicæ quondam amantissimum senatorem, virtutum omnium copiosissimum, cujus consilio et auctum et confirmatum esset imperium romanum, secum semper habitare voluerint.

Cujus prius consilio. Quia duo præstantissimi senatores inter se magnopere dissentiebant de evertenda Carthagine, Cato et Scipio Nasica : Cato suadebat evertendam esse Carthaginem, quæ fœdera sæpius frangeret, sæpiusque rebellaret; at Scipio contra

relinquendam esse censebat, ut esset exercitatio quædam juventuti romanæ, quæ, bellis assueta, otiosa esse non posset.

Scipionis. Nempe Æmiliani.

3. *Verum.* Pighius *rarum* edidit. Sed Torrenius reposuit *verum.*

Quæstorii. — *Quæstorius* est, qui quæsturam *gessit*, non *gerit.*

Pessinunte. Loco Phrygiæ.

Deam. Berecynthiam, quæ mater deum censebatur.

Explica totos fastos. Evolve et percurre libros, in quibus fasti dies continebantur, et in quibus reges, consules, ceterique magistratus describebantur; omnes omnium imperatorum triumphos ante oculos tuos constitue; nihil erit quod huic uni de Scipione judicio conferre posse videatur : nihil enim majus esse potest, quam omnium morum omnisque sanctitatis principatum obtinere.

4. *Scipiones.* Superior scilicet et Nasica et inferior.

Æmilianum. Scipionem minorem in Æmiliorum familiam per adoptionem datum.

Sine sorte. Extra sortem, id est, ordinem, nulla collegæ cum quo sortiretur habita ratione. Nam consules legitime provincias sortiebantur, privati autem extra sortem ex speciali privilegio aut dono easdem obtinebant.

Prius Africam. Quum delevit Carthaginem.

Deinde Hispaniam. Quum sustulit Numantiam.

Clandestinis. Occultis; quia in cubiculo suo noctu interemptus est.

5. *Valerium.* Corvinum.

Vetustæ originis. Valeriorum familia vetusta fuit in urbe Roma, quæ ab hoc Valerio Corvini nomen accepit.

Celeritate. Quia longe citra legitimum tempus, scilicet vigesimo tertio suæ ætatis anno, consul creatus fuit.

Principio consulatus. Quia primus in familia sua consul factus fuit.

6. *Scævolæ.* Hic ille est Scævola, quem Cato in ea provincia diligentissime observaverat, accusaturus, si quid peccasset, ulciscendi patris gratia, qui ab hoc Scævola fuerat aliquando damnatus. — Sed tanta fuit Scævolæ integritas, ut nullum illi criminandi locum reliquerit. Multi Scævolæ dicti sunt, ut Augur, ut Pontifex, ut Jurisperitus, et alii.

7. *Voci.* Id est, Marius per eam vocem excitatus est ut consulatus et triumphos mereretur.

Amplissimi triumphi. Quos C. Marius gessit ac duxit, alterum de Jugurtha, rege Numidiæ, alterum de Cimbris, Senouibus, et Teutonis.

Exsultavit. Non propter fortunam, quæ non semper fausta fuit, sed propter honorificum Scipionis judicium, *gaudio exsultasse* dicitur.

Stipendia equestria. Tunc decurio fuit Marius.

Cœna militaris. Qua inter milites Scipio talia de Mario prædicavit. Certe, inquit, in cœna militari prævidit Scipio sumptuosas illas cœnas, quas populus romanus ea nocte, qua nuntiatum fuit Cimbros ab eo fuisse deletos, in honorem Marii celebravit.

Libaverit. In omnibus sacris epulis primitias diis offerebant, sed ea nocte non diis sed Mario libarunt.

8. *Eques.* Eques fuit, quum contra proscriptum Domitium et Hiarbam in Africam, sed quæstor, quum adversus Sertorium mitteretur.

Bis triumphavit. Semel de Africa, devicto Hiarba rege; rursus de Sicilia, victo Carbone, qui flens, muliebriter mortem tulit : nam victum occidit.

Regibus. Ariobarzane, Pharnace, et Aristobulo.

Gentibus. Quas duodecim subegit.

Plurimisque civitatibus. Quas prope noningentas cepit, inter quas et Hierosolymam, ubi templum Judæorum, ad id tempus inviolatum, spoliavit : ex quo creditur, non illi post illam spoliationem prospere quidquam cessisse.

9. *Duarum syllabarum.* Scilicet *in te.*

12. *Libris Sibyllinis.* De quorum origine jam multa diximus. Cum Varrone addere placet : Appellantur *libri Sibyllini*, non quia fuerunt unius Sibyllæ, sed quod omnes feminæ vates Sibyllæ sunt a veteribus nuncupatæ, a consiliis deorum denuntiandis sic dictæ : Σιοὺς enim deos vocant Æoles, non θεοὺς, et consilium non βουλὴν, sed βυλὴν appellant.

Verticordiæ. Quæ impudicarum mulierum corda a libidine ad pudicitiam vertere credebatur. Græci eam ἀποστροφίαν dixerunt.

QUÆ CUIQUE MAGNIFICA CONTIGERUNT IN EXTERNIS. — 1. *Schola*

tenus. In schola tantum et a discipulis magna veneratio Pythagoræ tribuebatur, ulterius vero non procedebat.

Crotoniatæ. Italiæ populi. *Croton* enim civitas est Italiæ.

Pateretur. Ipse rempublicam administrare noluit, et hortatus est discipulos ut a fabis abstinerent.

2. *Cunctos præstanti*. Scilicet doctrina omnes superanti. Dicimus autem *præsto tibi* et *præsto te* : ut apud Terent. :

> Di immortales, homini homo quid præstat!
> Stulto intelligens!

Cicero : « Difficile est, quum præstare omnibus cupieris, servare æquitatem. » Et apud Virgilium :

> Ibo animis contra, vel magnum præstet Achillem.

Pighius habet : *Gorgiæ vero Leontini*. Male. Nam *Gorgiæ Leontino* posuerunt statuam, ut Phæd. Epil. lib. II :

> Æsopo ingentem statuam posuere Attici.

3. *Eadem gens*. Scilicet non minus studiosa fuit Græcia in decorando Amphiarao, quam fuerat in Gorgia Leontino. Amphiaraus bello thebano subito terræ hiatu fuerat absorptus cum armis et equo. Fuit ille vates clarissimus, olim ab Argonautis accitus.

Cujus cineres. Amphiaraï cineres eumdem consecnti sunt honorem, quem secretum antri Delphici, quem æreum simulacrum in formam columbæ, aut lebetis Dodonæ silvæ, e cujus tinnitu futura judicabant; quem fons Jovis arenarii, qui Baccho per Libyam exercitum ducenti, quum siti pene deficerent, apparuit in arena, sub specie arietis, et ad fontem perduxit, ubi exstructo templo, responsa dedit, ad quem etiam Alexander Magnus, qui se Hammonis filium mentiebatur, pervenit, ab illius sacerdotibus adulanter exceptus.

Dodonæ. Dodona, Epiri oppidum, habuit propinquum quernum nemus, Jovi consecratum, in quo dabant responsa columbæ.

4. *Pherenices.* Mulieris græcæ.

Cui soli. Apud Græcos mulieri non licebat Olympicis ludis et certaminibus interesse, quia ibi homines nudi plerumque certabant. Quod igitur nulli mulieri concessum fuerat, datum est Pherenici mulieri, ut Olympico certamini cum filio et fratribus posset interesse : quippe quæ patrem, quæ filium, quæ fratres in eo certamine sæpe victores, et gloriosas inde palmas referentes haberet.

Gymnico spectaculo. Olympico certamini, in quo nudi homines se palæstra exercebant.

Filium Euclea. Manuscripti *Euclea*, *Eudea*, *Eudia*, *Emolea*, *Eudeam*, *Erellea*, *Euclia.* A Pausania vocatus Peisirodos, vel potius Peisidoros.

Olympionice. Quæ nata erat ex patre Olympici certaminis sæpe victore : non enim patris proprium est nomen, sed a victoria certaminis illius ita denominatus. Olympionicus enim is dicitur, qui in Olympico certamine vicit : nam νίκη *victoria* dicitur. Occurrunt Horatii versus :

> Sunt quos curriculo pulverem Olympicum
> Collegisse juvat, metaque fervidis
> Evitata rotis, palmaque nobilis
> Terrarum dominos evehit ad deos.

Olympia, urbs fuit Græciæ ad quam celebrabantur in Jovis honorem certamina post quartum quemque annum, sive ludi publici. Ab Iphito rege instituti fuerunt, ab Hercule instaurati. In iis certabatur disco, saltu, cursu, pugilatu, et equorum curruumque velocitate.

LIBER NONUS.

Cap. I. De Luxuria et Libidine in Romanis. — *Luxuria.* Superfluus rerum usus cum immoderata profusione et cum voluptate. Sic Cicero : « Intelligimus quam sit turpe diffluere luxuria, delicate ac molliter vivere. » Sumitur etiam pro nimia

rei abundantia. Unde luxuria quoque modo profundere, modo nimium abundare significat, ut apud Virgilium :

> Luxuriem segetum tenera depascit in herba.

Reperitur etiam *luxurior, luxuriaris*, et *luxor, luxaris*, in eadem significatione. Dicuntur autem hæc a luxo, quod significat solvo, a quo etiam luxa et luxata membra dicuntur soluta, et suis locis mota.

Libido est appetitus vehemens contra rationem excitatus, qui se extendit in illicita. Quæ vitia, quum turpissima sint, magis videbantur silentio prætermittenda, quam inter clarissima virtutum exempla commemoranda, ne hac una ratione quodammodo honestari crederentur : quapropter Valerius hac brevi præfatione consilii sui rationem ostendit, dicens se ideo de luxuria atque libidine agere, non ut commemoratione sua honoris quidquam recipiant, sed ut luxuriosi, se ipsos cognoscentes, erubescant, et suæ turpitudinis pœnitentes, ad temperantiam revocentur.

Gemino mentis errore. Duplici vitio, libidinis ut cupiat, luxuriæ ut expleat. Mens primo capitur desiderio alicujus rei, deinde expletur.

1. *Pensilia balnea*. Suspensa in alto, et quasi ex aere pendentia ad majorem voluptatem : ut, dum veheretur, se lavare posset.

Ne gulam. Ut suæ gulæ atque libidini mare, non mari gula subjecta foret, id est, pro arbitrio et libidine sua quibus vellet et quovis tempore maritimis piscibus vesci posset, maria propria sibi, non communia, excogitando invenit : nam vivaria sibi struxerat in mare, ubi servarentur omnis generis pisces, vel certe variæ piscium species.

Æstuariis. Æstuaria dicuntur, per quæ mare vicissim commeat, ut sunt lacunæ, quæ maris æstu et undatione replentur.

Separatis molibus. Alii *separatos*. — A reliquo mari, murorum mole, et aliorum ædificiorum magnitudine separaverat æstuaria et piscium vivaria.

Pressit. Ostium arctius fecit. Lacus Lucrinus, olim etiam Avernus et Cocytus, in Campania fuit inter Baias et Cumas; prius ob inclusos saltu vapores infamata, deinde exciso paululum

saltu salubrior regio. Lacus erat publicus et publicanis locari solitus. Sed quum proximus esset mari et hoc in illum æstuaret, magna subinde damna piscatores, ipsique publicani faciebant. Inde *deserta ora.*

Publicæ aquæ. Quæ publicum vectigal pendebat, id est, dum contra æquitatem lacum publicum ædificiis privatis occupabat.

Judicium nactus est. In controversiam venit; id est, a Considio, publici vectigalis ex piscatu Lucrini lacus conductore, in judicium tractus est, quod sua sibi vectigalia, quæ ex Lucrino lacu conduxerat, ejus ædificiis et operibus diminuerentur.

In tegulis. Domus suæ, quia piscinas pensiles habebat. Dicebatur Orata *alere in summis culminibus mentita nemora, et navigabilium piscinarum freta.*

2. *Tragœdus.* Id est actor tragœdiarum. Aliquot *tragicus.* Sed *tragicus*, nisi actor adjungatur, de poeta intelligitur.

In adoptionem. Sic enim Orata filium sibi similem adoptasset, qui ab ejus luxuria et moribus non degenerasset.

Cantu commendabiles. Optime canentes, quæ suavissimos cantus ederent, quales lusciniæ sive philomelæ, carduelli, et aliæ ejusmodi, quas principes et alii in deliciis habere solent.

Liquatos. Resolutas in liquorem maximi valoris margaritas. Quod etiam Cleopatram fecisse narrant.

Amaram. Gravem, prementem, incommodam.

Sectam secuti. Professionem et exemplum vitæ, ut discipuli philosophorum, aut præceptorum magnorum.

Ullum finitur vitium. Nunquam vitia in primis auctoribus finiuntur, sed proposito exemplo, tanquam doctrina, superantur.

Arcæ. Pighius *ostreæ;* Lipsius *artes.* Minus bene. Nam consumptæ sunt et exhaustæ arcæ in parandis luxuriosis cœnis.

Censibus. — *Census*, id est, patrimonium.

3. *Licentioris vitæ.* Liberius et luxuriosius quam prius, vivendi confidentiam dedit, sublato hostium metu.

Brutorum domum. Marci et Junii Bruti, qui tunc tribuni plebis erant, et legem Oppiam tuebantur, nec legem abrogari volebant.

Plus semuncia. Quam dimidium unciæ.

Juncto vehiculo. Constante ex trahentibus jumentis et tracto vehiculo, quia solis equis ac jumentis uti poterant.

Propius. In loco qui non distabat ab urbe ultra mille passus.

In ipso introitu. Principio, juxta illud Ovidii :

Principiis obsta, sero medicina paratur,
Quum mala per longas invaluere moras.

Ruenti. Præcipitanter ad summum tendenti.

Diverticulum. Hoc est, errorem, et de recta via declinationem. Est a via sumpta translatio : nam *diverticula* dicuntur loca ad quæ divertimus de via, quasi viarum divortia.

4. *Crasso.* Anno Urbis 661, Domitius et Crassus censuram post consulatum gessere : increpuitque hunc ille, quod censor tanti habitaret, proque domo ejus ingentem pecuniam promisit. Domum autem non emerat, sed hereditate erat consecutus.

Hymettias. Id est, marmoreas ex Hymetto, Atticæ monte, ubi etiam optimum mel nascitur.

Arbusculas. Eæ fuere loti, parvula ramorum opacitate lascivæ.

Decem columnas. Plinius tantum sex fuisse dicit.

Sermonem oblitum. Sermonem duorum censorum Crassi atque Domitii, oblitum Pyrrhi, immemorem Annibalis, id est, quem Pyrrhus et Annibal de frugalitate romana habuerunt; dixit enim Pyrrhus, quum muneribus suis locum Romæ non esse cognovit, ejus capiendæ spem nullam reliquam esse : et Annibal priusquam luxu caperentur, Romanos capi non posse.

Transmarinorum. Ut Philippi, Antiochi, Mithridatis.

5. *Quid enim.* Nihil enim aliud voluit, quam ut a se inchoatam lautitiam posteris relinqueret, et a majoribus acceptam continentiam amitteret.

Attalicis aulæis. Inventis primum in aula regis Attali. Attalum, Pergami, quæ est urbs Asiæ minoris, regem fuisse neminem latet.

Immanibus. Sumptuosissimis.

Palmata. Triumphali, qua imperatores victoria potiti, triumphare consueverant; a *palma* dicta. In conviviis ergo triumphali veste utebatur Metellus.

Demissasque lacunaribus. Sallustius, *Histor.* II. Præterea quum

sedenti transenna demissum Victoriæ simulacrum, cum machinato strepitu tonitruum, coronam capiti imponebat.

Et ubi ista. Est quædam veluti exaggeratio luxuriæ Metelli, qui non in provincia luxuriosa, ut Græcia, ut Asia, sed in Hispania, bellis assueta, laboriosaque provincia, faciebat ista, ubi Sertorius esset, imperator acerrimus, qui plnres romanos profligasset exercitus.

Provincia. Scilicet Hispania.

Illi. Ab ejus memoria.

Patris sui. Castra, quæ pater, Metellus Numidicus, rexerat et instituerat in Numidia contra Jugurtham.

Cujus adolescentia. Metelli Pii.

Priscos mores. Continentes majorum mores. Quos in patre probatissimos viderat.

6. *Gravissimum supercilium.* Rigidissimam severitatem.

Filii. Minoris Curionis, tribuni plebis, initio belli civilis, quod inter Cæsarem et Pompeium gestum est.

Juvenum. Hos, quibus abuterctur, muneribus corrupit. Præcipue respicere videtur auctor ad infamem amorem Cæsonis erga Antonium.

Frugalissimum. Quod erat in patre, quem continentissimum fuisse constat.

Nequissimum. Pessimum, luxuriosissimum, compertum in filio, qui turpiter vixit.

7. *Judicium.* Quo a Milone fuit accusatus, quod sacra Bonæ Deæ violasset.

Incesti crimine. Commissi in templo Deæ Floræ.

Noctes matronarum. Concubitus et adulteria, quæ nocte committuntur.

Erogatæ sunt. Ut cujusque judicis studium flagrabat, sic ejus libidini obtemperavit, ut aliis scorta, aliis pecuniam præberet, a quibus absolveretur; neque sumptibus, neque modestiæ pepercit.

Multiplici. Quia multis modis peccatur per Clodium, per matronas, per pueros et judices.

Passi sunt. Quia, dum pudicitiam suam prostituerent, fecerunt ut judices pejerarent, nihil se gratiæ daturos in judicio Clodii. Sic enim jurati sententias dicebant.

Religionem. Judices observationem jurisjurandi aut justitiam propter stuprum violarunt.

8. *Æque flagitiosum.* Non minus obscœne se gessit in parando consulibus tribunisque convivio Gemellus, quam in corrumpendo jndicio Clodius.

Tribunitius viator. Minister tribunorum, qui ex agris senatores in curiam aecire consueverat. Gemellus ad servile officium descenderat, qnale erat viatorum.

Magno cum rubore civitatis. Quod summi magistratus, in quibus imperii majestas conspicitur, tam luxuriosis epulis, tantæque obscœnitati se tradidissent.

Muciam. Mucii Scævolæ filiam, et Pompeii Magni uxorem.

Fulviam. Fulvii Flacci filiam, quæ primum Clodio, deinde M. Antonio nupsit.

Probrosa patientiæ corpora. Habent aliquammulti *probrosa sapientiæ corpora.* Male.

9. *Maritalem facem.* Tædam, quæ nubentibus præferri solebat, id est, tam cito illam post filii mortem duxit uxorem, ut ex medio rogo filii facem ejus conjugii accendisse videatur.

Eodem deinde animo. Quia non aliter in patriam impius fuerat, quam in filium : quippe quam scelerata conjuratione perdere moliebatur, ni Ciceronis, tunc consulis, sapientia restitisset.

De Luxuria et Libidine in externis. — 1. *Campana luxuria.* In qua elanguit virtus Annibalis.

Tradidit. Alii *tribuit.* Minus bene. Annibalem vincendum luxuria tradidit, ut apud Nolam, et postea in Africa illuc revocatum.

Seplasia. Unguentata in Seplasia, platea Capuæ, in qua myropolæ, id est unguentarii, soliti snnt negotiari.

Et Albana. Mollia et effeminata. Constat enim Albanos fuisse molliores, et Albæ magnus fuit usus unguentorum : inde castra Annibalis facta sunt Albana.

Languescunt. Torpescendo pereunt. Alii *relanguescunt.*

2. *Volsiniensium.* Populorum Etruriæ.

Etruriæ caput. Tria capita Etruriæ antiqui esse voluerunt : Aretium, Perusium et Volsinios.

Qui. Videntur hi fuisse liberti, quum senatum intrarent, ut satis patet ex Floro, 1, 21.

3. *Xerxes.* Non hæc de Xerxe, Darii filio, intelligenda; sed potius (quæ Glareani suspicio est) de Xerxe altero qui fuit octavus Persarum rex post Cyrum.

Imperii ruina evasit. Quippe qui classem prope incredibilem, et exercitum numerosum, quibus Neptuno Jovique catenas imponere minabatur, brevi tempore cum ipso prope imperio amisit.

5. *Physcon appellatus est.* Inflatus, ventricosus, quem nonnulli etiam male Evergetem II nominant.

Vacuum locum. Quia non licebat filiam et matrem habere couxores.

6. *Gabinium.* Auletes, propter flagitia ab Alexandrinis ejectus, Romam confugit, et, favente Pompeio, petiit a senatu ut restitueretur in regnum. Quem deinde post multas controversias, victo atque interempto Archelao, restituit Gabinius.

7. *Cypriorum.* Cyprus, inter alias orbis terrarum insulas famosissima, divitiis abundans et luxui plurimum dedita, ut Veneri sacram eam fuisse constet.

Si modo viri erant. Corpore quidem viri, sed animo erant feminæ.

Cap. II. De Crudelitate Romanorum. — *Crudelitatis.* Hominis crudelis dispositio ac vultus est asper, et dirus aspectus. Quam detestanda ergò sit crudelitas, ex ipsius descriptione colligitur.

Timeri. Crudeles semper timeri volunt, quos semper odisse solemus, juxta illud : *oderint, dum metuant.*

1. *Quisquam satis digne potest.* Si ejus virtutes et res clarissime gestas respexeris, laudem ingentem meruisse videbitur : si vitia et crudelitatis exempla, vituperationem maximam.

Annibalem. Tacite sugillat Annibalem, quod victoria uti nescierit. Sylla autem victorias suas exercuit crudeliter, imperium occupavit, et cædibus, proscriptionibus et rapinis omnem reipublicæ faciem immutavit sævissimus.

Nobilitatis. Marius plebem, Sylla senatum et nobilitatem defendebat, et hinc diversis studiis propter Mithridaticam provinciam in civile bellum exarserunt.

Lamentabiles quiritatus. Querelas, quæ tantæ erant ut e campo Martio exaudirentur in urbe.

Prænestinorum. Quia minorem Marium receperant, quum a Cetbego, Syllæ præfecto, obsiderentur.

Protinusque per agros. Ut feris et alitibus prædæ essent.

Quieti animi cives. Pacis amatores, qui huic bello se miscere noluerant et neutram partem sequi.

Nomenclatorem. Nominum cujusque pronuntiatorem. *Nomenclator* enim dicitur, qui nomina civium tenens, ea principibus, per urbem incedentibus, subjiciebat, ut unumquemque nominatim salutarent. His enim artibus principes civium gratiam inire studebant. Per bos igitur nomenclatores Sylla, divitum nomina edoctus, proscribebat omnes.

In conspectum suum. Scipionis, Norbani aliorumque multorum ad se delata capita in ejus atrio jussit affigi; unde domus ejus crudelitatis officina est appellata.

Sepulcrum Lutatiæ gentis. Catuli nepotis sui qui a gente Lutatia originem ducebat. Curavit, ut per singula membra moreretur. Fere omnes tyrannos crudelitate superasse et omnem prorsus humanitatem exuisse videtur.

Novus punitor misericordiæ. Exaggeratio crudelitatis, ut etiam puniret, qui misericordia commoverentur.

Scelus intueri. Scilicet crudelitatem illam in innocentes cives.

Quæstor tamen. Quia Jugurtbam a Boccbo per Marium ad hoc missus impetraverat.

Anienis. Fluminis in Tiberim fluentis.

Felicitatis cognomen. Multi *felicis.* De tanta Syllæ crudelitate increbuit versiculus :

> Aspice *felicem* sibi, non tibi, Romule, *Syllam.*

2. *Cæsaris.* Oratoris. Vide CICERONEM, *de Orat.* II.

Hominis. Nomen ei fuit Vario, quod in quibusdam invenitur.

Bustum. Sepulcrum continens ustos cineres.

Piaculum. Sacrificium pro peccatis. Sic apud Virgilium :

> Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunto.
>
> *Æneidos* lib. VI.

Victoriæ ejus. Marii in Jugurtham et Cimbros et Teutones.

M. Antonii. Oratoris eximii qui cunctos eloquentia sua ætate superavit; quem cum Crasso de eloquentia disputantem in *Oratore* suo Cicero introducit.

3. *Damasippus.* L. Damasippus, prætor ex voluntate C. Marii consulis, quum senatum contraxisset, omnem quæ in urbe erat, nobilitatem trucidavit, et inter ceteros Q. Mutium Scævolam, pontificem maximum, divini humanique juris interpretem, seu, ut vult Velleius, *auctorem* celeberrimum.

Permixta sunt. Quia principes inter hostias mactati sunt.

Patibulo affixum. Cruci. *Patibulum* a *patiendo* dictum, quod in eo mortem noxii patiantur.

Majestas. Omnium qui præerant justitiæ, auctoritas nihil potuit, qui permiserunt Damasippum contra jus in innocentes sævire.

4. *Quam probabilior.* Quia non laudem, sed infamiam ex ea re propter crudelitatem est consecutus.

Atteguensium. Hispaniæ populorum. *Attegua* enim Hispaniæ oppidum est.

Citatis nominibus. Nominatim, ut adessent, vocatis.

In contrariis castris. Cæsarianis.

Auditu. Exsecratur quodammodo hanc Flacci crudelitatem : quum Romani semper humanitatis principes exstiterint, unus inventus Flaccus, qui barbaram crudelitatem superaverit.

De Crudelitate externorum. — 1. *Atilium Regulum.* Qui, ubi persuasit ne per se fieret redemptio captivorum carthaginiensium, ut jusjurandum servaret, ad hostes rediit :

> Atqui sciebat quæ sibi barbarus
> Tortor pararet : non aliter tamen
> Dimovit obstantes propinquos,
> Et populum reditus morantem,
> Quam si clientum longa negotia,
> Dijudicata lite relinqueret,
> Tendens Venafranos in agros,
> Aut Lacedæmonium Tarentum.
>
> Horat., lib. III, *Od.* 5.

2. *Æque.* Ut pariter terram terrestres copiæ polluerent, atque primo bello punico crudelitate mare corruperant.

Paria fere fratrum. Tanquam paria gladiatorum, ut frater cum fratre, propinquus cum propinquo ferro certarent, seque mutuis vulneribus occiderent, ut mors illis gravior esset.

Justo ergo illum odio. Merito illum odere Romani, quem ad voluntariam deniqne mortem compulerunt.

Factum supplicem. Unde Juvenalis :

O gloria! vincitur idem
Nempe, et in exsilium præceps fugit.

Patres conscripti, qui Annibale vivo nunquam se sine insidiis futuros existimabant, legatos in Bithyniam miserunt, in his Flamininum, qui a rege peterent, ne inimicissimum suum secum haberet, sibique dederet. His Prusias negare ausus non est; illud recusavit, ne id a se fieri postularent, quod adversus jus hospitii esset; ipsi, si possent, comprehenderent; locum ubi esset, facile inventuros. Annibal enim uno loco se tenebat in castello, quod ei ab rege datum erat muneri; idque sic ædificarat, ut in omnibus partibus ædificii exitum sibi haberet, semper verens, ne usu eveniret, quod accidit. Huc quum legati Romanorum venissent, ac multitudine domum ejus circumdedissent, puer ab janua prospiciens Annibali dixit, plures præter consuetudinem armatos apparere. Qui imperavit ei, ut omnes fores ædificii circumiret, ac propere sibi renuntiaret, num eodem modo undique obsideretur. Puer quum celeriter, quid esset, renuntiasset, omnesque exitus occupatos ostendisset, sensit id non fortuito factum, sed se peti, neque sibi diutius vitam esse retinendam. Quam ne alieno arbitrio dimitteret, memor pristinarum virtutum, venenum quod semper secum habere consueverat, sumpsit. (NEPOS in *Annibale.*)

3. *Mithridatem.* Hic Mithridates annos quadraginta romano restitit imperio.

Octoginta. De numero non conveniunt auctores. Nam Plutarchus pro *octoginta* CL scribit.

Hospitales deos. Nefarie hospitalia jura violavit, quum mandavit Asiaticis omnibus, ut hospites Romanos cuncti necarent.

Non inulto cruore. Quia de rege tandem sumpsere supplicium, quem ad voluntariam mortem compulerunt

Veneno repugnantem. Qnia munitum Mithridatica confectione contra vim veneni.

Crucibus. Suppliciis et tormentis.

Auctore Gauro. Hunc in deliciis Mithridates babuit, ad cujus nutum nihil non facere paratus erat. Hic erga multos regis amicos, qui tam fœdum regiæ libidinis ministerium periniquo animo ferebant, de medio tollendos curavit.

Imperio. Imperando, quia fidos amicos spadonis gratia mori imperavit.

4. *Filii.* Habent quidam *filiæ*. Male; nam *Numulizinthes* virile nomen est, ut forma ejus præfert.

5. *Ptolemæus.* Rex Ægypti, anno U. C. circ. 625.

Emergit. Scilicet, se notandum profert.

Memphitem. Alii *Menephitem.*

Pro munere natalitio. Quo principes et conjuges se mutuo donare solebant in natali suo. Id est, curavit iste rex sævissimus, ut hæc munera reginæ darentur in convivio, quo dic natalem suum celebraret: quæ res non reginæ tantum, sed etiam universæ civitati acerba et luctuosa fuit.

Ex se ipsa. Nempe, crudelitate. Id est, quum princeps nova crudelitate grassatur contra eos, quibus se invisum ob ante exercitam crudelitatem sentit.

Scelere. Novo, scilicet.

Frequens juventute. Abundantem multitudine juvenum locum exercitiorum et ludorum.

6. *Quæ septem.* — *Septem* ad conjuratos refert Rutgersius. Nam septem conjuratos fuisse, duos autem Magos prodidit Herodotus.

Onerosos sibi. Graves ac difficiles, quorum opes atque potentiam metuebat.

Superposito. Alii *supposito.* — Clanculum imposito ligno transverso, longe eminente extra cineres.

Somno sopiti. Profunde propter crapulam dormientes.

7. *Eamdem socrum.* Quia ejus filiam duxerat uxorem.

Cum centum. Barbarum erat non singulas, sed plures habere conjuges, quotquot scilicet alere potuissent. Sic apud Virgilium :

Vidi Hecubam, centumque nurus.

Et alias :

Quinquaginta illi thalami.

Destitutum. Collocatum, defixum.

Nulla injuria. Exaggeratio crudelitatis Ochi, qui insontes necaverit sanguine sibi conjunctos.

In his. Patruo, et filiis ejus, ac nepotibus.

8. *Æmulationis.* Invidiæ ob parem aut majorem virtutem. Sunt enim Athenienses Ochi crudelitatem imitati : sicut enim Ochus patrui et ejus filiorum atque nepotum probitatem suspectam habuit, sic Athenienses et Æginensium vires timuerunt, qui metus illos fecit esse crudeles.

Æginensium. Ægina insula et urbs, olim Myrmidonum, inclyta Achille, de qua Ovidius :

Œnopiam veteres appellavere, sed ipse
Æacus Æginam genitricis nomine dixit.

Pollices. In quibus manuum vis omnis pene tota constitit.

Non agnosco Athenas. Nempe Atheniensium virtutem et humanitatem, a barbara feritate alioquin alienam.

9. *Ille ænei tauri inventor.* Atheniensis faber Perillus, qui et Perilaus dictus est. Lucianus narrat, hunc taurum postea a Phalaride Apollini Delphico fuisse consecratum : Timæus vero, ab Agrigentinis in mare demersum.

Resonantem spiritum. Quidam *resonante spiritu.* Male.

Tyranni. Agrigentinorum.

Quam. Misericordiam scilicet, id est, qui misericordiam aliis suo artificio negari cupiebat, nullam ipse misericordiam est consecutus.

Primus. Quia primus in eo periit. Sic Ovidius, *de Arte amatoria* lib. 1 :

Et Phalaris tauro violenti membra Perilli
Torruit, infelix imbuit auctor opem.

Idem in eodem :

.....Neque enim lex æquior ulla est,
Quam necis artifices arte perire sua.

10. *Etrusci.* Populi Italiæ, qui non minus crudeles pœnas invenerunt, ut viva corpora mortuis alligata tabescerent : quod mortis genus crudelissimum fuit. Hoc autem, quod Valerius Etruscis, Virgilius Mezentio, eorum regi, attribuit, dicens :

Quid memorem infandas cædes? Quid facta tyranni
Effera? Di capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus, atque oribus ora,
Tormenti genus, et sanie taboque fluentes
Complexu in misero longa sic morte necabat.

11. *Sicut illi barbari.* Scythæ.

Animalibus. Vermibus, qui tabidis corporibus innasci solent.

Queramur nunc. Egregia Valerii sententia. Quid enim molestiæ hominibus esset, aut quæ naturæ incommoda non facile ferrentur, nisi homines, humanitate exuti, ipsi alter alterius fierent tortores?

Habitumque cœlestis roboris. Habitus cœlestis roboris est doloris carentia. Dii enim pati non possunt : quod humanæ fragilitati non est concessum.

Cap. III. De Ira et Odio Romanorum. Ira est subitus animi motus, ex injuria proveniens, et ultionem desiderans.

Non Dindymene, non adytis quatit
Mentem sacerdotum incola Pythius,
Non Liber æque, non acuta
Sic geminant Corybantes æra,
Tristes ut iræ; quas neque Noricus
Deterret ensis, nec mare naufragum,
Nec sævus ignis, nec tremendo
Juppiter ipse ruens tumultu.
Horat., lib. 1, *Od.* 16.

Procursu celerior illa. In impetu faciendo rapidior est ira, id est, ira celeritate quadam ad nocendum rapitur.

Pertinacius. Occasionem enim exspectat, quo gravius nocere possit.

Sine tormento. Quum enim videt de inimico ultionem se sumere non posse, dolore commovetur.

1. *Adversus Asdrubalem.* Anno Urbis cond. 548. Qui venerat in Italiam, ut se Annibali fratri conjungeret: quod si actum fuisset, actum fortasse de imperio romano.

Salinator. Eum anno VIII post exsilium revocatum consulem creavere.

Cognosceret. Pighius *cognosset.* Contra libros omnes.

Injustæ damnationis. Post consulatum primum cum collega Æmiliano Paulo.

Vincere. Asdrubalem enim cecidit, ut supra diximus.

2. *Figulum.* Is filius fuit ejus Figuli, qui bis consul fuerat.

Pacato. Jurisperitus optimus erat, qui hominibus in pace consulere, et de jure civili disceptare posset.

Et merito. Nostro scilicet indignus videbatur, qui repulsam acciperet.

3. *Humillimæ.* Maxime plebeiæ; quippe cujus pater fuisset aliquando servus.

Annulos aureos. Insignia equitum; plebs enim *ferreis annulis* fere utebatur. Unde dictio est *annulo aureo donari.*

Et phaleras equis. Quibus censor eos donabat, vel etiam dux exercitus, militiæ tempore.

4. *Aspere puniti.* Filii Torquati, a patre nimis aspere puniti.

Ætates et affectus. Juniores filii miserabantur, senes læti, et patri gratulabantur.

5. *Ab eo impeditæ.* Fabio, qui intercesserat, ne promulgaretur.

Immobilem. Ne persequeretur hostem : noluit enim, ut imperator ex parta victoria gloriam assequeretur.

Duci. Appius Claudius, plebi invisus, consul adversus Volscos profectus, eadem sævitia utebatur in milites, qua in plebem uti consueverat; unde vinci turpiter maluerunt, quam Appio parare honorem.

Quoties victoriæ victrix! Ira scilicet. Sæpius, inquit, iracundia victorias superavit, quia tanta militum in duces iracundia fuerit, ut nulla ratione efficere potuerint imperatores, ut exercitus, quum posset vincere, vellet. Iracundia igitur vicit victorias.

Spernendam. A juvenibus; quia juniorum iracundia in Torquatum ei victoriæ gratulationem eripuit, quia illi, cum victoria redeunti, infensa juventus propter filium crudeliter cæsum, nec obviam prodire officii gratia, nec de victoria illi gratulari voluit.

6. *Primipili.* Qui quasi caput omnium centurionum erat, eosque ducebat. Summa dignitas erat primi hujus centurionis qui primipilus dicebatur. In consilio cum tribunis imperatori aderat, aquilam præcipue tuebatur, et hinc etiam aquila pro ipso primopilatu ponitur apud Juvenalem, Sat. XIV, v. 196:

> Dirue Maurorum attegias, castella Brigantum,
> Ut locupletem aquilam tibi sexagesimus annus
> Afferat.

Jussa imperatoris accipiebat: opima quoque præmia capiebat, et pro equite erat.

Data est. Quum instante bello cum Volscis, propter nexos ob æs alienum fremebat plebs, tutiorem inter hostes, quam inter cives libertatem plebis esse: nexi in publicum se proripiunt et Quiritium fidem implorant. Coacto senatu, Appius per vim, Servilius, vir mitioris ingenii, placide rem agendam censet. Nexis dimissis, consul brevi Volscos superat. Sed deinde impulsore Appio nexi creditoribus sunt redditi, et quum Servilius tergiversaretur, in idem odium incidit. Quo factum, ut dedicatio ædis Mercurii neutri consulum, sed Plætorio committeretur.

Languido. Trepida, debili defensione. Quia collegæ et nobilitati resistere non est ausus.

Summo imperio. Consulari.

7. *Proconsul.* Quia in sequentem annum post consulatum illi provincia fuerat prorogata, ut proconsul in ea bellum gereret.

Cretensium. Qui auxiliares erant populi romani.

In amnem abjici. Ne successori usui essent. Nascuntur autem in Creta arundines sagittis aptissimæ.

Cupiditati suæ. Iracundiæ suæ Metellus nimis tribuit.

8. *Puteolis.* Distat hoc oppidum x millia passuum a Neapoli.

Evomuit. Narrant fere omnes Syllam periisse morbo pediculari, ex aborto ulcere.

Impotentia. Imbecillitate resistendi vitiis, nata ex mala consuetudine.

Iracundia Syllæ. Qui in ipso furore extinctus est.

De Ira et Odio externorum. — *Propositi.* Promissi in prima præfatione.

Excellentissima quæque. Exempla tam vitiorum quam virtutum.

Voluntas operi cedat. Scilicet mea, quæ pudore afficitur, dum magnorum vitia recitat.

1. *Cœlo deripuit.* Fecit, ut non cœlestis, sed mortalis haberetur, aut ut mortuus cœlo non dignaretur.

Lysimachus. Vir inter Macedones præclarus et virtute et natalibus. Is crudeliter mutilato Callistheni venenum præbuit; damnatusque hanc ob causam, leonis lingua arrepta, eram exanimavit. Quo facto in Alexandri amicitiam rediit et inde rex Thraciæ factus est.

Hasta trajectus. Ab Alexandro, quod Philippum, patrem Alexandri, Alexandro præferret.

Callisthenes. Philosophus severus, improbans persicam adulationem a rege, dum salutaretur, admitti.

Victor cdidit. Melius eum Perizonio legitur *victo reddidit*, id est, suis cædibus quasi amisit, et *victo* hosti *reddidit* tres maximas victorias contra Darium, Persarum regem, primo in campis Adrasteis, ubi in acie Persarum fuerunt sexcenta millia militum : deinde apud Taurum montem, in qua pugna fuere ccc millia peditum, et centum millia equitum : postremo haud procul a Babylone, quo confugerat Darius.

2. *Amilcaris odium.* Ducis Carthaginiensium et patris Annibalis qui, punico bello superatus a Romanis, Siciliam Sardiniamque amisit.

Quatuor. Tres duntaxat fuisse Justinus tradit, Annibalem, Asdrubalem et Saphonem.

In exitium patriæ. Nam si Annibal et Asdrubal populum romanum non sic vexassent, Carthaginem Scipio non delevisset.

3. *Patris vestigia.* Sic in Nepote loquitur Annibal : Pater meus Amilcàr, puerulo me, utpote non amplius novem annos nato, in Hispaniam imperator proficiscens Carthagine, Jovi optimo maximo hostias immolavit. Quæ divina res dum conficiebatur,

quæsivit a me, vellemne secum in castra proficisci? Id quum libenter accepissem, abque eo petere cœpissem, ne dubitaret ducere, tum ille : Faciam, inquit, si fidem mihi, quam postulo, dederis. Simul me ad aram adduxit, apud quam sacrificare instituerat, eamque, ceteris remotis, tenentem jurare jussit, nunquam me in amicitia cum Romanis fore. Id ego jusjurandum, patri datum, usque ad hanc ætatem ita conservavi, ut nemini dubium esse debeat, quin reliquo tempore eadem mente sim futurus.

In habitum pulveris. Occurrunt Juvenalis versus :

Jam tenet Italiam; tamen ultra pergere tendit.
Actum, inquit, nihil est, nisi Pœno milite portas
Frangimus, et media vexillum pono Subura.
Sat. x, v. 154.

4. *Tantum.* Pighius et alii *non lautum.* Frustra. — In *puerili pectore*, hoc est, in *Annibale adhuc puero.*

Semiramis. Fuit antea Semiramis cujusdam Menonis uxor. Sed quum ejus consilio urbs et arx Bactra capta esset, ejus virtutem admiratus Ninus, eam sibi uxorem ascivit.

Quam tantam urbem. Quæ omnium orientalium urbium maxima fuit.

Cap. IV. De Avaritia Romanorum. — *Habendi fructu felix.* Felix est, qui e rebus partis fructum capit; quod quum non contingat avaro, felix non est. Avarus, ut ait Horatius,

Quærit, et inventis miser abstinet, ac timet uti.

Tam deest avaro, ait Seneca, quod habet, quam quod non habet. Sallustius : Avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est : quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos vastat : divina cum humanis permiscet; neque exercitus, neque mœnia obstant, quominus visu penetret; fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verum si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur :

Quis dives? — Qui nil cupiat. Quis pauper? — Avarus.
Ausonius.

1. *Quantam culpam!* Invehitur quodammodo in hos Valerius, quum dicat tantum crimen tam levi reprehensione perstringi non debere : quippe quum civitatis lumina, curiæ forique principes tanta avaritia capti sint, ut etiam falsum testamentum comprobare voluerint.

2. *M. Silium.* Q. Sextium vocat Hirtius.

Pugionibus. — *Pugio* breve telum lateri adhærens, a *pungendo*, vel, ut alii volunt, a *pugno* dictus.

At quis dubitet. Alii *atqui ne dubites.* Quæ lectio posterior Vorstio videtur optima.

3. *Quia Opimius.* Scilicet quia publico edicto promiserat Opimius consul, se tantum auri daturum, quanti ponderis Gracchi caput esset, illi qui caput ad se detulisset.

Fuerit ille seditiosus. Esto, concedatur seditiosum fuisse Gracchum, eumque pro utilitate reipublicæ occisum fuisse, ut a seditionibus sibi caveant reliqui cives, quum exemplo Gracchi moniti sint, quæ seditiosis viris præmia decernantur.

Clientis tamen. Septimuleii, qui C. Gracchum dum vivebat coluerat ut patronum.

Scelesta fames. Scelerata cupiditas; Virgilius, *Æneidos* lib. III :

> Quid non mortalia pectora cogis,
> Auri sacra fames!

De Avaritia externorum. — *Merita.* Scilicet *est*, quod quidam addunt.

Anxiis. Sollicita avaritiæ cupiditate. Romani constituerant Cyprum redigere in provinciæ formam, et Catonem miserunt, qui regiam pecuniam Romam deportaret. Quod ubi sensit Ptolemæus, nimio dolore percitus, veneno fata prævenit.

Cap. V. De Superbia et Impotentia Romanorum. — 1. *Superbia.* Vitium, quo quis cunctis etiam immerito præstare cupit.

Impotentia. Quum præ superbia quis sese continere nequit, quominus sæviat.

Collega. Socius in consulatu.

De civitate danda. Cuique scilicet volenti, id est, ut quicumque civis romanus fieri voluerit, id ei fieri semper liceret.

Et de provocatione ad populum. Alia lex quam statuebat, ut si illi qui civitatem cupiebant, per senatum impedirentur, quominus cives romani fierent, provocationem habere possent ad populum, ut populus censeret dandam eis civitatem.

Tyrannici. Si nni tantnm senatori responsum denegasset, tyrannus merito judicari potuisset; sed quum universum senatum contempserit, plns quam tyrannus dici potest.

2. *Interfari.* Interpellare, impedire interloquendo Drusum ad populum verba facientem.

Viatorem. Publicum ministrum; si per viatorem consulem comprehendi jussisset, res minus indignitatis babuisset, sed tyrannice clientem misit in consnlem. — Qua in re Valerius dissentit a Floro.

Hostiliam. Hanc Hostilium regem ædificasse asserit Varro, quæ deinde incensa est tnmultuario Clodii rogo. In Rostris non habebantur tantum conciones, sed etiam sedentes ibi magistratus jus dicebant, ferebantque ibidem interdum leges.

3. *Ambitus reum.* Accusatum quod malis artibus magistratum affectasset.

Hujus dicti conscius. Quum conscientia remordente sciret id superbe dixisse.

Scipionem socerum suum. Defuncta Julia, ante biennium, quam ipse extingueretur Pompeius, Corneliam, Scipionis consularis filiam matrimonio sibi junxit.

Legibus. Latis contra largitionem et corruptelam.

Maritalis lecti. Uxoris suæ Corneliæ illecebris ductus, socerum rogavit absolvi contra leges quas ipse tnlerat, id est, ad uxoris libidinem reipublicæ statum temperavit.

Temperando. Magis Perizonio placet *temerando*, id est, corrumpendo, et violando.

4. *Facto.* Quod inter epulas caput Rufi tractaret.

Dicto Quod, quem omnes noverant senatorem, se ignorare diceret.

De Superbia et Impotentia externorum. — 1. *Jovem Ammonem.* Arenarium, eo quod in arenis libycis Baccho apparuerat in specie arietis.

Instituta persica. Mores persicos. Nam more Persarum se adorari passus est, qui apud eos salutandi modus est.

Dissimulare. Non erubuit Alexander, nimio successu elatus, filium esse Philippi, civem macedonicum, gerendo se persico more, et hominem, vindicando sibi cultum, præsertim capitis, divinum, dissimulando negare.

2. *Impotentia habitat.* Audito nomine Xerxis (quia *dominator* exponitur) ipsa superbia cognoscitur, quæ tanta in eo fuit, ut etiam diis ipsis minitari ausus fuerit ut compedes Neptuno, de quo quidam dixit :

> Qui mare, qui terras, qui cœlum territat armis.

Tam deformiter victi. Qui navali prœlio a Themistocle superatus, in patriam piscatoria navi turpiter effugere coactus est.

3. *Paucis diebus.* Intra paucos dies, nempe diem quintum, ut dicit Livius.

4. *Diverso foro.* Quia non eodem plebi et principibus jura reddebantur, sed aliis alio foro.

Cap. VI. De Perfidia Romanorum. Perfidia est quædam occulta fraus insita hominum pectoribus, quæ semper mentiri aut fallere concupiscit.

Latebris suis. In medium proferatur, ut cognosci possit, et cognita vitari.

1. *Arci.* Tarpeiæ seu Capitolinæ.

Aquam sacris petitum. Ad sacra facienda, quæ instabant : ad quæ opus erat aqua viva, id est, rivi fluentis.

Obrutam necavit. Sic Ovidius :

> Arcisque via Tarpeia reclusa
> Digna animam pœna congestis exuit armis.

2. *Septem millia.* Alii novem millia.

Facinore. Quamvis maxima fuerit Lusitanorum clades, majus tamen Galbæ crimen.

3. *Arvernorum.* Populorum Galliæ Transalpinæ.

4. *Perfidiæ.* Æquis conditionibus cum Viriatho pax facta erat. Agnoscunt igitur romani scriptores eam pacem servari debuisse, nec Viriathum per insidias occidi. Etenim talia jure armorum tegi non possunt, sed inter flagitia belli numeranda sunt.

De Perfidia externorum. — 1. *Xanthippum.* Perielis filium.

Quid tanto facinore petentes? Quid sibi petierunt ex hac perfidia Carthaginienses? ut non esset, qui eorum laudibus ac gloriæ, quam ex Romanorum victoria pepererant, posset obstare, quod tamen non sunt eonsecuti : quis enim est, qui non intelligat, Xanthippi arte et ingenio superatos fuisse Romanos, Carthaginiensesque detestabili seelere damnandos?

Exstat nihilominus. In fama et memoria hominum Xanthippus victoriarum socius, et auetor.

2. *Nucerinos.* Nueeria, urbs Campaniæ, hodie *Nocera.*

Cap. VII. De Seditionibus plebis romanæ. — *Togatæ.* Id est, urbanæ, quæ in urbe eoneitata fuerit.

1. *Adversus leges.* Quia lex erat, ne quis inquilinus, qui non esset in censu et aliqua tribu, posset tribunus plebis creari.

2. *Censum recipere.* Detulerat Equitius Tiberii Gracchi eensum, tanquam illius filius et heres, quem Metellus, quia falsum esse sciebat, admittere reeusavit. Nee et turpem hominem in nobilissimæ familiæ eensu esse voluit, quippe qui antea, nec in tribu, nee in eensu fuisset.

Ignotas sordes. Ignobiles, sordide natos; id est, Equitium, ignobilem et sordidum hominem.

3. *Vesana.* Vesana adeo fuit hæe seditio, ut plebs illius etiam, ad quas confugerat ædes, expugnaret, et extractum crudeli eæde necaret.

4. *Consternatio.* Eorum scilieet, quibus æs alienum debebatur, animorum perturbatio.

Sempronii. Sempronius debitorum causam susceperat : fœneratores autem, quorum vis magna erat, indignati, seditionem excitarunt. Anno Urbis 664.

De Seditionibus militum romanorum. — 1. *Scita plebis.* Decreta plebis. Nam *plebiscitum* dieitur, quod sciverit, id est, statuerit plebs.

2. *Sacrificare incipientem.* Nil nisi prius peractis saeris captisque auspieiis Romani publice gerebant. De more igitur exereitum accepturus saerifieabat.

Tantumque scelus. Latenter earpit senatum, quem dicit non ausum fuisse de seditioso exercitu supplieium sumere.

3. *Dissolutam disciplinam.* Corruptam; nam propter bella civilia milites (quibus imperatores, ut sibi obsequentiores redderent, fuerant faciliores) facti erant dissoluti et impotentes.

Astringere. Arcere a luxuria et dissolutione conabatur.

Maximo scelere. Utpote probi imperatoris.

Tetros mores. Turpes et exsecrabiles. — Hic exercitus in Africa fuisse conjicitur. Anno Urbis 671.

Cap. VIII. De Temeritate Romanorum. Temeritas est, quum aliquid sine consilio et cogitatione facimus. Bene subjungitur seditioni: nam quemadmodum seditio subito concitat hominum mentes, sic et subiti sunt temeritatis impulsus.

1. *Africanus.* Scipio. Parum enim aberat quin ab hostibus interciperetur, quoniam et Asdrubal eodem tempore ad Syphacem cursum fecit. Sed Scipio prior intravit portum. Scipio tamen postea non fuit interfector Syphacis, quem captivum in carcere mortuum scribunt omnes.

Utrum interfector. In discrimine fuit, utrum Syphacis interfector, an captivus futurus esset Scipio. Quum enim apud regem esset, eumdemque barbarum et infidum, facile rex illum detinere potuisset captivum: quod si fecisset, a Scipione nunquam victus et in triumphum ductus fuisset. — Habent multi *utrum captivus, an victor Scipio Syphacis fieret.*

2. *Brundusio.* Urbe littorali in Italia.

Apolloniam. Urbem Epiri, quo contra Pompeium profectus erat.

Naviculam. Scapham quam Plutarchus duodecim remorum fuisse dicit. Erat autem pauperis cujusdam gubernatoris Amyclæ.

Fauces petiit. Angustias et ostia periculosa, quibus fluvius in Adriaticum mare descendit.

3. *Inanes suspiciones.* Non satis verisimiles, scilicet quod exercitum Latinorum prodere parasset. Hunc Albinum Syllæ legatum nominat Orosius, et addit, non falsa et inani suspicione, sed ob intolerabilem superbiam a militibus esse occisum.

De Temeritate externorum. — 1. *Gubernatori.* Factum hoc anno Urbis 550, quum ex Italia revocatus Annibal, ad opem laboranti patriæ ferendam venisset in Siciliam.

Petilia. Parvo Calabriæ oppido.

Inter se divisas. Olim cum Italia continens Sicilia fuit; sic Claudianus :

> Trinacria quondam
> Italiæ pars una fuit : sed pontus et æstus
> Mutavere situm : rupit confinia Nereus.

Cursus rectorem. Navigationis gubernatorem. Virgilius, *Huc cursus fuit.*

Æstuosi maris. Quod est inter Siciliam et Italiam.

Pelori. Qui ibi sepultus dicitur, et in cujus honorem in eodem loco turricula exstructa est.

Indicium est. Monumentum. Scilicet *turricula* quam Noster *statuam* nominat.

2. *Pulcherrima victoria.* Quam apud Arginusas de Lacedæmoniis in bello navali consecuti fuerant.

Necessitatem puniens. Quod verum. Nam necessitate prohibiti prætores corpora sepelire non poterant : igitur Athenienses necessitatem punire, quam virtutem honore prosequi maluerunt.

Virtutem. Quod hostes navali prœlio superassent.

Cap. IX. De Errore. — *Temeritati proximus.* Sed tamen hoc inter se differunt, quod errori ignosci potest, temeritati non potest. Nam quemadmodum sponte pericula adit temeritas, sic error ignarus culpam incurrit.

1. *Pro Cornelio Cinna.* Loco Cornelii Cinnæ, id est, a populo per errorem credente eum esse Cornelium Cinnam, quum esset Helvius Cinna. Cornelius Cinna pro concione jure Cæsarem cæsum dixerat. Hoc autem fecerat, ut iratum populum sua oratione leniret, seditionemque sedaret.

Officii sui. Quod Cæsari in celebrando ejus funere præstiterat : nam inde a pompa funebri redibat.

2. *A semetipso.* Quia, non alieno errore, sed sua ipsius falsa opinione deceptus, se ipsum occidit.

Quatuor. Nimirum Bruti, Cassii, Octavii et Antonii.

Invicem. Nam et castra ejus ab Antonio capta erant.

3. *Falsa opinatio.* Erronea opinio satellitum : quia falso opinabantur satellites imperari sibi ut legatos occiderent.

Tesserarum. Tesseræ sunt instrumenta lusoria sexangularia.

Antiqui tesseris ad ludendum tribus utebantur; media ætas duabus duntaxat.

Legati. Quos quatuor fuisse dicit Cicero ut de pace agerent cum rege missos, addens illorum statuas ad suum usque tempus stetisse in Rostris.

Cap. X. De Ultione Romanorum. — *Justi aculei.* Rectius sensit et honestius egit Diogenes. Nam interrogatus a quodam, quo pacto maxime posset ulcisci inimicum : « Si teipsum, inquit, probum et honestum virum præstiteris. » Hoc qui facit, et sibi prodest maxime, et inimicum maxime discruciat. Nam si fundum conspiciens bene cultum, discruciatur inimicus, quid fiet si teipsum viderit veris ornatum bonis?

Pittacus, habens potestatem puniendi quempiam qui contumeliosus in ipsum exstiterat, dimisit, inquiens : « Venia ultione melior est. Illa namque mitis est ingenii, hæc autem ferini. »

Demonides, amissis furto crepidis, precatus est ut ejus qui sustulerat pedibus convenirent : visus est bene precari, quum illi magnum precaretur malum, videlicet pedes distortos, quales habebat Demonides.

Socrates, veri non sordidus auctor, ut dicit Flaccus, quum in via illi per lasciviam calcem quidam impegisset, admirantibus quod id pateretur : « Quid facerem? » inquit. Illis hortantibus ut vocaret hominem in jus : « Ridiculum, inquit; si quis asinus me calce percussisset, diceretis mihi, Voca illum in jus. » Nihil putabat interesse inter asinum et hominem rudem, nullaque virtute præditum : ac vehementer absurdum videri, non pati ab homine, quod ab animante bruto passurus sit. Homines nescire, quando prodire deberent cum galea.

1. *Ad populum.* Ad consultationem et judicium populi.

Squalore obsiti. Sordibus et immunditia circumdati, atra et lugubri veste induti, more supplicum.

Sub corona. Quod contigit mancipiis in bello captis.

2. *Hadrianus.* Præfectus urbis apud Uticam agens.

Ab his. Civibus romanis.

Versata est. Agitata a populo vel patribus.

De Ultione externorum. — 1. *Thamyris.* Rectius Tomyris, Massagetarum regina.

Insatiabilem cruoris sitim. Cupiditatem, dicens : « Satia te sanguine, quem sitisti, cujusque insatiabilis semper fuisti. »

Beronice. Regina Ponti, uxor Mithridatis regis.

Filium. Ariarathem minorem.

2. *Jasonem.* Non quidem Argonautarum principem, sed alterum, qui multo post vixit. Hic apud omnes maximi nominis et æstimationis fuit, adeo ut nemo dubitaret quin Persarum regem fuisset subacturus, nisi antequam Persis institutum bellum inferret, fuisset interceptus.

Reponitur. Alii *reponebatur.* Sed magis placet prior lectio.

CAP. XI. DE IMPROBE DICTIS ET SCELERATE FACTIS ROMANORUM. — 1. *Tullia.* Servii, regis Romanorum, filia.

Interfectoris. Qui socerum in curia medium complexum per gradus dejecit.

Sceleris. Nam *Sceleratus vicus* dictus est, quum antea *Orbius* vocaretur.

2. *Scævola.* De quo Lucanus, lib. II, v. 126 :

> Te quoque neglectum violatæ, Scævola, dextræ
> Ante ipsum penetrale deæ, semperque calentes
> Mactavere focos : parvum sed fessa senectus
> Sanguinis effudit jugulo, flammisque pepercit.

In funere C. Marii. Quasi mittendus in inferias C. Marii.

3. *Aqua.* Perstat in similitudine, quia incendium dixerat, quod aqua extinguitur.

Parricidium. Patriæ excidium. *Parricidium* enim tam de patria quam de parentibus dicitur : unde et *parricidæ* sæpe appellantur a Valerio, qui Cæsarem interfecerunt.

4. *Datum a Cæsare.* Quia Cæsar illum vita donaverat et reditum in patriam concesserat.

Ab eo. Cæsare, qui M. Marcellum propter honestissimos intercessores in gratiam receperat, prætermisso Magio Chilone.

Mitylenis. Urbe in Lesbo, juxta Methymnam.

Publicæ. Nam Chilonis impietas in Marcellum ad rempublicam pertinere videbatur, quia universa civitas pro Marcelli salute magnopere laboraverat, testante Cicerone in præclara oratione *pro Marcello.*

5. *Hanc crudelitatem.* Supra hoc tetrum factum Noster vocat *Amentiam.* Nunc vero nomine summa perfidia et atrocissimum facinus appellatur.

Triumvirorum partes. Antonii, Lepidi, Augusti.

De improbe dictis et scelerate factis externorum. — 1. *Gladiatorio munere.* In ludis funebribus adhibebantur gladiatorum paria, inter se ad sanguinem vel ad mortem usque certantium; itaque ejusmodi ludi celebriores habebantur, quo plures gladiatores occubuissent.

Carthagine Nova. Quæ civitas est in Hispania : *Nova* dicta est ad differentiam veteris quæ in Africa fuit.

3. *Dexteris.* Hoc, teste Herodoto, inter Barbaros exsecrationis et jurisjurandi mos fuit.

Invicem. Alter alterius; quod et Catilina in conjuratione fecisse dicitur.

4. *Trecentorum inclytæ gentis.* Trecenti enim et sex Fabii apud Cremeram occisi sunt; de quibus Ovidius, *Fast.* II, v. 195 :

> Hæc fuit illa dies, in qua Veientibus arvis
> Ter centum Fabii ter cecidere duo.
> Una domus vires et onus susceperat Urbis,
> Sumunt gentiles arma professa manus...
> Nam puer impubes, et adhuc non utilis armis,
> Unus de Fabia gente relictus erat :
> Scilicet ut posses olim tu, Maxime, nasci;
> Cui res cunctando restituenda foret.

Alliensem diem. Qui inter nefastos dies connumeratus est, quia his eo die Romani clade fuerant afflicti. Ab *Allia* fluvio dictus, ubi romanus exercitus a Gallis, Brenno duce, fusus turpiter et fugatus fuerat.

Trasimenum. Ubi temerarius et incautus Flaminius ab Annibale cæsus.

Bellorumque civilium. Quæ primum in Pharsalicis campis, deinde in Philippicis, detonuerunt.

Vigilarunt oculi deorum. Quia deleta est conjuratio, et Sejanus ad supplicium tractus.

Sidera. Scilicet Julii Cæsaris.

Viribus obtritus. Pighius edidit *pedibus.* Vide JUVENAL. Sat. x.

CAP. XII. DE MORTIBUS NON VULGARIBUS ROMANORUM. — *Reddere.* Deo, scilicet; unde Ovidius :

> .... Sed scilicet ultima semper
> Exspectanda dies homini est, dicique beatus
> Ante obitum nemo supremaque funera debet.

1. *Conflagravit.* Sunt qui incensam domum insidiis Anci adscribunt. — Anno Urbis 113.

4. *Mori jussus.* Nam Catulus secutus fuerat partes Mario adversas.

7. *Mœnianum conscendit.* Locus judicii, ab ædibus Mænii denominatus.

Illustris ingenii orator. C. Licinius Calvus filius, insignis orator, primum Ciceronis inimicus, deinde amicus.

DE MORTIBUS NON VULGARIBUS EXTERNORUM. — 1. *Ennam.* Enna oppidum est Siciliæ.

2. *Æschyli.* Æschylus floruit Athenis tempore Miltiadis. De Æschylo Horatius :

> Personæ pallæque repertor honestæ
> Æschylus, et modicis instravit pulpita tignis,
> Et docuit magnumque loqui, nitique cothurno.
> *De Arte poetica*, v. 278.

4. *Morsibus.* Canum a quodam æmulo immissorum : ex vulneribus mors insecuta est, quam Archelaus vehementer doluit et illacrymatus est.

5. *Ultimæ jam senectutis.* Utpote annorum ferme centum.

In certamine. Quum certant de tragœdia cum aliis : sic mos erat antiquorum, ut melioribus scriptoribus præmia darentur.

6. *Da nunc merum.* Fusum vinum ut bibat, ne illi ficus noceant, quæ bibentibus aquam nocere solent.

7. *Pindarus.* Lyricorum poetarum clarissimus.

8. *Anacreonti.* In Teio, Samo atque Athenis dulcia sua carmina cecinerat.

9. *Milo Crotoniates.* Cujus patria erat Croton, urbs Italiæ.

Cuneis adactis. Infixis cuneis; est autem *cuneus* instrumentum ligneum, quod desinit in latitudinem acutam, in superiore parte crassum et obtusum, quo scinduntur arbores. Sic Virgilius :

..... Et cuneis scindebant fissile lignum.

Tot gymnicis palmis. Sexies aut septies vicerat in certaminibus.

10. *Dementis fati.* Mortis per dementiam initæ : quia nunquam aliud sortitus est sepulcrum.

Cap. XIII. De Cupiditate vitæ Romanorum. — 1. *Aquilius.* Aquilius quum infeliciter pugnasset, maluit captus in servitutem regis venire, quam fortiter pugnando, aut mortem sibi inferendo, interire. — Hunc legatum in exercitu romano Appianus Attilium vocat.

2. *Nec silentio amica.* Quia nullo modo tacendum sit, quum reprehensionem mereatur.

De Cupiditate vitæ externorum. — 1. *Xerxem.* Quum Xerxes ingentem suum exercitum in patente campo de superiore loco conspiceret, in eam cogitationem venit, ut diceret intra c annos eorum neminem fore superstitem : quibus verbis et suæ vitæ brevitatem deploravit.

3. *Alexander.* Non Macedo, sed Pheræus, a *Pheris*, civitate Asiæ, cui imperavit, denominatus.

Threiciis. Thraces quibusdam stigmatibus, tanquam fortitudinis insignibus, se pungere solebant.

Cap. XV. De his qui per mendacium se in alienas familias inseruerunt apud Romanos. — 1. *Firmo piceno.* Oppidulo quod est in agro piceno.

Veteranorum. Militum; solebant enim frequenter Romani veteranos et emeritos milites ad ejus modi oppida mittere, eorumque bona, qui sibi rebelles fuissent, condonare.

Pompeio. Filii Pompeii, Cnæus et Sextus, exstincto patre, bellum contra Cæsarem instaurarunt.

4. *Judicantium religio.* Justa observatio jurisjurandi, id est,

tanta fuit centumvirorum religio, ut nullo metu, nulla plebis concitatione a justitia deterreri potuerint.

De his qui per mendacium se in alienas familias inseruerunt apud externos. — 2. *Coegit.* Ordo est : Idem Augustus coegit Barbarum quemdam..., impendere justo supplicio, quanquam caput dementer imminens imperio fulciretur credula suffragatione civitatum et gentium totius Orientis.

INDEX HISTORICUS

SECUNDUM LITTERARUM SERIEM DIGESTUS.

J. SALVINI.

FINIS.